

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР

2 - МАХСУС СОН

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ

СПЕЦИАЛЬНЫЙ ВЫПУСК - 2

INNOVATIONS IN ECONOMY

SPECIAL ISSUE - 2

2020 йил "Илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни ривожлантириш йили"

ТОШКЕНТ-2020

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР - ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ

INNOVATIONS IN ECONOMY

№SI-2 (2020) DOI <http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2>

Бош мухаррир:

Главный редактор:

Chief Editor:

академик

Гулямов Сайдахрар Саидахмедович

Бош мухаррир ўринбосари:

Заместитель главного редактора:

Deputy Chief Editor:

Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори

Вохидова Мехри Хасановна

"Иқтисодиётда инновация" журнали таҳририй маслаҳат кенгаши
Международный редакционный совет журнала "Инновация в экономике"
International Editorial Board of the Journal of Innovation in Economics

08.00.01 - Иқтисодиёт назарияси / Экономическая теория / Economic theory

Назаров Ш.Х. - и.ф.д.

Гафуров У.В. - и.ф.д., профессор

Мустафакулов Ш. И. - и.ф.д., доцент

Сайфуллаева М.

Маматкулов И.А.

Nanuli Khizanishvili - Doctor of Economic Sciences, Tbilisi Iv. Javakhishvili State University.

Faculty of Economics

Екатерина Геннадьевна Господарик - к.э.н., доцент, заведующая кафедрой аналитической экономики и эконометрики экономического факультета БГУ

08.00.02-Макроиқтисодиёт / Макроэкономика / Macroeconomics

Салимов Б. Т. - и.ф.д., профессор,

Назаров Ш. Х. - и.ф.д.

Худайназаров А.К. - и.ф.д.

Худойқулов С. К. - и.ф.н. доцент,

Валиев Б. - PhD.

Сафарова Н.Н.

Зубиташвили Тамар - доктор туристических наук, Телавский государственный университет, Грузия

08.00.09-Жаҳон иқтисодиёти / Мировая экономика / World economy

Мурадова Х.М. - и.ф.д., профессор

Шарифхўжаев Ш.О. - и.ф.д.

Сардор Азам - и.ф.д.

Вохидова М.Х. - PhD.

08.00.10-Демография. Мехнат иқтисодиёти / Демография. Экономика труда / Demography. Labor Economics

08.00.13-Менежмент / Менеджмент / Management

Гулямов С.С. - академик
Умурзаков Б.Х. - и.ф.д., профессор,
Каршиев М.Э.
Маматкулов И.

Саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амир Темур пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

1.Абдуллаева Мадина Камиловна, Мамарахимов Бекзод Эркинович
БОЗОР МЕХАНИЗМЛАРИ ОРКАЛИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ
ХАРАЖАТЛАРИНИ КАМАЙТИРИШ

REDUCING PRODUCTION COSTS THROUGH MARKET
MECHANISMS

СНИЖЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ ЧЕРЕЗ
РЫНОЧНЫЕ МЕХАНИЗМЫ.....7

2.Муратова Шоиста Норбоваевна
ОИЛА ПСИХОЛОГИЯСИ ФАНИ ДАРСЛАРИДА РАҚАМЛИ
ТИЗИМДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ

THE PECULIAR ASPECTS OF USING THE DIGITAL SYSTEM
IN FAMILY PSYCHOLOGY LESSONS

СВОЕОБРАЗНЫЕ СТОРОНЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ
СИСТЕМЫ НА УРОКАХ СЕМЕЙНОЙ ПСИХОЛОГИИ.....15

3.Д.С.Рўзиева
БҮЮК ИПАК ЙЎЛИ - МОЛИЯВИЙ МУНОСАБАТЛАР ЙЎЛИ

THE GREAT SILK ROAD IS THE ROAD TO FINANCIAL RELATIONS

ВЕЛИКИЙ ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ - ПУТЬ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ.....22

4.Xolmurodov Otobek Normamatovich, Azamatova Gulsara Isoqovna
RAQAMLI HISOB TIZIMINI YO'LGA QO'YISH-ZAMON TALABI

DIGITAL ACCOUNTING SYSTEM AS A TOPIC REQUIRED BY TIME

ЦИФРОВАЯ СИСТЕМА УЧЁТА КАК ТЕМА ВОСТРЕБОВАННОЙ ВРЕМЕНЕМ....29

5.Буранова Лола Вахабовна
O'ZBEKİSTON RESPUBLİKASI MOLİYA SOHASIDA
ZAMONAVİY RAQAMLI TEKNOLOGİYALARNI QO'LLASH

APPLICATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES
IN THE FIELD OF FINANCE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ
В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН.....36

6.Dustova Muxayyo Xudayberdiyevna, Azamatova Gulsara Isoqovna
RAQAMLI MARKETING VA TURIZMNING AHAMIYATI

THE IMPORTANCE OF DIGITAL MARKETING AND TOURISM

ВАЖНОСТЬ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА И ТУРИЗМА.....47

МУНДАРИЖА / СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

7.Ибрагимова Мадина Исмоиловна

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ
SWOT-ТАХЛИЛИ

SWOT-ANALYSIS OF EDUCATIONAL TOURISM
DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

SWOT-АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА
В УЗБЕКИСТАНЕ.....56

8.Д.Т.Исламова, Г.Т.Ҳамдамова

ЎЗБЕКИСТОНДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК
ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

DEVELOPMENT OF FAMILY BUSINESS IN UZBEKISTAN

РАЗВИТИЕ СЕМЕЙНОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ.....64

9.Курбанов Жамоладдин Рахимбаевич

ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРИНИ БАНК КРЕДИТИ
ОРҚАЛИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРИ

INNOVATIVE APPROACHES FOR FINANCING INVESTMENT
PROJECTS THROUGH BANK LOANS

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКИЕ КРЕДИТЫ.....73

10.Абдусалом Усанов, Маматкаримов Давронбек Шодиёр ўғли

КОРПОРАТИВ НИЗОЛАР ВА УЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

CORPORATE CONFLICTS AND WAYS TO RESOLVE THEM

КОРПОРАТИВНЫЕ КОНФЛИКТЫ И СПОСОБЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ.....81

11.Sadibekova Bibisora Djapparovna, Turdiqulov Farrux Ravshanjon o'g'li

IPO-XITOY QIMMATVAHO QOG'OZLAR BOZORINING
RAQAMLI IQTISODIYOTDAGI O'RNI

IPO- THE ROLE OF SECURITIES EXCHANGE MARKET IN THE DIGITAL
ECONOMY OF CHINA

IPO-РОЛЬ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ КИТАЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.....88

12.Салоҳиддинова Наврӯза Муродуллаевна, Салоҳиддинова Зумрад Муродуллаевна

РАҚАМЛИ ДУНЁ ШАРОИТИДА БОШЛАНФИЧ ТАЪЛИМ

ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ВА

РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ (Бошланғич таълим она
тили ва табиатшунослик дарсларидағи фанлараро алоқадорлик мисолида)

EMPLOYMENT EFFICIENCES INCREASING AND DEVELOPING
EFFECTIVE EDUCATION(Example of interdisciplinary communication in

primary school science and mother tongue lessons)

ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ В ЦИФРОВОМ МИРЕ
(Пример междисциплинарного участия на уроках начального образования и родного языка).....96

13.Курязов Сарвар Баҳтиёрович
МИЛЛИЙ ИҚТИСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖАНТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

CURRENT PROBLEMS OF FINANCING INNOVATIVE PROCESSES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....106

14.Сатторкулов Обидкул Турдикулович, Содикова Шоҳида Обидкуловна,
Турдикулова Гулмира Обидкул қизи
ҲУДУД МЕҲНАТ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ
САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ
INCREASE THE EFFICIENCY OF THE USE OF LABOR
RESOURCES IN THE REGION
ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ
ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ РЕГИОНА.....113

15.Xamzayeva Dilfuza Samarovna
RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TURIZM INDUSTRIYASINING
TARAQIY RIVOJLANISHIDA TURISTIK MAHSULOTLAR TAKLIFINI
MAVSUMIYLASHTIRILISHI UCHUN USLUBIY YONDASHUVLARNING
SHAKLLANISHI

FORMATION OF METHODICAL APPROACHES TO SEASONALIZATION
OF THE OFFER OF TOURIST PRODUCTS FOR THE SUSTAINABLE
DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE DIGITAL ECONOMY

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К СЕЗОНАЛИЗАЦИИ
ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТУРИСТСКИХ ПРОДУКТОВ В ЦЕЛЯХ УСТОЙЧИВОГО
РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ.....122

16.Курбанов Жамоладдин Рахимбасеич
ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИҲАЛАРИНИ БАНК КРЕДИТИ
ОРҚАЛИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРИ

INNOVATIVE APPROACHES FOR FINANCING INVESTMENT
PROJECTS THROUGH BANK LOANS

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ
ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКИЕ КРЕДИТЫ.....139

17.Турсунова Н.И.

РИСКЛАРНИ БАҲОЛАШ МОДЕЛЛАРИ ВА УЛАРНИ КОРХОНА
ФАОЛИЯТИДА ҚЎЛЛАШ АХАМИЯТИ

RISK ASSESSMENT MODELS AND THE IMPORTANCE OF THEIR
APPLICATION IN THE COMPANY'S ACTIVITIES

МОДЕЛИ ОЦЕНКИ РИСКОВ И ВАЖНОСТЬ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ.....147

18.Ҳамроев Файратжон Султонович

ЕР ТУЗИШ ВА КЎЧМАС МУЛК КАДАСТРИ ДАВЛАТ КОРХОНАСИ
ХОДИМЛАРИ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ БАҲОЛАШНИНГ
ЗАМОНАВИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ МАСАЛАЛАРИ

LAND MANAGEMENT AND REAL ESTATE CADASTRE IS A
MODERN ASSESSMENT OF THE COMPETENCIES OF EMPLOYEES
OF THE STATE ENTERPRISE ISSUES OF APPLICATION OF MECHANISMS

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ
ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ РАБОТНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО
ПРЕДПРИЯТИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА И КАДАСТРА НЕДВИЖИМОСТИ.....153

19.Турдихўжаева Ширина

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЛФОР
ХОРИЖ ТАЖРИБАСИНИ ҚЎЛЛАШ

APPLICATION OF ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE IN
ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

ПРИМЕНЕНИЕ УЛУЧШЕННОГО ИНОСТРАННОГО ОПЫТА
В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ.....160

20.Хидиров Фозил Келдиёрович

ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ
ТИЗИМЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ
(Қашқадарё вилояти мисолида)

TECHNOLOGIES OF STATE POLICY FOR YOUTH SYSTEMIC
ORGANIZATIONAL PROSPECTS
(On the example of Kashkadarya region)

ТЕХНОЛОГИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ДЛЯ
МОЛОДЕЖИ СИСТЕМНЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ
ПЕРСПЕКТИВЫ (На примере Кашкадарьинской области).....170

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Абдуллаева Мадина Камиловна
Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти,
Мамарахимов Бекзод Эркинович
Тошкент давлат иқтисодиёт университети доценти

БОЗОР МЕХАНИЗМЛАРИ ОРҚАЛИ ИШЛАБ ЧИҚАРИШ ХАРАЖАТЛАРИНИ КАМАЙТИРИШ

For citation: Abdullayeva Madina Kamilovna & Mamarakhimov Bekzod Erkinovich. REDUCING PRODUCTION COSTS THROUGH MARKET MECHANISMS. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp. 7-14

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-1>

АННОТАЦИЯ

Мақола бозор механизми ва унинг дастакларининг амал қилиш ҳолатини таҳлил қилишга бағишлиган. Тадқиқотнинг услубий асосларини тизимли ёндошув, структуравий, функционал таҳлил ташкил этади. Мақолада бозор механизмлари: талаб, таклиф, рақобат ва нархларнинг мамлакатимиздаги ҳолати билан изоҳланади.

Калит сўзлар: бозор механизми, талаб, таклиф, рақобат, нарх.бозор механизмининг вазифалари.

REDUCING PRODUCTION COSTS THROUGH MARKET MECHANISMS

ABSTRACT

The article is devoted to the analysis of the market mechanism and its operation. Structural approach to the study of methodological foundations is a systematic, structural and functional analysis. The article discusses market mechanisms: demand, supply, competition, and price situation in our country.

Key words: market mechanism, demand, supply, competition, price, market mechanism functions.

СНИЖЕНИЕ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ЗАТРАТ ЧЕРЕЗ РЫНОЧНЫЕ МЕХАНИЗМЫ

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена анализу рыночного механизма и его функционирования. Структурным подходом к исследованию методологических основ является системный, структурно-функциональный анализ. В статье рассматриваются рыночные механизмы: спрос, предложение, конкуренция и ценовая ситуация в нашей стране.

Ключевые слова: рыночный механизм, спрос, предложение, конкуренция, цена, функции рыночного механизма.

Кириш. Ижтимоий-иктисодий тараққиётнинг барча босқичларида, барча мамлакатларда инсон ҳаётининг асосини моддий неъматлар ишлаб чиқариш ва хизматлар кўрсатиш ташкил этади. Чунки, ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш жараёнлари бўлмаса, айирбошлайдиган, тақсимлайдиган ва истеъмол қиласидиган неъматларнинг ўзи бўлмайди. Ҳар қандай жамиятда инсоният истеъмолсиз яшай олмаганидек, ишлаб чиқармасдан ҳам туролмайди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ҳар бир тадбиркор ёки корхона фойда олиш ва уни кўпайтириш учун фаолият кўрсатади. Унинг оладиган фойда микдори эса ишлаб чиқарган маҳсулоти ёки кўрсатаётган хизматининг ҳажмига, сифатига, таннархига ва баҳолар даражасига боғлиқ бўлади. Корхоналарнинг бозорга маҳсулот етказиб бериб, фойда олишга бўлган лаёқатини аниқлаб берувчи муҳим омил сарф-харажатлар даражаси ҳисобланади. Ишлаб чиқарувчининг ушбу сарф харажатларни камайтириш ва бозорда ўз ўрнини топиши учун бозор қонуниятларига амал қиласдан иложи йўқ. Булар эса бозор механизмлари орқали амал қиласиди. Бозор механизми амал қилишининг кучайиши иқтисодиёт тармоқларида маҳсулотга талаб муаммосини келтириб чиқаради.

Тадқиқот методологияси

Мавзуни тадқиқ қилишда индукция, дедукция, илмий абстракция, анализ ҳамда синтез сингари илмий тадқиқот усусларидан фойдаланилди. Ушбу тадқиқот усуслари мавзуни ўрганиш ва таҳлил қилиш илмий холоса чиқариш ва таклифларни тақдим этишда катта аҳамият қасб этади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Товарларни сотиши нархлари асосан корхона фаолиятига боғлиқ бўлмаган ташки шароитлар билан белгиланса, ишлаб чиқариш харажатлари корхонанинг ишлаб чиқариш ва тайёр товарларни сотиши жараёнларини ташкил қилиш самарадорлиги даражасига боғлиқ. Лекин ҳар қандай товарни ишлаб чиқариш ва сотиши учун маълум сарф харажатлар талаб этилади. Ҳозирда ишлаб чиқариш харажатларини тадқиқ этишда икки хил ёндашув - классик ва неоклассик ва бошқа замонавий концепциялардан фойдаланилди. Классик назария ёндашувига кўра, ишлаб чиқариш харажатлари - бу маҳсулот ишлаб чиқариш учун амалга оширилган барча жонли меҳнат, пул ва моддий сарфлардир.

Маржиналистик сарф-харажатлар назарияси бўйича корхона ишлаб чиқариш жараёнида фойдаланилдиган ресурслар ўз ресурслари ёки жалб қилинган ресурслар бўлиши мумкин.

Бозор механизмлари бўйича эса уларнинг умумий жиҳатларини ўрганувчи

иқтисодчилар камчиликни ташкил қиласи. Лекин ҳар бир механизмлари яъни, талаб, таклиф, рақобат ва нархларни алоҳида ўрганган иқтисодчилар етарли бўлиб ҳисобланади. Бозор тушунчаси товар айирбошлашнинг келиб чиқиши ва ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, у ибтидоий жамоа тузумининг охирларида келиб чиқсан ва дастлаб товар алмашув, товар айирбошлаш жойи ёки майдони деган мазмунни англатган.[6]

Ишлаб чиқариш жараёнида сусткашлик, нўноқлик ва хўжасизлик юз бериб, ортиқча харажатларга йўл қўйилса ҳам зарар ошиб кетади, чунки бозор бундай бехуда сарфларни ҳисобга олмайди. Буларнинг барчасини бозор ўз механизми орқали амалга оширади. Бозор механизми - бозор иқтисодиётининг фаолият қилишини тартибга солишни ва иқтисодий жараёнларни уйғунлаштиришни таъминлайдиган дастак ва воситалар.[5]

Бозор иқтисодиёти бу эркин рақобатга асосланган иқтисодиёт бўлиб ресурсларга хусусий мулкчилик, иқтисодий фаолиятда ва тадбиркорликда эркинлик, иқтисодий жараёнларни тартиблашда ва уйғунлаштиришда бозор механизмидан фойдаланиш билан тавсифланади.[9]

Таҳлил ва натижалар

Миллий иқтисодиётдаги ишлаб чиқариш бирликлари (корхона, фирма) ўз фаолияти натижаларидан кўпроқ фойда олишга ҳаракат қиласидар. Ҳар қандай корхона оладиган фойда нафақат ўзининг товарини анча юқори нархларда сотишга, балки товар ишлаб чиқариш ва уни сотишга қилинадиган харажатларни камайтиришга ҳам интилади.

Корхона ишлаб чиқариш харажатлари деганда товар ва хизматларни ишлаб чиқариш ва истеъмолчиларга етказиб беришга шу корхона томонидан қилинадиган барча сарфлар тушунилади. Ушбу сарф харажатларнинг ошиши ёки камайишига таъсир этувчи омиллар сифатида бозор механизмларин ўрганиб чиқамиз. Чунки, ҳар бир бозор механизми ишлаб чиқариш харажатининг ўзгаришига ўзига хос таъсир этади.

Бозор иқтисодиётни тартибга солиб туриш вазифасини талаб, таклиф, рақобат ва нархлар ёрдамида бажаради. У ўзида талаб ва таклифни жамлаб, бу билан нимани, қанча миқдорда ва қайси вақтда ишлаб чиқариш кераклигини аниқлаб беради. Бозор нарх воситасида иқтисодий ресурсларни товарларга талаб камайган тармоқлардан талаб ортган тармоқларга оқиб келишини таъминлайди.

Талабнинг бир қатор муқобил варианлари мавжуд бўлади, чунки нарх ўзгариши билан товарнинг сотиб олинадиган миқдори ҳам ўзгаради. Шу боғлиқликдан келиб чиқиб, талабга қўйидагича таъриф бериш мумкин: маълум вақт оралиғида, нархларнинг мавжуд даражасида истеъмолчиларнинг товар ва хизматлар маълум турларини сотиб олишга қодир бўлган эҳтиёжи талаб дейилади.

Талаблар турлича бўлиб, одатда бир хил товар ёки хизматларга бўлган талабнинг икки тури фарқланади: якка талаб ва бозор талаби. Ҳар бир истеъмолчининг, яъни алоҳида шахс, оила, корхона, фирманинг товарнинг шу турига бўлган талаби якка талаб дейилади. Бир қанча (кўпчилик) истеъмолчиларнинг шу турдаги товар ёки хизматга бўлган талаблари йиғиндиси бозор талаби дейилади.

Якка талаб ҳам бозор талаби ҳам миқдор жиҳатдан аниқланади. Лекин бу миқдор ҳар доим ҳам бир хил бўлиб турмайди, балки ўзгарувчан бўлади. Талаб миқдорининг ўзгаришига бир қанча омиллар таъсир қиласи. Уларнинг ичидаги энг қўп таъсир қиласидаган омил нарх омилидир. Бозор талаби миқдорининг нархга нисбатан ўзгариши ҳам якка талабнинг ўзгаришига мутаносиб равишда рўй бермоқда. Товар

нархи ва сотиб олинадиган товар микдори ўзгариши ўртасида бўладиган тескари ёки қарама-қарши боғлиқлик талаб қонуни дейилади.

Барча иқтисодий тизимларда талаб аҳолининг истеъмол даражасига қараб аҳамиятли ҳисобланади. Аҳолининг товарлар ва хизматларни кўпроқ истеъмол қилиши уларга нисбатан айирбошлишнинг ошишига олиб келади. Аҳолининг истеъмол даражасини ошишига таъсир кўрсатувчи омилларнинг асосийси - бу аҳоли даромадлари бўлиб ҳисобланади. Аҳоли даромадлари қанчалик юқори даражада бўлса, уларнинг истеъмол товарлари ва хизматларига нисбатан талабини ошириб боради ва аксинча аҳоли даромадининг пастлиги уларнинг истеъмол даражасини пасайтириб юборади. Шунинг учун ҳам иқтисодиётни ривожлантирувчи, унга инвестиция оқимини оширувчи асосий куч - бу истеъмол бўлиб ҳисобланади. Истеъмолчи томонидан талабни қанчалик кўп амалга оширадиган бўлса, тадбиркорнинг ишлаб чиқариш (хизмат кўрсатиш)даги товар айланишининг ривожланиш даражаси шунчалик ошиб боради.

Маълумотларга қўра, 2019 йилда аҳоли умумий даромадлари 344,7 трлн. сўмни ташкил этди ва 2018 йилнинг мос даврига нисбатан 106,5% реал ўсиш суръатига эришилди.[7]

Аҳолининг умумий даромадлари нафақат ёлланиб ишловчиларнинг меҳнат фаолиятидан олган даромадлари, балки мустақил равища банд бўлишдан олинган даромадлар, шахсий истеъмол учун ўзида ишлаб чиқарилган хизматлардан олинган даромадлар, мол-мулқдан олинган даромадлар (фоизлар, дивиденлар, муаллифлик ҳақи, бошқа мулкий даромадлар), трансферлардан олинган даромадлар (пенсиялар, нафақалар, стипендиялар ва бошқа жорий трансферлар) дан иборат.

2019 йилда аҳолининг умумий даромадларининг катта қисмини ёлланма ишчиларнинг даромадлари ва мустақил равища банд бўлишдан олинган даромадларни ўз ичига олган меҳнат фаолиятидан олинган даромадлардан ташкил топади.

Ўзбекистонда аҳоли ялпи даромадлари таркибининг таҳлили шуни кўрсатадики, даромадларнинг аҳамиятли қисми ишлаб чиқариш даромадлари бўлиб, унинг таркибида меҳнат фаолиятидан олинадиган даромадлар етакчилик қилмоқда.

2019 йилда жами даромадларнинг 74,7 фоизи меҳнат фаолияти яъни меҳнатга ҳақ тўлаш натижасида олинган даромадлар ҳиссасига, 25,3 фоизи ижтимоий трансферлар ҳиссасига тўғри келган.

Кам таъминланган ва уй-жой шароитини яхшилашга муҳтож 5 мингта оиласа, жумладан, ногиронлиги бўлган аёлларга ипотека кредити асосида арzon уй-жой сотиб олиш учун 116 миллиард сўмдан зиёд бошлангич бадал тўлаб берилди.[4]

Жамият аъзолари даромадлари даражаси улар турмуш фаровонлигининг муҳим кўрсаткичи ҳисобланиб, шу билан бирга алоҳида шахсларнинг дам олиши, билим олиши, соғлигини сақлаши, энг зарур эҳтиёжларини қондириши имкониятларини белгилаб беради. Аҳоли даромадлари даражасига бевосита таъсир кўрсатувчи омиллар орасида иш ҳақидан ташқари чакана нарх динамикаси, истеъмол бозорининг товарлар билан тўйинганлик даражаси кабилар муҳим ўрин тутади.

Бозор ҳолатининг ўзгаришига истеъмолчи ёки харидорнинг муносабати уларнинг талаби орқали намоён бўлса, ишлаб чиқарувчи ёки сотовчининг муносабати таклиф орқали намоён бўлади.

Маълум вақт оралиғидаги нархларнинг муайян даражасида ишлаб чиқарувчи ёки сотовчилар томонидан маълум турдаги товар ва хизматларнинг бозорга

чиқарилган миқдори таклиф дейилади. Нарх ўзгариши билан сотишга чиқариладиган маҳсулот миқдори ҳам ўзгариши сабабли талаб каби таклифнинг ҳам бир қатор муқобил вариантлари мавжуд бўлади.

Нархнинг ошиши билан шунга мос равишида сотишга чиқариладиган товарлар таклифи миқдори ҳам ортади, нархнинг тушиши билан таклиф ҳажми қисқаради. Нархнинг ўзгариши билан таклиф этилаётган товар миқдорининг тўғри боғлиқликдаги ўзгариши таклиф қонуни дейилади. Истеъмолчи учун нархнинг ошиши тўсиқ ролини ўйнаса, ишлаб чиқарувчи учун рағбатлантириш вазифасини бажаради.

Мамлакатимизда амалга оширилаётган бир қатор ислоҳотлар натижасида ишлаб чиқариш, хизмат кўрсатиш ва қишлоқ хўжалиги субъектлари томонидан ўтган йилга нисбатан кўпроқ товарлар ва хизматлар яратилишига олиб келди. Улар томонидан ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг бозорга сотиш мақсадида бозорга етказдириб берилиш таклифни вужудга келтиради. Буларнинг барча ийиғилган ҳолда мамлакатнинг ялпи ички маҳсулотини яратишда хизмат қиласди.

Кейинги йилларда ишлаб чиқариш соҳасига кенг этибор берилганлиги ҳамда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг Ҳаракатлар стратегиясининг қабул қилиниши ҳамда ишлаб чиқаришга киритилган кўплаб инвестициялар натижасида ЯИМ таркибида ишлаб чиқаришнинг улуши ўсиш тенденциясига эга бўлди. 2019 йилга келиб ЯИМ таркибида саноатнинг улуши 36,4 фоизни, хизматлар соҳаси 35,5 фоизни ҳамда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши 28,1 фоизни ташкил этди.[7]

Ишлаб чиқарилган моддий товарлар ва хизматлар таркибининг ўзгаришига қарамай ЯИМ ҳажми йилдан-йилга ўсиб бормоқда. ЯИМнинг изчил ўсиб бориши янги-янги ишлаб чиқариш корхоналарининг ишга туширилиши ёки эскиларининг кенгайтирилиши эвазига содир бўлмоқда.

Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномасида - "Энергетика, нефть-газ, геология, транспорт, йўл қурилиши, қишлоқ ва сув хўжалиги, ичимлик суви ва иссиқлик таъминоти ҳамда бошқа қатор тармоқларда чуқур таркибий ислоҳотлар бошланди. Саноатнинг 12 та етакчи тармоғида модернизациялаш ва рақобатбардошликни кучайтириш дастурлари жадал амалга оширилмоқда"[4], деб таъкидлашлари ҳам шундан келиб чиқсан гоядир. Президентимизнинг бу гаплари аҳолининг ўсиб борувчи талабларини мавжуд имконият ва ресурсларимизни реал ҳисобга олган ҳолда 2030 йилгача ЯИМ ҳажмини 2 баравардан кўпроқ ошириш вазифаси қўйилгани ва мамлакатимизда амалга оширилаётган инвестициялар ҳажмининг асосий қисмини ишлаб чиқаришни, унда қўлланиладиган янги техника ва технологияларни ривожлантиришга сарфланаётгани бу соҳага қаратилган катта эътиборнинг далилидир. Бунинг устига Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегиясида "ишлаб чиқаришни модернизация қилиш, техник ва технологик жиҳатдан янгилаш, ишлаб чиқариш, транспорт-коммуникация ва ижтимоий инфратузилма лойиҳаларини амалга оширишга қаратилган фаол инвестиция сиёсатини олиб бориш"[2] вазифаси қўйилгани муаммонинг жиддийлигидан далолат беради.

Ишлаб чиқариш жараённида унинг харажатларини оптималлаштирувчи бозор механизмларидан яна бири - рақобатdir.

Рақобат - хўжалик юритувчи субъектларнинг (рақобатчиларнинг) мусобақалашуви бўлиб, бунда уларнинг мустақил ҳаракатлари улардан ҳар

бизнинг товар ёки молия бозоридаги товар муомаласининг умумий шартшароитларига бир томонлама тартибда таъсир кўрсатиш имкониятини истисно этади ёки чеклади.[1]

Рақобат - бозор субъектлари иқтисодий манфаатларининг тўқнашувидан иборат бўлиб, улар ўртасидаги юқори фойда ва кўпроқ нафлийкка эга бўлиш учун курашни англатади.[5]

Мана шу фойда орқасидан қувиш натижасида улар орасида товарларни сотиш доираларини кенгайтириш, қулай бозорлар, арzon хомашё, энергия ва арzon ишчи кучи манбаларига эришиш учун кураш боради. Ўз навбатида харидорлар, яъни истеъмолчилар сарфлаган ҳар бир сўм харажати эвазига кўпроқ нафлийкка эга бўлиш учун курашадилар, уларнинг ҳар бири арzon, сифатли товар ва хизматларга эга бўлишга ҳаракат қиласди.

Бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқаришни модернизациялаш орқали харажатларни камайтиришга эришилади. Бунда ишлаб чиқарувчилар томонидан эркин рақобат муҳитига мослашиш мақсадида янги техника-технологиялардан фойдаланадилар, ишлаб чиқариш самарадорлигига, ишлаб чиқарилган товарлар ва хизматларнинг сифати ва микдори жиҳатидан рақобатбордошлигига эришилади.

Ҳар қандай турдаги товарлар ва хизматларни ишлаб чиқарувчиларнинг кўплиги ўша турдаги маҳсулотни яратувчилар ўртасида эркин рақобатнинг вужудга келиши билан ифодаланади. Бу борадаги мамлакатимизда бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Масалан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги ПФ-5718-сонли Фармонининг [3] қабул қилиниши тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун рўйхатдан ўтиш, амалга ошириш, текширувларни чеклаш ва турли имтиёзларнинг берилиши каби бир қатор енгилликлар берилди.

Ушбу кунгача тадбиркорлик фаолиятини амалга ошираётган жами 334,8 мингта яқин субъектлар мавжуд бўлиб, 2019 йилда 92,9 мингга яқин кичик корхона ва микро фирмалар ташкил қилинган. Уларнинг турли соҳалар ва тармоқларда ўз фаолиятини амалга оширмоқда. Энг кўп кичик корхона ва микро фирмалар савдо соҳасида (39,1 %), саноат тармоғида (21,0 %), курилиш тармоғида (9,4 %), қишлоқ, ўрмон ва балиқ хўжалигига (8,0 %), яшаш ва овқатланишда (7,8 %), ташиб ва сақлашда (3,2 %) ташкил этилган ва фаолият юритмоқда.[7]

2019 йилда иқтисодий фаолият турлари бўйича янги ташкил топган кичик корхона ва микро фирмалар энг кўп савдода бўлиб, ушбу соҳада рақобат муҳитининг юқори даражада эканлигини кўрсатиб беради.

Бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш ҳаражатларининг умумий кўриниши нархда намоён бўлади. Нарх - реал бозор иқтисодиёти шароитида товар ва хизматларнинг ижтимоий қиймати ва ижтимоий нафлийгининг пулдаги ифодасидир.[5]

Бу ерда шуни яна бир бор таъкидлаш жоизки, нархда алоҳида олинган ишлаб чиқарувчиларнинг индивидуал сарфлари эмас ёки алоҳида олинган индивидуал шахсларнинг психологик жиҳатдан нафлийкка берган баҳоси ҳам эмас, балки жамият томонидан тан олинган ижтимоий сарфлар ва жамият учун зарур бўлган миқдорда ва сифатда яратилган ва тан олинган ижтимоий нафлийк (истеъмол қиймат) ўз ифодасини топади. Товарлар ва хизматлар учун қилинган ижтимоий сарфларнинг асосли равишда ўсиши ёки товар ва хизматдаги сифат кўрсаткичларининг ўсиши ушбу товар нархининг ошишига ёки камайишига олиб келади. Товарлар ва хизматларнинг унумдорлиги қанчалик ошиб борса, унинг нарх даражаси ҳам шунчалик камаяди.

Ўзбекистон Республикасини 2017-2021 йилларда ривожлантиришнинг ҳаракатлар стратегиясида қуйидаги вазифалар белгилаб берилган:[2]

- нақд пулсиз кўринишда товар ва хизматлар сотишида сунъий юқори нархлар ўрнатганлик учун жавобгарликни ошириш орқали ички бозорда нархнинг шаклланиш тартибини бошқаришда бозор механизмларини жорий қилиш;

- маҳсулотлар, ишлар ва хизматларга нархларни декларация қилиш тартибини босқичма-босқич қисқартириш ҳамда кейинчалик 2020 йилда уни бекор қилиш.

2019 йил яқунлари бўйича республикада истеъмол нархлари бўйича ҳисобланган инфляция 15,2 фоизга teng бўлди ва Марказий банк прогноз коридорининг юқори чегарасига яқин даражада сақланиб қолди. 2019 йилда инфляция тури йўналиши динамикага эга бўлди. Хусусан, йилнинг биринчи ярмида пасайиб, йиллик 13-13,5 фоиз даражада барқарор сақланган бўлса, III чоракда энергия манбалари нархларининг кўтарилиши ва девальвациянинг тезлашиши таъсири остида бироз тезлашди. Чораклик инфляция даражасида, 2019 йилнинг III чорагини ҳисобга олмагандан, 2018 йилнинг мос даврларига нисбатан пасайиш кузатилди.[8]

Хулоса ва таклифлар

Харажатларни тадқиқ қилиш шуни кўрсатадики, ишлаб чиқарилган ва сотилган маҳсулотдан олинган пул тушуми нафақат ишлаб чиқариш харажатларини қоплаши, балки фойда олишни ҳам таъминлаши керак. Фойда - тадбиркорлик фаолиятининг мазмунини англатадиган, уни ҳаракатга келтирувчи омилдир. Аммо бу мақсадга эришиш ишлаб чиқариш харажатларига бевосита боғлиқ. Шунинг учун ишлаб чиқариш харажатларини тадқиқ этиш иқтисодий таҳлилнинг муҳим бўйини ҳисобланади.

Ишлаб чиқариш харажатларини камайтиришда бозор механизмлари ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб ҳисобланади. Бозор иқтисодиёти шароитида ишлаб чиқариш муносабатлари субъектлари ўзаро боғлиқ ҳолда ва алоқада бандлик, миллий даромад ва ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажми каби ижтимоий ишлаб чиқариш натижаларини акс эттирадиган ва доимий ҳаракатда бўладиган даромадлар ва харажатлар оқимини шакллантиради.

Бозор механизмлари: талаб, таклиф, рақобат ва нархларни амал қилиши орқали ишлаб чиқарувчилар ишлаб чиқариш харажатларини оптималлаш-тиришга эришади ва унинг амал қилишини бозор қонуниятлари орқали тартибга солиб туради. Бунда бозор муносабатларининг ҳар бир иштирокчиси ўз мақсад ва манфаатларидан келиб чиқиб мустақил қарор қабул қиласди. Айнан хўжалик юритувчи субъектларнинг иқтисодий эркинлиги ва мустақиллиги бозор кўринишидаги иқтисодий муносабатларни вужудга келтиради ҳамда ўз ривожланишининг табиий-эволюцион, динамик хусусиятини белгилаб беради.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг 2012 йил 6 январдаги "Рақобат тўғрисида"ги ЎРҚ-319-сонли Қонуни

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги, ПФ-4947-сонли Фармони. 8-илова, №118.

3. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 14 майдаги "Тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлаш ва ҳимоя қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги ПФ-5718-сонли Фармони

4. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлиснинг Сенати ва Қонунчилик палатасига Мурожаатномаси (24.01.2020) // Халқ сўзи газетаси, 2020 йил 25 декабрь.
5. Xodiyev B., Shodmonov Sh. Iqtisodiyot nazariyasi (darslik). - Т.: "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2017.
6. Экономическая теория / Под ред. А.И.Добрынина, Л.С.Тарасевича, 3-е изд. - СПб.: Изд. СПбГУЭФ; Питер, 2008. - 249 с
7. Ўзбекистон Республикасининг ижтимоий-иқтисодий ҳолати 2019 йил январь-декабрь // Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси ахборотномаси. Тошкент-2020.
8. Ўзбекистон Республикаси Марказий банки // Пул-кредит сиёсати шарҳи. 2019 йил IV чорак. Тошкент-2020.
9. https://uz.wikipedia.org/wiki/Bozor_iqtisodiyoti

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Муратова Шоиста Норбоваевна
Самарқанд давлат тиббиёт институти ўқитувчиси

ОИЛА ПСИХОЛОГИЯСИ ФАНИ ДАРСЛАРИДА РА҆КАМЛИ ТИЗИМДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ТОМОНЛАРИ

For citation: Muratovna Shoista Norbovaevna. THE PECULIAR ASPECTS OF USING THE DIGITAL SYSTEM IN FAMILY PSYCHOLOGY LESSONS. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp: 15-21

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-2>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада оила психологияси фани дарсларида рақамли тизимдан фойдаланишнинг ўзига хос томонлари, йўллари, оилада бола тарбиясининг муҳим вазифалари, ўқитувчиларнинг психология дарсларида замонавий инновацион технологияларни қўллаши, рақамли тизимни таълимга жорий этилишининг самаралари ўз аксини топган.

Калит сўзлари: Рақамли тизим, ахборот технологиялари, инновация, оила психологияси, ижтимоий ва этнопсихологик хусусиятлар, оила тарбияси, эр ва хотин, эркакнинг бурчлари, фарзанд тарбияси, ноанъянавий усул.

THE PECULIAR ASPECTS OF USING THE DIGITAL SYSTEM IN FAMILY PSYCHOLOGY LESSONS

ABSTRACT

This article reveals the peculiar aspects of the use of the digital system in conducting the subject of family psychology, the most important tasks of family education of children, the use of innovative technologies by professors and teachers in psychology classes, etc.

Keywords: Digital system, information technology, innovation, family psychology, social and ethno-psychological characteristics, family education, husband and wife, husband's responsibilities, raising a child, non-traditional method.

СВОЕОБРАЗНЫЕ СТОРОНЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ЦИФРОВОЙ СИСТЕМЫ НА УРОКАХ СЕМЕЙНОЙ ПСИХОЛОГИИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье раскрыты своеобразные стороны применения цифровой системы в проведении предмета семейной психологии, важнейшие задачи семейного воспитания детей, применения профессорами и преподавателями инновационных технологий на уроках психологии и т. д.

Ключевые слова: Цифровая система, информационные технологии, инновация, семейная психология, социальные и этнопсихологические особенности, семейной воспитание, муж и жена, обязанности мужа, воспитание ребёнка, нетрадиционный метод.

Кириш. Республикаизда 2020 йилга илм-маърифат ва рақамли иқтисодиётни кривожлантириш йили деб ном берилиши республикамизни барча соҳалар бўйича тараққий этишини таъминлаш мақсадида юксак билимга эга бўлган, рақобатбардош кадрларни етиштиришдан иборат. Бунинг учун бугунги кунда олий таълим соҳасида таҳсил олаётган барча ёшларимизни ҳозирги замон ахборот-коммуникациялари, интернет ва рақамли технологиялар бўйича билимлар билан қуроллантиришимиз зарур. Айни пайтда бу борада олий таълим соҳасида фаолият кўрсатаётган профессор-ўқитувчилар томонидан тегишли чора-тадбирлар ишлаб чиқилиб, ҳаётга тадбик қилиш йўллари амалга оширилмоқда. Масалан, ижтимоий фанларни, жумладан оила психологияси фани дарсларини ўтишда рақамли тизимдан фойдаланиш йўлга қўйилмоқда.

Оила психологияси оиланинг ижтимоий ва этнопсихологик хусусиятларини ўрганиш баробарида ёшларга оилавий ҳаётда юзага келадиган муаммоларни, оилавий ҳаётда кузатиладиган ўзгаришларни, жумладан, ўзларига турмуш ўртоғини түғри танлаш, ёшлар ўртасидаги айрим муаммоли вазиятлардан психологик жиҳатдан оқилона фойдаланиш малакаларини ўргатишдан иборатдир. Бу борада оила психологияси фани дарсларида қандай қилиб рақамли тизимдан фойдаланиш мумкин, деган савол туғилиши табиий. Айнан рақамли тизимни кўпроқ ахборот технологиялари, иқтисодиёт, янги педагогик технология фанларида жорий этиш бир қанча қулайликларни яратади. Шунинг учун оила психологияси фани дарсларида ҳам бу тизимдан фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Биринчидан, талабаларга янги дарс ўтилаётганда аниқ фактлар ва маълумотлар асосида ушбу мавзу видеоролик (призентация) сифатида кўрсатиб берилиши мумкин. Талабаларга берилган факт ва маълумотлар шу дарснинг ўзида мавзу юзасидан янги маълумотларни топиш вазифаси берилади. Шундай қилиб ўқитувчи томонидан берилган вазифа асосида янги берилган билим талабанинг хотирасида сақланиб қолади ва унда мавзуга оид мотивация шаклланади.

Иккинчидан, аудиторияда ўтирган барча талабаларнинг ҳам диққати дарсда бўлавермайди. Шунинг учун ўқитувчи мавзу юзасидан бир нечта савол бериши, саволлар эса қисқа ва лўнда бўлиши зарур. Ўқитувчи томонидан берилган саволга талаба жавоб берадиган, демак унинг диққати дарсда эмаслиги маълум бўлади ва ўқитувчи томонидан огоҳлантирилади. Огоҳлантиришни бартараф этиш учун талаба келгуси дарсгача ушбу саволларга жавоб топиб, онлайн шаклида ўқитувчининг emailига юборади. Учинчидан, ўтилган мавзуни тақрорлаш ва янги

мавзуни мустаҳкамлаш мақсадида ўқитувчи томонидан тарқатма матэриал (карточкалар) тарқатилади. Тарқатма материал устида ишлаш учун ўқитувчи томонидан вақт белгиланади ва талабаларнинг жавоб бериши сўралади. Бу билан талабаларни тез мушоҳада қилишга, хотирасини чарҳлашга эришилади.

Учинчидан, олиб борилаётган машғулотлар психология фанига оид бўлганлиги туфайли психологик тестлар орқали мавзуга оид кичик ведиоролики тажриба ўтказилади. Ушбу тажриба орқали талабаларни ҳаётга, жумладан, ўзига бефарқ бўлмаслиги, ҳаётда учрайдиган икир-чикирларни ўзи енгиб ўтишлиги, доимо позитив энергияга эга эканлилиги аниқланади.

Тўртинчидан, мавзу юзасидан муаммоли вазият ёки муаммоли масала ўртага ташланади. Ушбу масалага биринчи бўлиб ўқитувчи томонидан муносабат билдирилиб, сўнгра талабаларнинг фикрлари ҳам сўраласа, қўйилган мақсадга тўғри ва тез эришилади. Талаба бу вазиятдан қандай чиқиб кетиши, мустақил, эркин ўз фикрини ифода эта олиши осонлашади. Ҳар бир талабанинг аниқ фактлар асосида фикрларини билдириши ўқитувчи томонидан инобатга олинади ва рағбатлантирилади.

Тадқиқотнинг мақсади-оила психологияси дарслари давомида интерактив усуллар билан биргаликда дарс давомида ва мустақил таълим жараёнида қўлланиладиган рақамли технологияларни тадқиқ этишdir.

Тадқиқот методологияси

Тадқиқот давомида илмий абстракциялаш усули билан бирга амалий тадқиқот усулларидан ҳам кенг қўлланилган.

Жумладан, муаллиф томонидан оила психологияси дарслари давомида қўлланилган коммуникатив ўйинлар, индивидуал психологик тестлар, мотивлар ва низолар усуллар ушбу мавзуни янад кенгроқ ўрганишда муҳим асослардан бири бўлган.

Мавзунинг ўрганилган даражаси

Умуман олганда оила психологияси фани дарслари ижтимоий ҳаёт билан боғлик бўлганлиги учун талабаларга жуда ҳам қизиқарли бўлади. Чунки бу эрда оила, ота-она, турмуш, ҳаётдаги реал воқеа-ҳодисалар ўрганилади. Масалан, оиласда ота-она ва фарзандларнинг бурчлари, оиласда тарбия мавзуси ҳеч бир инсонни бефарқ қолдирмайди. Одатда ўзбек хонадонларида оиланинг моддий таъминоти эркак зиммасида бўлади. Оила жамгармасини тежамкорлик билан ўз ўрнида сарфлаш, исрофгарчилликка йўл қўймасдан, оиласда қут-барака бўлишини таъминлаш эса аёлнинг зиммасида бўлади. Бундан кўриниб турибдики, хонадоннинг бой, тўқ, фаровон турмуши эр-хотиннинг иккаласига ҳам бирдек боғлиқ. Оила фаровонлигини таъмин этиш билан унда камолга етаётган фарзандларнинг келгусида моддий фаровон турмушига асос солиш мумкин. Бу эса, ўз навбатида, давлат ва жамият бойлиги учун заминдор. Абдурауф Фитрат айтганидек:

"Маълумки, яшаш учун пул ва пул топиш учун саъиҳаракат ва амал лозим. Аёллар эркакларга ўхшаб ҳаёт машғулотларига тоб бермай, турмуш таҳлилига қодир эмаслар. Тажрибасизлик ва заиф мижозлари устига аёл зоти баъзи йиллари тўққиз ой "ҳомиладорлик" юкини кўтариб юради, бола туғилишидан бошлаб тарбияси била машғул бўлади. Яна бориб ишлаб пул топиш эса уларга мушқулдир. Ишлаб, саъиҳаракат қилиб пул топиш бу эркаклар бурчидир.

Эркаклар бор кучларини ишга солиб, пул топиб, бир қисмини аҳл-у аёллари эҳтиёжлари учун сарф қилишлари лозим. Пули ва бойлиги бор кишилар бола-

чақалари ва ахл-у аёлларининг нафақалари хусусида зиқналил құлсалар ё нафақаларини бериб, миннат құлсалар, ёки оила аъзоларининг ўлмаслиги учун бош-кўздан садақа бериб, ўзлари бошқа жойларда айш-ишрат билан машғул бўлсалар, зулм ва инсофсизлик қилишларига шубҳа йўқдир. Зулм ва инсофсизлик эса исломда куфр ва ҳаромдир. Бас, эркакларнинг бу ҳаракатлари ҳам ҳаромдур". [6]

Оила ишларида фақат ва фақат ҳалол бўлмоқлик, барча даврларда миллатимизнинг сўнмас қадрияти бўлиб келган. Фарзанд тарбияси кенг қамровли, узоқ давом этадиган мураккаб жараён бўлиб, унинг ўзига хос талаб-эҳтиёжлари мавжуд. Жумладан, билингки, ука ёки синглингизни сўкишга, қўпол гапиришга ўргатиш, уни ҳаддан ташқари эркалаш номақбул услугуб ҳисобланади. Халқ педагогикасида таъкидланганидек, "Бола азиз, одоби ундан азиз", "Бола тарбияси бешикдан", "Қизни эркалатсанг, жонингга тегар, ўғилни эркалатсанг, бурнингга тепар". [5] Эрка ва тантиқ қилиб ўстирилган болада худбинлик, манманлик, кибр-у ҳаво, ўжарлик каби қусурлар пайдо бўлади. Бола улгайган сайин бу хусусиятлар чукур томир отиб, ҳаётда ўз таъсирини ўтказа бошлайди. Боланинг эркатойлиги, тантиқлиги қанча ошса, у ота-онани шунча ташвиш ва таҳликага солади.

Шу туфайли ҳам оиласада ота-она барча фарзандларига нисбатан бир хилда меҳр-муҳаббат, талаб қўймоги ниҳоятда муҳим. Бу борада Ризоуддин ибн Фахруддин шундай дейди: "Адолат-у инсоф ўргатмак учун ҳожатларни ўтганлик ва керакларини таҳсил этганингизда ҳаммасини баробар кўрингиз, ҳадя берганингизда барчасига бир хил берингиз, бирига яшириб бир нарса бериб-да: "Эҳтиёт бўл, aka-укаларингга билдирма" демоқ қаби нарсалардан сақланингиз, чунки бундай етмак уларга жабр, зулм, алдамоқ, хиёнат қаби нарсаларни ўргатадир. Бахиллик ва хуббиннафс қаби бузуқлик уруғларини кўнгилларига сочадир". [4]

Оила бошқаруви, оиласалардаги муҳит ва унинг ўзига хос хусусиятлари гарб ва шарқда турлича асосларга эга.

Масалан, Jill A. Hoffman, Mathew C. Uretsky, Lindsey B. Patterson, Beth L. Greenнинг "Effects of a school readiness intervention on family engagement during the kindergarten transition" [7] номли мақоласида оиласининг фарзанд тарбиясидаги аҳамияти ёритилган. Фарзанд ривожланишининг ҳар қандай босқичида оиласининг қўллаб-қувватлаши муҳим омил эканлиги, айтилган.

Caroline McGregor, John Canavan, Saoirse Nic Gabhainnлар [8] томонидан олиб борилган тадқиқотлар 1000 та респондентда сўровнома орқали фарзанд тарбиясида, оиласинг психологик муҳитини ривожлантириш оила аъзоларининг муносабатлари ёритилган бўлиб, оиласи ижтимоий-руҳий қўллаб-қувватлашда давлат ва жамиятнинг ўрни келтирилган.

Шарқ, хусусан, миллий манбаларда оила ижтимоий муносабатларнинг муҳим бўгини сифатида таърифланса, гарб манбаларида оила фарзанднинг келгуси ҳаётини белгиловчи илк омил сифатида келтирилади. Фарзанднинг келгусидаги муваффақияти ва тўғри йўлни танлаши у туғилган ёки ўсган оиласадаги муносабатларга боғлиқ эканлиги, келтирилади. Аммо жаҳоннинг қайси минтақаси бўлмасин, унда оила инсон ҳаётидаги ва жамиятдаги муҳим руҳий макон ҳисобланади.

Оиласада ҳар бир боланинг хатти-ҳаракатига нисбатан рағбатлантириш ёки қаттиққўллик билан муносабатда бўлиш, танбеҳ бериш, жазолаш тарбияда синалган усуладир. Бола тарбиясига оиласинг ҳар бир аъзоси, қўни-қўшни, маҳалла, мактаб, жамоатчилик бирдек масъулдир. Шунинг учун бола тарбиясида барчанинг

талаби, муносабати умумахлоқ меъёрларига мос бўлмоғи зарур. Тарбиячилар ўртасидаги тарбия усулларининг, талаб ва фикрларнинг ҳар хиллиги болани тарбиясизликка олиб келади.

Таҳдил ва натижалар

Оила тарбияси - оилада ота-она, васий ёки катта кишилар томонидан болаларни тарбиялаш. Ёш авлоднинг ҳар томонлама ривожланишида муҳим ўрин тутади. Оила тарбиясида доимий тарбиявий таъсирчан куч - оилада руҳий хотиржамлик, самимий муносабат, ота-она обръусининг юқори бўлиши, болаларга талаб қўйишида оила катталари ўртасидаги бирликнинг сақланиши, бола шахсини меҳнатга тарбиялашга алоҳида эътибор бериш, болани севиш ва иззатини жойига қўйиш, оилада қатъий режим ва кун тартибини ўрнатиш, боланинг ёш ва шахсий хусусиятларини ҳисобга олиш, боладаги ўзгаришларни кузатиб бориш, ундаги мустақилликка интилиш ва ташаббускорлик сифатларини қўллаб-қувватлаш ва ҳ.к.

Оила қанчалик тартибли, унинг аъзолари ўртасидаги муносабат самимий бўлса, оила тарбияси ҳам шунчалик муваффақиятли бўлади. Оила тарбиясида ота-она обруси, уларнинг кузатувчанлиги, сезгирилги, ҳозиржавоблиги муҳим тарбиявий аҳамиятга эга. Оила тарбиясида тарбия жараёни зерикарли, қуруқ насиҳатгўйликдан иборат бўлиб қолмаслиги лозим. Бола ҳаётининг кўп қисми оилада ўтади. Шу боисдан мавжуд анаъналар, урф-одатлар, расм-руsumлар ва маросимларнинг ижобий таъсирида бола аста-секин камол топиб боради.

Нормал оилавий муҳит, болани китоб ўқишига, меҳнат қилишга ўз вақтида жалб этиш ҳам оила тарбиясининг муваффақияти гаровидир. Оилада ота ёки онанинг йўқлиги ёки улардан бирининг кетиб қолиши оила тарбиясига катта зарап етказади. Уларнинг болага берадиган тарбиявий таъсир кучи йўқолади, Оила тарбиясидаги мувозанат бузилади. Бундай шароитда бола қалби қаттиқ жароҳатланади, у тажанг, сержаҳл, кўпол, дагал бўлиб қолади, катталарга ишонмай кўяди, ўқиши пасайиб кетади. Оила тарбиясида отанинг обрўси катта аҳамиятга эга. Болаларни баркамол инсон қилиб етиштиришда мактабни оила билан боғламасдан муваффақиятга эришиб бўлмайди. Шунинг учун оила тарбиясида мактаб ва ота-оналар ўртасидаги таълим-тарбияга оид биргаликдаги ишлари катта аҳамиятга эга.

Ўз навбатида ўқитувчи ва синф раҳбари ҳам боланинг ўқиши, одоби, хулқи, мактабда ўзини тута билиши ҳақидаги маълумотларни ота-онага етказиши, зарурат туғилганда пайдо бўлган муаммоларни биргаликда ҳал қилиши зарур. Фарзанди мактабга борган ота-она мактаб жамоасининг аъзоси бўлиб қолиши керак. Оила тарбияси фарзандларнинг ҳар томонлама камол топиши учун қулай шароитлар яратилсагина муваффақиятли бўлиши мумкин. Оила тарбиясида ҳар бир оила ўзига хос хусусиятларни намоён қиласди.

Инсонни реал ҳаётда ўз ўрнини эгаллай олиши, шахс сифатида шаклланишида оиланинг қанчалик муҳимлиги юқорида келтирилган мисолларда ўз исботини топган.

Ўқитувчи шу каби мавзулар асосида талабаларнинг билимини ва дунёқарашини шакллантириб, фанга бўлган қизиқиши мотивациясини аниқ фактлар асосида тушунтириш орқали эришиши мумкин. Бунинг учун рақамли тизимни дарсда қўллашда ўқитувчи ҳам инновацион ва замонавий билимларга эга бўлиши лозим.

Агар ўқитувчи ушбу тизимни ўзи ўтаётган фанга тўғри тарғиб қила олса, унда ҳам талабанинг ҳам, ўзининг вақтини анча тежаган бўлади, билим оловчи шахснинг

тафаккурида янги фикрларни пайдо бўлишига, замон билан ҳамнафас бўла олишига туртки бўлади. Агар талаба берилган мавзу юзасидан онлайн шаклида ўқитувчидан тушунмаган жойларини сўраб, ўрганса ўқитувчи томонидан тушунирилиб, ёки талаба дарсга бирор сабаб асосида келаолмаган вақтда ўқитувчи билан онлайн асосида дарсга жавоб берса ва баҳоланиб борилса, ушбу тизим мақсади муваффақиятли амага оширилган бўлади.

Оила психологияси дарсларида қўйидаги ўзига хос рақамли технологиялар қўлланилади:

- Коммуникатив ўйинлар. Бундай ўйинлар кичик гуруҳларда ташкил этилиб, гуруҳ аъзоларига ўзаро муросага келиш, бир-бирини қийин вазиятларда қўллаб-куватлашга ўргатади;
- Индивидуал психологик тестлар. Ушбу тестлар ҳар бир индивиднинг ўзини яхшироқ англаши ва ўрганиши учун кенг қўлланилади;
- Мотивлар усули. Ҳар бир ўқувчи-талаба унинг ҳаётида муҳим бўлган мотивни танлаш орқали кейинги ҳаёт ҳақиқатларини англаш имконига эга бўлади;
- Низолар усули. Ушбу усул мотивлар орасидан низоларни келтириб чиқарганларини танлаб олиб, анализ қилишга асосланади.

Юқорида кўрсатилган усулларнинг барчаси масофавий амалга оширилиб, бунда ўқувчилар бир-бирини билмаган ҳолда ўйинларда иштирок этишади.

Бундай усулларнинг оила психологияси дарсларида қўлланилиши ўқувчининг ўзини яхши ўрганишга ва кутилмаган вазиятларга тайёр туришга, оила-ҳамжиҳатлик ва бирдамлик макони тушунчасига тўғри ёндашишга ўргатади.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айганда, таълимда рақамли тизимдан фойдаланиш ўқитувчи ва талаба учун анча самарали ва фойдали усул ҳисобланади. Чунки, XXI аср - ахборот технологиялари даври.

Оила психологияси дарсларида қўлланиладиган рақамли технологиялар бошқа дарсларда қўлланиладиган рақамли технологиялардан фарқ қилиши, унинг мазмун-моҳияти ўз-ўзини тарбиялашга, оила ва жамиятга мослашишга, бирдамликда яшаш кўнижмаларини шакллантиришга қаратилиши керак.

Ҳозирги талаба-ёшлар эса ахборот-коммуникацияларидан фойдаланишнинг сир-асрорларини жуда яхши тушунишади. Бугун биз талабага: "Китобинги оч, фалон бетдаги вазифа ёки машқни бажар, буни ўқи, бунга жавоб бер, сен айт"-, деган анъанавий усуллардан фойдаланиш мақсадга мувофиқ бўлмаса керак. Талаба-ёшларга ихтиёрий китобни севишни, китоб барча дунё билимларини калити эканлигини уларнинг шўурига мажбурий эмас, оддий биз катталар ўзимиз наъмуна бўла туриб эришишимиз мумкин. Ушандагина бугунги ёш авлод ушбу кун талаблари даражасига жавоб бера оладиган рақобатбардош кадр бўлиб этишмоғи муқарардир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Мирзиёев Ш. М. 2017-2021 йиллар Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устивор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Халқ билан мулоқот ва инсон манфаатлари" йўлида амалга оширишга оид Давлат дастурини ўрганиш бўйича илмий-услубий рисола. Тошкент. 2017.
2. Абдулла Авлоний, Туркий гулистон ёхуд ахлоқ, Т., 1992;
3. Ризоуддин ибн Фахруддин. "Оила". Тошкент, "Меҳнат", 1992, 35-бет.

4. Ризоуддин ибн Фахриддин. "Насиҳат". Тошкент, "Чўлпон", 1993, 65-бет.
5. Р. Усмонов. "Саодатнома". Тошкент, "ўқитувчи", 1995, 245-бет
6. Абдурауф Фитрат. "Оила". Тошкент, "Маънавият", 1998, 25,37-бет.
7. Jill A. Hoffman, Mathew C. Uretsky, Lindsey B. Patterson, Beth L. Green. Effects of a school readiness intervention on family engagement during the kindergarten transition//Early Childhood Research Quarterly//Volume 53,2020,Pages 86-96,<https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2020.02.005>.
8. Caroline McGregor, John Canavan, Saoirse Nic Gabhainn. A critical consideration of the relationship between professional and public understandings of Family Support: Towards greater Public Awareness and discursive coherence in concept and delivery//Children and Youth Services Review, //2020, 104952, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2020.104952>.
9. Умаров Б.М. Умумий психология. Тошкент. 2012.

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Д.С.Рұзиева

Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси
Молия-иқтисод бошқармасы
бош мутахассиси

БҮЮК ИПАК ЙӮЛИ - МОЛИЯВИЙ МУНОСАБАТЛАР ЙӮЛИ

For citation: D.S. Ro'ziyeva. THE GREAT SILK ROAD IS THE ROAD TO FINANCIAL RELATIONS. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp: 22-28.

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-3>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Буюк ипак йўли ва унинг шаклланиб, тараққий этиб боришида молиявий муносабатларнинг роли муҳокама этилади. Ушбу муносабатлар Марказий Осиёда молиянинг пайдо бўлишига доир янги тасаввурларни ҳосил қиласди.

Калит сўзлар: савдо йўллари тизими, эркин иқтисодий зона, молия, молиявий муносабатлар, давлат бюджети, марказлашмаган фондлар

THE GREAT SILK ROAD IS THE ROAD TO FINANCIAL RELATIONS

ABSTRACT

This article discusses The Silk Road and the role of financial relations in its formation and development. These relations give rise to new notions about the emergence of finance in Central Asia.

Index Terms: trade road system, trade settlement, free economic zone, finance, financial relations, state budged, decentralized funds

---

ВЕЛИКИЙ ШЕЛКОВЫЙ ПУТЬ - ПУТЬ ФИНАНСОВЫХ ОТНОШЕНИЙ

АННОТАЦИЯ

В данной статье обсуждается Великий шелковый путь и роль финансовых отношений в его становлении и развитии. Эти отношения порождают новые воображения о появлении финансов в Центральной Азии.

Ключевые слова: система торговых маршрутов, свободная экономическая зона, финансы, финансовые отношения, государственный бюджет, децентрализованные фонды.

КИРИШ. Марказий Осиёда шакланган дастлабки молиявий муносабатларга доир асосли маълумотларни ўрганишга киришар эканмиз, ушбу муносабатларнинг ҳар жиҳатдан Буюк ипак йўли ва ушбу йўл сабабли минтақаларро юзага келган алоқалар, муносабатлар билан чамбарчас боғланганилигига гувоҳ бўла бошлаймиз.

Буюк ипак йўлининг юзага келишида молиявий муносабатлар роль ўйнаган. Бундай молиявий муносабатларнинг вужудга келиши йўлнинг пайдо бўлишига туртки бўлди. Марказлашган давлатчилик тизими пайдо бўлишидан олдин вужудга келган карвон йўллари молияга оид илмий адабиётларда шу кунга қадар талқин этилиб келинаётган молиянинг юзага келишига оид қарашлардан фарқли ўлароқ, молиявий муносабатларнинг дастлабки шакллари марказлашган давлат тизимидан олдинроқ вужудга келган, деган тасаввурларни ҳосил қиласди.

Маълумки, молияга оид илмий адабиётларда молиянинг пайдо бўлиши ер юзида илк давлатчилик тизимининг барпо этилиши билан бир пайтда вужудга келганлиги таъкидланади.[1] Ушбу қарашларга кўра, молия дастлаб тарихий категория сифатида давлатнинг пайдо бўлиши билан бир пайтда унинг ижтимоий функцияларини амалга ошириш мақсадида солиқлар ва турли кўринишдаги йигимлар асосида марказлашган пул фонdlарининг шакллантирилиши билан юзага келган.

Албатта молия - иқтисодиёт амал қилишининг негизи, давлат томонидан ўз функциялари бажарилиши таъминланишининг кафолати ҳисобланади. Молия фанининг шаклланишига доир бундай тушунчалар молиянинг хусусияти ва моҳиятини давлат ва унинг функцияларининг бажарилишига йўналтиради ва шу орқали жамиятдаги ижтимоий-иктисодий масалаларни давлатнинг марказлашган пул фонди орқали ҳал этиш масаласини марказий ўринга олиб чиқади.

Шу сабабли бозор механизмлари амал қилиб турган шароитларда ҳам барча ижтимоий-иктисодий соҳаларни молиялаштиришда асосий эътибор марказлашган пул маблаглари фондига, яъни бюджет маблагларига қаратилади.

Давлат бюджети маблаглари ҳисобидан молиялаштиришда барча соҳаларни бирдек қамраб олиш бюджет тизимининг самарадорлигига ёки бюджет профицитига эришилган шароитлардагина мувофақиятли амалга ошади. Лекин давлат бюджети мабалағлари чекланган шароитларда барча ижтимоий-иктисодий соҳаларни молиялаштиришни бирдек қамраб олишнинг имкони бўлмайди.

Ана шундай шароитлар ва молиянинг фан сифатида шаклланишига доир юқоридаги қарашларни ҳисобга олиб, биз бундай муаммоларнинг ечимини Марказий Осиёда вужудга келган дастлабки молиявий муносабатлар негизидан излай бошладик.

Тадқиқот методологияси

Ушбу мавзу юзасидан илмий изланиш жараённида методологик нуқтаи назардан назарий тадқиқотларнинг идеялаштириш, шакллантириш, таҳлил, синтез, индукция, дедукция, гепотезга эришиш, назария яратиш ва умумлаштириш каби умумилмий услуларидан фойдаланилди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Буюк ипак йўли билан боғлиқ молиявий муносабатлар, мамлакатимиз заминида

молиянинг шаклланишига оид ўзига хос хусусиятлар, назариялар ва қараашлар, уларнинг фалсафий асослари ва бугунги кун учун аҳамияти билан боғлиқ масалалар иқтисодчи олимларимиз томонидан комплекс тадқиқот шаклида алоҳида ўрганилмаган.

Марказий Осиёда дастлабки молиявий муносабатларнинг ривожлениши

Молиявий муносабатларнинг тараққий этиш жараёнларида ягона давлатчилик тизими шакллангунига қадар инсонлар иқтисодий эҳтиёж сабаб савдо йўлларини очишга мувофақ бўлган. Бу эса, Буюк ипак йўлидан аввалги савдо йўли тармоқларини ҳосил қилган.

Ипак ташилгунга қадар Марказий Осиё ҳудудида мил.авв. III-II минг йилликларда Шарқ ва Фарбни боғлаган минтақавий ва халқаро аҳамиятга молик савдо йўллари тизими мавжуд бўлганлиги дунё олимларининг "Буюк ипак йўли"га доир тадқиқотларида ўз тасдигини топган.

Шу ўринда, мамлакатимизнинг чекка ҳудудларида мавжуд бўлган ипак йўлининг лаъл ташилган айрим сўқмоқ йўллари ҳақида фикр юритмоқчимиз. Чорвоқ денгизининг юқори шарқий томонида Обираҳмат манзилгоҳи мавжуд. Шарқий томондан "Полтовсой" (қирғиз тилида "Асал" тоги) соҳили ва Чотқол тизмалари билан чегарадош. Шимоли-ғарбий томонида "Одамсанг", яъни "одамтош" қояси тепаликнинг орқа томонида Буюк ипак йўли ирмоқлари ўтган. Бу ердаги маъданчилик тарихи мил.авв. XIII-XII асрларга бориб тақалади. Бу манзилгоҳ Чотқол дарёси бўйлаб сўқмоқ йўллар билан Найзатўқай орқали Урумчи, сўнгра Хитой давлатларига борувчи тижорат йўлининг бошланиш жойи бўлиб, бу йўлдан лаъл ташилган.

Барча қаровчилар тижорат сафарига отланишидан олдин мана шу ерга йигилиб, узоқ мashaққатли йўлга тушганлар. Йўл олдидан бир кеча дам олиб, покланиб от-увловларда сафарга чиқилган. Шунинг учун ушбу манзилгоҳ тижорат ишларини бошлашга биринчи қадам сифатида "Қадамжой" - "тижоратга ташланган илк қадам" маъносини англатади.

"Қадим замонларда бу ерга Идрис келган", деган тасавурлар ҳам мавжуд. Агар илмий маълумотларга таяниб мулоҳаза юритадиган бўлсак, Идрис ер юзида хунармандчиликка асос солган шахс ҳисобланади. "Идрис" - "асос соловчичи", "бағишловчи" ёки "билим" маъноларини англатади. Идриснинг яшаган даври бронза даврига тўғри келади.

Аслида бу ерга Идрис келмаган. Бу жойнинг Идрис номи билан боғланиши кишилик жамиятида маъдан қазиб олиш, хунармандчиликнинг ривожланиши билан савдонинг йўлга қўйилиши ва тижоратга асос солиниш даврига ишора, назаримизда.

Манзилгоҳ географик ўрнига қўра, Чотқол ва Кўксув дарёлари қўшилиб бурчак ҳосил қилган жойда пайдо бўлган Бурчмулла қишлоғининг тепа қисмида жойлашган. Манзилгоҳ атрофдаги одамлар яшаш жойларининг ҳеч бирига қарашли бўлмаган, "нейтрал ҳудуд". Ушбу жой айнан эркин савдо муносабатларини йўлга қўйиш учун танланган. Бундай хусусиятлари билан манзилгоҳ, бугунги замонавий эркин иқтисодий зоналарнинг дастлабки кўринишлари ҳақида тасаввур ҳосил қиласди.

Маълумки, эркин иқтисодий зоналар (ЭИЗ) географик жиҳатдан ажратилган ҳудудлар бўлиб, улардан хукуматлар молиявий ва тартибга соловчи имтиёзлар ва инфратузилмани қўллаб-қувватлаш орқали саноат фаолиятини осонлаштиради.

БМТнинг савдо ва ривожланиш бўйича конференцияси (UNCTAD) ЭИЗларни

аниқлашнинг қуйидаги уч асосий мезонини белгилаган:

- 1) аниқ чегараланган худуд;
- 2) бошқа иқтисодий тартиблардан фарқланувчи тартибга солиш режими
- 3) инфратузилмани қўллаб-қувватлаш.[2]

Мана шу мезонларга асосланиб, биз таҳлил қилаётган худудни асосли равища эркин иқтисодий зоналарнинг дастлабки шаклларига тенглаштиришимиз мумкин.

Эркин иқтисодий худудга тенглаштирилган ушбу жой ҳақидаги фикрларимизга, энциклопедик маълумотлар орқали аниқлик киритамиз.

"Бурчмулла хазинаси" номи билан маълум энциклопедик маълумотлар манзилгоҳнинг айнан тижорат мақсадалари учун танланганлигини тасдиқлайди. Ушбу маълумотларда: "Бурчмулла хазинаси - сўнги бронза даврида яшаган чорвадор хазинасининг муруватли суворийсига тегишли дафина", деб кўрсатилган. Ушбу "дафина" айнан биз сўз юритаётган манзилгоҳдан топилган.

Ушбу манбада келтирилган "суворий" ва "дафина" каби атамаларнинг ишлатилишида уларнинг тарихий ва ҳозирги шаклига эътибор қаратиш орқали бу атамаларни ўзаро боғловчи жиҳатларга аниқлик киритамиз.

Лугавий маъносига кўра, "суворий" - от минган киши, отлиқ маъноларини англатади.

"Дафина" - ерга кўмилган бойлик, жамғарип қўйилган хазина маъносини англатади.

Энг қадимий хитой манбаларида бундан 3-4 минг йил муқаддам Манголия худуди, Хэши коридори, Олтой ва Тангритоғ атрофларидан бошлаб, Қора денгиз бўйларига қадар бўлган жойларда яшаган бир қатор чорвадор халқлар савдо билан шуғулланиб, ўз маҳсулотларини ипак матоларига айирбошлаганлари ҳақида кўп маълумотлар учрайди. Ушбу маълумотларга кўра, қимматбаҳо тошлар ва улардан ясалган буюмлар Хитойга Марказий Осиё халқлари томонидан олиб борилиб, улар эвазига ипак олиб келинган. Бу халқларда чорвачилик муҳим роль ўйнаганлиги сабабли уларда ҳаракат воситалари (от ва туялар) етарли бўлган.[3]

Ушбу маълумотлардан лаъл маҳсулотларини машаққатли сўқмоқ йўл билан тоғлар оралаб Урумчи орқали ҳозирги Хитой Халқ Республикасига етказиб берилганлигига эътибор қаратадиган бўлсан, бундай ишларни от минган кишилар - суворийлар бажарганлиги маълум бўлади. Суворийларнинг бу узоқ ва хавфли йўлдан бориб келишларининг ўзи бир машаққат бўлгани сабаб улар учун маҳсус дафиналар - жамғармалар ташкил этилган. Узоқ ва машаққатли йўлдан суворий соғ-омон қайтолмаган вазиятларда жамғарма унинг оиласига тегишли ҳисобланган. Шу тариқа суворий учун ижтимоий функцияларни бажарувчи дастлабки таъминот фондлари шаклланган.

"Садди Искандарий" да (А.Навоий) келтирилган "... Унинг сипоҳ (лашкар)ларига бериладиган моянанинг бир йиллигини тўлаш ҳам халқ учун вожибdir. Янги йилги бериладиган хирожларни эса, дафина (кўмилган бойлик) қулфини очиб, мен ўз хазинамдан нақд бериб юбора қоламан...", деган мазмундаги "дафина" атамаси билан боғлиқ маълумотлар ушбу атаманинг жамғарма маъносида келишини ва ҳарбий ижтимоий таъминот билан боғлиқ функцияларни бажаришини тасдиқлайди.

Манзилгоҳда, яъни ўша давр учун тижорат ишларини амалга ошириш жойида тижоратчилар ва суворийлар орасидаги битим дафина билан кафолатланган. Бу жамғармалар моҳиятига кўра, тажридийлик жиҳатидан илк марказлашмаган фондлар ёки жамғармалар экани билан аҳамиятлидир.

"Дафина"лар, яъни тиҷоратчилар томонидан суворийлар учун яратилган жамғармалар кейинчалик ҳам моҳиятига кўра ўз функциясини йўқотмаган. Бу жиҳат ишлаб чиқарувчи яъни маъдан қазиб оловчи, маъданни сотувчи ва уни манзилга етказиб берувчилар ўртасида занжир ҳосил қилиб, ўзаро манфаатдор томонлар ўртасида дастлабки мустақил фондларнинг шаклланишига асос бўлган. Кейинчалик шаҳарлар ва марказлашган давлат пайдо бўла бошлагач ҳам, бундай фондлар ўз хусусиятини, бажарадиган функцияларини, яъни ижтимоий таъминот функцияларини сақлаб қолган.

Марказий Осиёда давлат хазинаси шакллангандан кейин ҳам ижтимоий таъминот масалаларига хизмат қилувчи "дафиналар" - жамғармаларни шакллантириб бориш амалиёти сақланиб келинган. Давлат бундай шароитларда хазинани сақлаш ва мустаҳкамлаш баробарида ижтимоий фондларни ривожлантиришни ҳам "одат" нормалари яъни қонунлар асосида ривожлантириш принципларига амал қилди.

Кишилар ўртасидаги дастлабки шартномавий хуқуқий муносабатлар - "одат нормалари" сифатида шаклланган. "Эҳром нормалари" (Зардуштийлик) - давлатни бошқариш ва умуман мулкни бошқариш, жумладан, сарой мулки, яъни унинг хазинасини тартибга солиш қонун қоидлари вужудга келди.

Турк ҳоқонлиги ислоҳотлари сабабли асос солинган "Турк йўриқ (қонун)лари" билан сарой мулки - давлат хазинасининг хуқуқий асослари мустаҳкамланди.

Аксарияти кишилар ўртасидаги молиявий муносабатларни тартибга солувчи "ер харид қилиш ҳақида", "тегирмон ижараси ҳақида" каби фуқаролик ишларига оид хужжатлар эса, саройдан ташқарида - "Қонунчилик уйи"да (ибодатхоналарда) сақлланган ва булар молиявий муносабатларнинг дастлабки хуқуқий асосларини ифодаловчи хужжатлар бўлган .

"Суғд ва турк шартномаси"га кўра, савдогар суғдлар ўз карvon йўлларини хавфсизлигини таъминлашда туркийлар билан келишиб, ўзаро битим тузиб, савдо хавфсизлиги ва назоратини ташкил этган эдилар. Йўл бошидаги манзилгоҳ, манзилгоҳ ҳудудида шакллантирилган молиявий муносабатлар "суғд- турк шартномаси" хуқуқий хужжатнинг асоси эди.

Таҳлил ва натижалар

Жаҳон тажрибасида молиявий муносабатлар тараққиётининг сўнгги босқичларида Буюк Британия, АҚШ ва бошقا бир қатор дунёning кўплаб мамлакатларида мустақил марказлашмаган фондлар молиявий сиёсатнинг йўналишлари ўзгариб, унинг асоси давлатнинг монопол хуқуқини чеклаш, унинг хўжалик ҳаёти ва айниқса, ижтимоий соҳага иқтисодий аралашув ролини камайтиришдан иборат бўла бошлаган даврлардан юзага кела бошлади. Бундай фондларнинг шакллантирилиши ишлаб чиқариш субъектларини ривожлантиришнинг муҳим асоси сифатида қарала бошланди.

Кўплаб давлатларда мустақил институционал фондлар ёки жамғармалар молиявий муносабатларнинг сўнгги аср тараққиёти маҳсулси сифатида "Мақсадга йўналтирилган бюджетлаштириш" шаклида жорий қилина бошланди. Шунга қарамай, ижтимоий соҳани қўллаб- қувватлашда ҳамон давлат етакчилик қиласди.

Давлат бюджетининг иқтисодиёт ва ижтимоий соҳа тараққиётини самарали тартибга солувчи мажмуа сифатидаги замонавий талқини этилиши ва бундай масалаларнинг асосий ҳал этувчиси давлат бюджети, деб қаралиши унинг зиммасига кўплаб мажбуриятларни юклайди.

Масалан, АҚШда ижтимоий соҳанинг муҳим бўғинлари давлат ғамхўрлигига

олинади. Фарб давлатлари ҳам давлатнинг ижтимоий моҳият касб этишига асосланиб, кишиларнинг ижтимоий эҳтиёжларининг катта қисмини таъминлаш функциясини ўз зиммасига олади.

Маълумки, давлат бюджети ижтимоий сиёсат, ҳукуматнинг марказий ва ҳудудий бошқарув органлари орқали аҳолининг турмуш сифати ва даражасини оширишга қаратилган фаолиятнинг мажмуасидир. [4]

Шунинг учун ҳам бюджет тизимининг реал ижтимоий харажатлари моддаси биринчи ўринда молиялаштирилади ва ҳар доим ўсиб боради. Ушбу харажатлар моддаси барча кўрсаткичлари бўйича давлат томонидан биринчи ўринда таъминланиши мамлакатда камбағаллик даражасининг ўсиб боришини пасайтиришга хизмат қиласди.

Лекин бюджет мабалағлари чекланган шароитларда ижтимоий қўллаб-қувватлашни кучайтириш ривожланиш истиқболларини белгиловчи бошқа моддалар, жумладан, миллий иқтисодиётни қўллаб-қувватлашга қаратилган харажатларни қисқартириш ҳисобидан амалга оширилади.

Бундай шароитларда бир қатор мамлакатларда солиқ юкини ошириш билан бюджет даромадларини ёки тушумларини қўпайтиришга эмас, балки бошқа йўллар билан масалан, захира фондлари маблағларидан фойдаланиш ёки давлат активларини сотиш орқали амалга оширилади. Чунки бюджет даромадларини фақат солиқлар ҳисобига ошириб бориш ишлаб чиқариш потенциалини тушириб юборади. Шу билан уларнинг жамғариш қобилиятига салбий таъсир кўрсатади.

Давлат бюджети маблағлари ҳисобига инфратузилмалар барпо этиш иқтисодиётнинг турли тармоқларининг ривожига шароитлар яратишга ва уларнинг ривожланишига имкон беради, албатта. Лекин бошқа бир томондан қўшимча бюджет харажатлари агар солиқ ставкаларини оширишни тақазо этса, бу ўз навбатида аҳоли даромадлари ва товар ишлаб чиқарувчилар фойдасининг пасайишига олиб келади. Натижада жамғариш қисқариб, ишлаб чиқариш субъектларининг инвестиция фаоллиги пасаяди. Бу эса, ишлаб чиқариш субъектларининг давлат бюджетига қарамлигини оширади.

Хулоса ва таклифлар

Биз буюк ипак йўлидан аввалроқ тижорат мақсадлари учун ҳосил қилинган манзилгоҳлар ва ушбу манзилгоҳлардаги молиявий муносабатлар мисолида кишилар томонидан яратилган мустақил жамғармаларнинг ижтимоий таъминот функцияларини бажарганлигига гувоҳ бўлдик.

Бундай жамғармалар ҳосил бўлиш шакли ҳамда бажарган функцияларига кўра, ҳозирги марказлашмаган фондларнинг дастлабки шакллари ҳисобланади. Демак, марказлашмаган фондлар молиявий муносабатларнинг сўнгги тараққиёт босқичида эмас, балки марказлашган фондлар ёки давлат хазинасидан аввалроқ шаклланган ва ўзининг айрим функцияларини давлат хазинаси функцияларига ўтказган.

Бу Марказий Осиёда молия қуйидаги ўзига хос ривожланиш босқичларини босиб ўтганлигини кўрсатади:

1. кишилар ўртасида маълум мақсадларга йўналтирилган мустақил фондларнинг шаклланиш босқичи;

2. давлат ва унинг хазинасининг шаклланиш босқичи;

3. молиянинг ислом давридан фан сифатида шаклланиш босқичи.

Ушбу хулосалардан келиб чиқиб, қуйидаги таклифларни келтирамиз:

- ижтимоий таъминот функцияларини фақат давлатнинг марказлашган фондлари бажармайди. Мустақил марказлашмаган фондлар ҳам йўлларни барпо

етиш, худудлардаги инфратузилма лойиҳаларини амалга ошириш каби ижтимоий-иктисодий масалаларни ҳал этиш функциясини ўзида мужассамлаштира олади. Шу сабабли бундай фондларни ижтимоий-иктисодий дастурларни манзилли ҳал этишга сафарбар этиш ўзининг ижобий самарасини беради.

- Шуни ҳисобга олиб, бюджет тушумларини оғир солиқ юки эвазига кўпайтиришга уринишдан воз кечиб, аксинча, ишлаб чиқариш субъектларининг мустақил марказлашмаган жамғармаларни шакллантиришлари учун имкон яратиш билан жамиятнинг ишлаб чиқариш ва ижтимоий ривожланишига таъсир кўрсатиш;

Бугун жаҳонда логистик платформалар барпо этилган. Ушбу платформалар мамлакатларнинг ўзаро товар айирбошлиш ишларини қулай ва қисқа муддат ичидан энг мақбул йўналиш орқали амалга ошириш имкониятини беради. Бу вақт ва харажатлар тежалишини ҳамда маҳсулотларнинг хавфсиз етказиб берилишини таъминлайди.

Жаҳонда мана шундай қулай ташиш платформалари барпо этилганига қарамай, Буюк ипак йўли ва ушбу йўлга алоқадор муносабатлар нафақат мамлакатимиз, балки дунё олимларининг тадқиқотларида ҳамон алоҳида ёндашувлар билан ёритилиб, тадқиқ этилмоқда ва ўрганилмоқда. Лекин ушбу йўлга доир барча тадқиқотларда қулай савдо йўлларини қайта кашф этишга эришиш, савдо дипломатиясига ургу бериш ва халқаро иқтисодий муносабатларни қайта тиклашга уринишлар бордек, назаримизда.

Шу сабабли ҳам биз бугунга қадар турли миллат олимлари ва мутахассисларининг Буюк ипак йўлига оид илмий маълумотларига таяниб ўз ватанимиз худудидан ўтган йўлларнинг молиявий муносабатлардаги аҳамиятини тўлигича очиб бера олмаймиз. Уларнинг илмий тадқиқотларини таҳлил қилиш билан бир пайтда мамлакатимизда Буюк ипак йўлининг қадимги тармоқларини ҳосил қилган ва етарлича ўрганилмаган савдо манзилгоҳларини ўрганиш орқали молиявий муносабатларнинг шаклланиши, ривожланиши ва тараққий этиш жиҳатларига янгича назар билан қараб, ўз хулоса ва қарашларимизни ҳосил қилдик.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Молия. Дарслик/ Ваҳобов А.В., Маликов Т.С. - Тошкент молия институти. - Тошкент: "Ношир", 2012. 7-б.
2. The universe of SEZs/ Chapter IV Special economic zones/ World Investment report 2019
3. "Буюк ипак йўли: муносабатлар ва тақдирлар"/ А.Хўжаев. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси Давлат илмий нашрёти, Т.: -2007
4. Ҳайдаров М.Т. Давлат молиясини бошқаришнинг долзарб масалалари. Иқтисод ва молия; 2016; 6-сон; 60-б.
5. "Великий шёлковый путь" /Энциклопедический справочник: Древность и раннее средневековье/ Э.Ртвеладзе. "Узбекистон миллий энциклопедияси" давлат илмий нашрёти; Т.; 1999
6. "Атлас Корана"/ др. Ш. абу-Халил. Москва - Санк-Петербург. "Диля".2008 г.
7. "Согдийская эпиграфика Средней Азии и Семиречья"; А.Лившиц.,Санкт-Петербургского государственного университета ; Санкт-Петербург; 2008
8. Ўзбекистон Республикаси "Олтин мерос" давлат хайрия жамғармаси маълумотларидан ҳам фойдаланилди.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Xolmurodov Otabek Normamatovich

QarMII "Ishlab chiqarishda buxgalteriya hisobi" kafedrasi assistenti

Azamatova Gulsara Isoqovna

QarMII Buxgalteriya hisobi va audit ta'lif yo'nalishi 3 bosqich talabasi

gulsara.azamatova@bk.ru

RAQAMLI HISOB TIZIMINI YO'LGA QO'YISH-ZAMON TALABI

For citation: Xolmurodov Otabek Normamatovich & Azamatova Gulsara Isoqovna. DIGITAL ACCOUNTING SYSTEM AS A TOPIC REQUIRED BY TIME. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.29-35

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-4>

ANNOTATSIYA

Xo'jalik yurituvchi subyektlarning buxgalteriya hisobini raqamlashtirish biznes yuritishda va firmaning xarajatlarini tejashda, uzoq masofalarni yengib faoliyat yuritishda hamda zamonaviy mijozlarga zamonaviy raqamli xizmatlarni ko'rsatishda dolzarb ahamiyat kasb etib bormoqda. Shu nuqtai nazardan, yurtimiz tadbirkorlari hisob tizimining zamonaviy, raqamli yo'nalishda olib borishlari kelgusida nafaqat ularning balki davlatning ham moliyaviy qudratini oshiradi.

Kalit so'zlar: avtomatlashtirish, raqamlashtirish, buxgalteriya hisobi, 1C, audit, axborot texnologiyalari audit, AKT.

DIGITAL ACCOUNTING SYSTEM AS A TOPIC REQUIRED BY TIME

ABSTRACT

Digitalization of accounting of business entities is tremendously paramount to operate business activity of these firms, rein the costs and serve modern clients with up-to-date digital services. In this context, entrepreneurs in our country run accounting system in modern, digital direction, which amplifies not only their financial stability but also the governmental budget.

Key words: automation, digitalization, accounting system, 1C, auditing, information technologies audit, ICT.

ЦИФРОВАЯ СИСТЕМА УЧЁТА КАК ТЕМА ВОСТРЕБОВАННОЙ ВРЕМЕНЕМ

АННОТАЦИЯ

Цифровизация системы бухгалтерского учета субъектов предпринимательства чрезвычайно важна для управления деловой активностью этих фирм, снижения затрат и обслуживания современных клиентов с помощью современных цифровых услуг. В этом контексте предприниматели в нашей стране управляют системой бухгалтерского учета в современном цифровом направлении, что усиливает не только их финансовую стабильность, но и государственный бюджет.

Ключевые слова: автоматизация, оцифровка, система учета, 1С, аудиторская проверка, аудит информационных технологий, ИКТ.

Kirish. Ma'lumki, buxgalteriya hisobini raqamlashtirish xo'jalik yurituvchi subyektlarga ko'plab afzalliklar yaratgani bilan kuchayib bormoqda. Natijada bu biznes qoidalariga o'zgarish kiritishni keltirib chiqaradi, sababi raqamlashtirish jarayoni biznes aloqalariga ta'sir qiladi. Haqiqatda aytish kerakki, buxgalteriya sohasida ilmiy izlanishlar olib borish, yangiliklar kiritish hamda tadqiqotlar o'tkazish qiyin va hamma ham buni uddasidan chiqavermaydi. Shu sababdan ham hisob tizimini raqamlashtirish jarayoni bo'yicha ilmiy ish qilish muhim hisoblanadi.

Shunday qilib, auditlar AT muhim rol o'ynaydigan mavzuli masala yoki uning butunligini namoyish qilishi yoki moliyaviy shikoyatining bir qismi sifatida ham ATning bajarilishini tahlil qilish uchun yakka tartibdagи mashq sifatida ham amalga oshirilishi mumkin. ATlarini ma'lumotlar tizimlariga bog'lanishi jarayonlar va ularni bajaradiganlarni ham o'z ichiga oladi va audit tashkilotlaridagi axborot texnologiyalari yordamida nazorat qiladi. Shu sababli axborot texnologiyalari tizimlarining auditni nafaqat texnik jihatlarni, balki o'zlarining hayot sikliga ta'sir qiluvchi qaror va muhokama qilish jarayonlarini ham o'z ichiga oladi.

Axborot texnologiyalarining operativ jihatlar bu tizimlarning ma'lumotlari ishonchlilagini aniqlashtirish hisoblanadi. AT auditining imkoniyati kiberxavfsizlik, ma'lumotlar himoyasi, boshqaruva va biznes jarayonlar kabi farqlanuvchi sohalarni o'z ichiga oladi. Qilinadigan audit ishlarining ko'pida kattaroq yoki kichikroq hajmdagi axborot texnologiyasidan foydalilanadi. Axborot texnologiyalari auditni shu sababdan ham buxgalterlar uchun muhim soha hisoblanadi. Bugungi kunda biznes yuritishda har bir tadbirkor buxgalteriya hisobini yuritib o'ziga tegishli mol-mulk hisobini olib boradi, uning sarflanishi ustidan nazorat o'rnatadi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi

Buxgalteriya hisobi barcha xo'jalik operatsiyalarini yaxlit va uzlusiz hujjatlar asosida hisobga olish yo'li bilan buxgalteriya axborotini yig'ish, qayd etish va umumlashtirishning tartibga solingan tizimidan, shuningdek, uning asosida moliyaviy va boshqa hisobotni tuzishdan iboratdir [1].

Hozirda mamlakatimizda iqtisodiy-ijtimoiy munosabatlarni liberallashtirish, biznes yurituvchilarni keng miqyosda qo'llab-quvvatlash, tadbirkorlikni rivojlantirish uchun investitsion jozibadorlikni oshirish davlatimiz oldida turgan muhim iqtisodiy vazifalar hisoblanadi. Investorlarga yurtimizdagи investitsion muhit to'g'risida ishonchli, sifatli ma'lumotlarni yetkazib berish, korporativ menejmentning shaffoflik, hisobdorlik va javobgarlik kabi jahon tamoyillari mos kelishini ta'minlashda buxgalteriya hisobi muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2017-2021 yillarda O'zbekiston

Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Harakatlar strategiyasi" [3] va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentabrdagi "Ozbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son Qaroriga ko'ra auditorlik faoliyatining sifatini xalqaro standartlarga javob beradigan darajaga yetkazish, xo'jalik yurituvchi subyektlarni auditorlik xulosalariga ishonchini oshirish natijasida auditorlik tekshiruvlarini o'z vaqtida amalga oshirilishini ta'minlashning tobora ahamiyati ortib bormoqda [2].

Buxgalteriya sohasi har qanday boshqa sohalarni rivojlantirishning eng ishtiyoqli drayveri sifatida namoyon bo'lishi mumkin, ya'ni bu boshqa sohalarni rivojlantirishga turtki yaratadi.

Raqamlashtirish jarayoni keltirib chiqaradigan kamchilik, muammolarni bo'yicha "Raqamlashtirish. Raqamli texnologiyalarda biznes yuritish bo'yicha amaliy tavsiyalar" kitobining mualliflari iqtisodchilar E. Keyn, S. Palmerlar o'zlarining ilmiy tadqiqot ishlarini olib borganlar, ular nafaqat biznesni raqamlashtirishdan ko'rildigan manfaatlarni balki uning orqasida keladigan muammolar to'g'risida ham bosh qotirishgan.

Bu borada yana qo'shimcha sifatida Gollandiyalik olim Yan Breman o'zining "Hindistonning axboriy iqtisodiyotidagi ishi: quyidan yuqoridagi istiqbolgacha" asarida raqamlashtirish jarayonida bozorlar keskin o'zgarishi, ko'p firmalar o'z bizneslarini raqamlashtirishga harakat qilayotganliklari, lekin ayrim milliy iqtisodiyot tarmoqlari raqamlashtirishdan to'liq foydalanmayotganini haqida so'z boradi [6]. Shu yerda savol tug'iladi: nima uchun hali raqamlashtirishga to'liq o'tilmagan? Buning sababini umumiy tahlil qiladigan bo'lsak, raqamlashtirish jarayoniga o'tish ma'lum miqdordagi xarajatlarni talab qiladi va buni hamma ham birdek ko'tara olmaydi, ikkinchidan esa xavfsizlik masalasida ham kutilmaganda xakerlar hujumidan to'liq himoyalananmaganligini aytish mumkin.

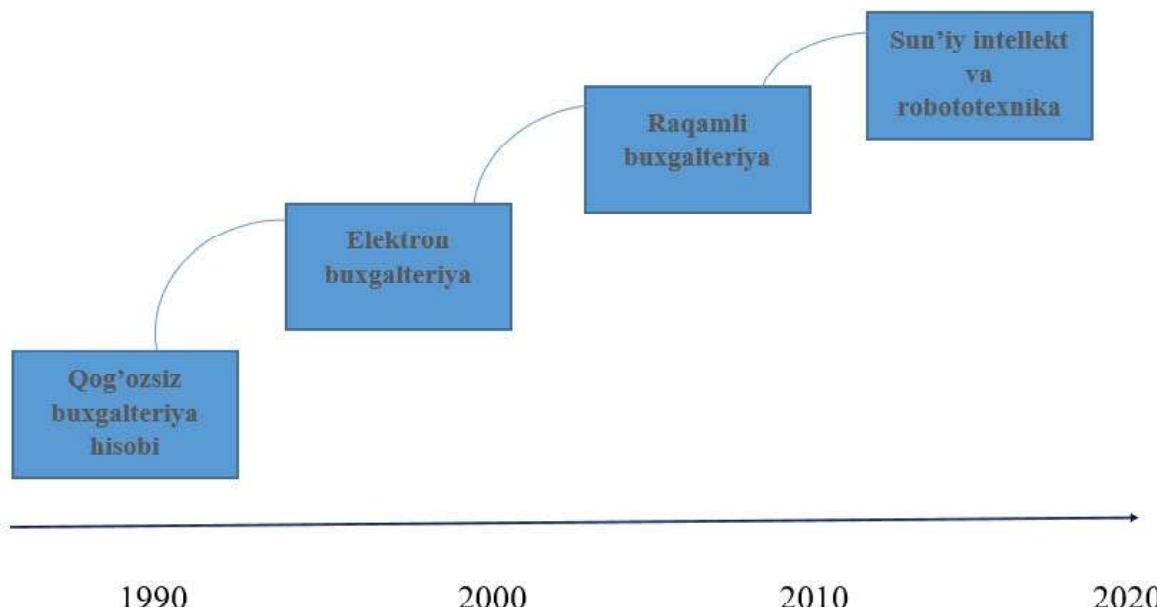
Tadqiqotimizning dolzarbligi shundaki, bugungi zamонавија jamiyatimizda axborot texnologiyalarisiz siyosiy tashabbus yoki dasturlarni tasavvur qilish qiyin. Shunday qilib, audit va siyosat ko'pincha yashirin AKTlarining sifatini baholashni nazarda tutadi. Ammo auditorlar bu faktdan qanday xabardor bo'lishadi? Hatto eng muhimi, auditorlar ushbu tahlilni amalga oshirishi uchun qanday ta'milanishi kerakligi? Bugungi kunda, jamiyatimizni raqamlashtirish, siyosatni raqamlashtirish, auditni raqamlashtirish kabi ko'p muhokamalar raqamlashtirishni ifodalaydi. Faktga ko'ra, g'arbiy jamiyatlar va iqtisodiyotlar qisqa muddatda allaqachon raqamlashtirishga o'tib bo'lishgan. Misol uchun bank hisobraqamlari ma'lumotlar bazasidagi oddiy qaydlar, sevimli musiqlar, universitet kurslari va boshqalardan foydalanish doimiy onlayn bo'lib, ular bulutdagi serverlarda saqlangan elektron fayllar ko'rinishiga keltirilgan [4].

Tahlil va natijalar

Buxgalteriya hisobi, tahlil va auditning uyg'unligiga erishish uchun o'rganilishi kerak bo'lgan narsa-bu ma'lum hodisalarning boshlanishi ehtimolini hisobga olgan holda hisoblangan qiymatlarning mavjudligi. Miqdor kutilayotgan qiymat sifatida belgilanadigan barcha holatlar auditga e'tiborni va tahlilga alohida yondashuvni talab qiladi. Bunday qiymatlarning soni doimiy ravishda o'sib bormoqda. Ehtimoliy miqdorlar virtual miqdorlardir, chunki ular hech qachon bo'lmaydi, lekin ular bayonotlarda aks ettiriladi. Virtual qiymat ehtimollikni hisobga olgan holda kutilgan qiymat sifatida hisoblanmasligi mumkin. Ammo aktivlarni (majburiyatlarni) baholash uchun ehtimollikdan foydalanish, masalan, hisobot sanasida ma'lum natijalarga ega bo'lgan holatlarda talab qilinadi. Bunday vaziyatlar taxminiy majburiyatlarni hisoblashda, daromadni tan olishda va moliyaviy vositalar uchun kutilayotgan kredit yo'qotishlarini aniqlashda yuzaga keladi. Buxgalteriya ko'rsatkichlarini tahlil qiluvchi tahlilchi ulardan qaysi biri kutilgan qiymat sifatida aniqlanganligini va tegishli tavakkalchiliklarga ega ekanligini bilishi kerak. Shunday qilib,

buxgalteriya hisobida virtual foyda va zararlar keng tarqalgan bo'lishi mumkin. Barcha virtual ko'rsatkichlar auditorlarning alohida e'tiborini jalb qilishi kerak, chunki ular bilan bog'liq bo'lgan barcha holatlarda, buxgalteriya hisobida xatolar va qasddan buzilishlar ehtimoli katta. Agar buxgalteriya hisobini tahlil qilish uchun tahlil maydonini qo'shimcha ma'lumot olish maqsadida ma'lumot yetkazib beruvchi deb hisoblansa, tahlil maydoni buxgalteriya sohasi piramidasining eng yuqori qismidan joy oladi. Ushbu piramidaning markazida buxgalteriya hisobi o'rinn egallaydi.

XX asr oxirida G'arb dasturchilarining ilmiy jamoalarida paydo bo'lgan "digitilazation" atamasi tobora ommalashib bormoqda. O'zbek tiliga tarjima qilinganda ushbu atamaning ko'plab tafovutlarini ajratib ko'rsatish mumkin: "raqamlashtirish", "ma'lumotlarni raqamlashtirish" va hokazo, ammo eng mashhuri "raqamlashtirish" atamasidir, bu jarayonning ma'nosi har qanday tabiatdagi ma'lumotlarni raqamli shaklga o'tkazishdir.

1-rasm. Finlandiyada raqamli buxgalteriyaning rivojlanish davrlari [5].

2015 yilda Finland kompaniyalarining buxgalteriya bo'limlarining uchdan ikki qismida 10 tadan ko'proq ishchi ishlardi. 2016 yilda iqtisodiyotda 4235 ta kompaniya faoliyat yuritgan va unda 11702 ta ishchi xodimlar ro'yxatdan o'tgan. Ularning jami aylanmasi 970 million yevroni tashkil etgan. Kompaniyalar soni 2015 yilda 2014 yilga nisbatan 2%ga, ishchilar soni esa 3%ga kamaydi. Bir vaqtda jami aylanma 1%ga oshgan. Shuningdek, har bir ishchiga to'g'ri keladigan aylanma 76000 yevrodan 83000 yevroga oshgan.

1-jadval
Finlandiyadagi buxgalteriya sanoati, 2019 yil [5]

Yillar	Kompaniyalar	Aylanma (million yevro)	Xodimlar
2014	4333	915	12017
2015	4295	958	12253
2016	4235	970	11702

Buxgalteriya sanoati Finlandiyada oxirgi o'n yil ichida markazlashtirildi. Kichik

kompaniyalar egalari va kichik xodimlar guruhi tomonidan yuritila boshlandi. Hozirda, Finlandiyadagi buxgalteriya sanoati raqamli buxgalteriyadan sun'iy intellekt va robototexnikaga qarab yuksalmoqda.

Raqamlashtirish, avtomatlashtirish va robotizatsiya tushunchalari bir-biridan tubdan farq qiladi. Raqamlashtirish-biznes modelini o'zgartirish va yangi foyda olishni va qiymat yaratish imkoniyatlarini ta'minlash uchun raqamli texnologiyalardan foydalanishni bildiradi. U raqamli biznesga tomon harakatlanish jarayonidir. Avtomatlashtirish - raqamlashtirishning sinonimi emas. Avtomatlashtirish mavjud narsalarni yaxshilash bo'lsa, raqamlashtirish yangi narsalarni yaratish orqali qiymat yaratishdir. Robotizatsiya-avtomatlashtirishning pastki zonasi. Robot fizik dunyoda ishlaydigan mexanik qurilmadir. Ammo, robotli avtomatlashtirish jarayoni dasturiy robotlarni ham o'z ichiga oladi.

Buxgalteriya sohalarini uyg'unlashtirish bo'yicha tadqiqotlarning yana bir yo'nalishi sifatida buxgalteriya hisobi ma'lumotlarini batafsil ajratish sohasini ko'rsatish kerak. Ba'zi holatlarda hisobot interaktiv bo'lishi juda muhim va foydalanuvchi ma'lum ko'rsatkichni talab qilganda, darhol so'rangan qo'shimcha tahlillarga zarurat paydo bo'ladi. Raqamli texnologiyalar inerfaol xabarlarning ushbu variantini yoqishi mumkin, masalan, foydalanuvchilarning ma'lum sonli so'rovlariga javoban, bunday ma'lumotni taqdim etadi.

Buxgalteriya dasturlarini yetkazib berish bo'yicha yetakchi 1C hisoblanadi. 1C: Buxgalteriya hisobi va hisob siyosatining parametrlarini tashkilotning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda sozlash, dastlabki hujjatlar yaratish, hisobotlarni tuzish, tashkilotlarda buxgalteriya hisobi talablariga muvofiq kataloglarni o'rnatish imkonini beradi.

Raqamli texnologiyalarning taraqqiy etishi, onlayn biznes yuritishning ommalashib borishi auditorlik faoliyatini tashkil etishni ham yangicha yondashuvlarni qo'llashni talab qiladi.

Bu tadqiqotning bir qismi sifatida kelajakda bunday texnik rivojlanishlarni boshqarish uchun qanday qobiliyat va malaka kerakligini o'rganish lozim. Texnologik imkoniyat ikki yoqli o'tkir qilichga o'xshaydi. Axborot texnologiyalari bo'yicha mahoratlar juda tez o'zgarib borishi bilan uzlusiz o'rganish va bu borada puxta bilimga ega bo'lish uchun nihoyatda muhimdir. Hatto AT bo'yicha professional bilimga ega, lekin ko'p vaqt bu sohadan uzoq bo'lganlar ham "bilimning yemirilishi"ni keskin boshdan kechirishadi va ish joyiga qayta kirish uchun kurashishadi. Auditorlar uchun eng asosiy bilish kerak bo'lgan narsa-hech bo'limganda kelgusida rivojlanishda davom etadigan ishlash sharoitiga moslashuvchan bo'lishdir. Ish beruvchilar bunga juda hamohang harakat qilishlari zarur va ular shtatga buni majburiy yuklay olishmaydi, ammo vazifalarni taqsimlash loyihasida muhim hisoblanadi.

2-rasm. Kelajakda auditorlar uchun kerakli sifatlar [7].

2-rasmdagi sifatlarga quyidagicha ta'rif berish mumkin:

-Texnik va etik iste'dod: shubhalanish, mustaqillik va to'g'rilikning eng yuqori tamoyillari davom ettirilganda, tamoyilni izohlash uchun, faoliyatlarini doimiy amalga oshiradigan malaka va qobiliyatlar tushuniladi.

-Intellekt: o'yash, sababini toppish va yechish kabi bilimlarga erishish va foydalanishni bildiradigan qobiliyat.

-Yaratuvchanlik: yangi g'oyalalar yaratish, yashirin xarajatlarni tadqiq qilish va aloqalar o'rnatish uchun yangi vaziyatda mavjud bilimlardan foydalanish ko'nikmasini ifodalaydi.

-Raqamlilik: strategiyalar, amaliyotlar, iste'dodlar va raqamli texnologiyalarni borligi va ularni aniqlashning tatbig'i va bilishi.

-Uzoqni ko'ra bilish: innovatsion o'yash bo'yicha bilimlardagi bo'shliqlarni to'ldirish hamda faktlarni va mavjud o'sishlarni ekstrapolyatsiya qilish orqali kelgusidagi o'sishlarni aniq oldindan his qila bilish qobiliyatini anglatadi.

-Hissiy aql: bizning va boshqalarning shaxsiy hissiyotlarini tushunish, ularni boshqarishni bildiruvchi qobiliyat.

-Tajriba: xaridorlarning istagini tushunish, xohishdagi xarajatlarni amalga oshirish va qiymat yaratishni ifodalovchi malaka.

Xulosa va takliflar

Dunyo raqamli tezlikda o'zgarmoqda, jumladan raqamli texnologiyalar yordamida ishlab chiqarish, tashish, sotish kabi jarayonlar amalga oshirilmoqda. Ammo buxgalterlik kasbi eski kafolat va sirli mezonlar bilan uni payqamagandek ko'rindi. Kelgusidagi chambarchas bog'langan ma'lumot manbalarining katta zanjirini va davomli auditning ayrim shakllarida istisnolarni tortib oladigan va ishonchli topshiriqlarni bajaradigan aqli agentlarni harakatlantirishni ma'lumot ekotizimi o'z ichiga oladi. Biznes mezonlari ma'lumotlarni katta qismini, jumladan bugungi Umumiyl Qabul qilingan Buxgalteriya Tamoyillariga (GAAP) tegishli bo'limgan mezonlarni rivojlantirishini aniqlashtirish to'g'ri bo'ladi.

Smart audit davri auditorlar katta ma'lumotlar bazasidan foydalanganda va ularga yuqori darajadagi tahlilda foydalaniladigan raqamli texnologiyalari bilan yordam berilganda keladi. Ma'lumki, mijozlarning ma'lumotlari kundan-kun kattalashib bormoqda, ularni nazorat qilish esa auditorga yanada ko'proq qiyinchilik tug'dirmoqda. Auditor oldidagi to'siqlarga javob topishi uchun ma'lumotlarni qanday tekshirishni bilishi kerak. Shunga ko'ra, ko'plab tahlillarda foydalaniladigan raqamli texnologiyalar audit tahlilida auditorga ma'lumotlar bilan ishlashni oson, tez va samarali yechimini ko'rsatadi. Shuningdek, robotli jarayonni avtomatlashtirish kabi avtomatik texnikalar audit ishini yengillashtiradi. Ular nafaqat auditorlarni aqli qiladi balki ularni diqqatini samarali ishlarga qaratadi. Xusan, katta ma'lumotlar va ma'lumotlar ekotizimi ishonchli mahsulotlarni ko'payishiga olib keldi. Oldingi amaliyotchilar umum-qabul qilingan o'lchovlar yoki mos mezonlardan masalani tekshirish uchun foydalangan bo'lsalar, zamonaviy davrda esa auditorlar Umumiyl Qabul qilingan Buxgalteriya Tamoyillariga (GAAP) tomonidan qabul qilinmagan fikrlarini qo'llab-quvvatlash uchun mos qoidalarni ko'rib chiqishga majbur bo'lishmoqda va bu o'zini oqlamoqda.

Auditdagи raqamli transformatsiya istiqbolli bo'lishiga qaramasdan bu jarayonni sekinlashtiradigan to'siqlar mavjud. Birinchidan, ijtimoiy buxgalteriya firmalari ko'plab mijozlarga xizmat ko'rsatishadi va har bir mijozda turli formatdagi ma'lumotlar bo'ladi. Mijozlarning ma'lumotlaridagi turlichalik tahlilda ulardan foydalanshda qiyinchiliklarni tug'diradi. Shuning uchun auditni avtomatlashtirishga erishish uchun mijozlarning ma'lumotlarini bir xillashtirish va standartlashtirish zarur.

Shuningdek, ko'p auditorlar haligacha avtomatik audit ish oqimlaridagi kerakli,

biroq ular uchun yangi bo'lgan bilim va malakalarni to'plagani yo'q va raqamli transformatsiyaga hali tayyor emaslar. Zamonaviy auditorlar dasturlashtirish, yangi AKT tanish bo'lishi, ularda ma'lumotlarni tahlil qilish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarga ega bo'lishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar

---

1. O'zbekiston Respublikasining "Buxgalteriya hisobi to'g'risida"gi Qonuni (yangi tahrir). O'RQ-404 son. Toshkent sh., 2016 yil 13 aprel.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 19 sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasida auditorlik faoliyatini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3946-son Qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 7-fevraldag'i "O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida"gi PF-4947-sonli Farmoni.
- 4."Big Data&digital audit". The EU should lead through a sound ethical framework. European Court of Auditors. Journal N1, 2020. P.25.
5. Tommi Jylha, Nestori Syynimaa "The effects of Digitalization on Accounting Service Companies". ICEIS, 2019. P.2.
6. Primova Nigora "Buxgalteriya rivojiga raqamli iqtisodiyotning ta'siri", (DEUZ) "Raqamli iqtisodiyot: Yangi O'zbekistonni yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari orqali rivojlantirishning yangi bosqichi" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2-qism, 26 fevral 2020 yil, Toshkent, 21-bet.
7. "Big Data&digital audit". The EU should lead through a sound ethical framework. European Court of Auditors. Journal N1, 2020. P.27-28.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Буранова Лола Вахабовна

Преподаватель Термезского Государственного
Университета Республики Узбекистан
Сурхандарьинской области города Термеза
Независимый соискатель Ташкентского
Государственного Экономического Университета
кафедры "Финансы и налоги"
buranowalola@mail.ru

ВНЕДРЕНИЕ СОВРЕМЕННЫХ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ФИНАНСОВОЙ СФЕРЕ РЕСПУБЛИКИ УЗБЕКИСТАН

For citation: Buranova Lola Vaxabovna. APPLICATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF FINANCE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.36-46

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-5>

АННОТАЦИЯ

В настоящее время внедрение современных финансовых информационных цифровых технологий представляет приоритетное направление для экономики любой страны. Создаются государственные программы развития информационных цифровых технологий, обсуждаются вопросы правового регулирования и безопасности, оценивается уровень владения современными информационными технологиями, посредством индексов цифровой грамотности. Цифровая экономика охватывает все сферы жизни особенно в сфере услуг банковской деятельности и способна дать огромные преимущества правительству, гражданам, большому и малому бизнесу при правильном и своевременном развитии этой отрасли.

Ключевые слова: цифровизация, финансовые технологии, платежные системы, блокчейн, машинное обучение, краудлending, краудфандинг

О'ЗБЕКИСТОН RESPUBLIKASI MOLIYA SOHASIDA ZAMONAVIY RAQAMLI TEXNOLOGIYALARINI QO'LLASH

ANNOTATSIYA

Bugungi kunda zamonaviy moliyaviy axborot raqamli texnologiyalarini joriy etish har qanday mamlakat uchun ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Raqamli texnologiyalarni rivojlantirish bo'yicha davlat dasturlari yaratilmoqda, huquqiy tartibga solish va xavfsizlik masalalari muhokama qilinmoqda, zamonaviy axborot texnologiyalariga ega bo'lish darajasi raqamli savodxonlik indekslari orqali baholanmoqda. Raqamli iqtisodiyot, ayniqsa, bank xizmatlari sohasida hayotning barcha sohalarini qamrab olinmoqda va ushbu sohaning to'g'ri va o'z vaqtida rivojlanishi bilan hukumat, fuqarolar, kichik va o'rta biznes uchun foyda keltirishi mumkin.

Kalit so'zlar: raqamlashtirish, moliyaviy texnologiyalar, to'lov tizimlari, blok, kompyuterni o'rganish, crowdfunding, crowdfunding

APPLICATION OF MODERN DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE FIELD OF FINANCE OF THE REPUBLIC OF UZBEKISTAN

ABSTRACT

Currently the introduction of modern financial information and digital technologies is a priority for the economy of any country. State programs for the development of digital information technologies are being created, issues of legal regulation and security are being discussed, and the level of knowledge of modern information technologies is being evaluated through digital literacy indices. The digital economy covers all spheres of life, especially in the banking services sector, and can provide huge advantages to the government, citizens, and large and small businesses with the correct and timely development of this industry.

Keywords: digitalization, financial technologies, payment systems, blockchain, machine learning, crowdfunding, crowdfunding

Ведение. В современном мире уровень развития цифровых технологий играет определяющую роль в конкурентоспособности стран и экономических союзов. Переход к цифровой экономике в Республике Узбекистан рассматривается в качестве ключевой движущей силы экономического роста. 2020 год был объявлен "Годом развития науки, просвещения и цифровой экономики". Президент Ш.М.Мирзияев в рамках ежегодного послания Олий Мажлису сделал особый акцент на важности научного и технологического развития: - "В целях устойчивого развития мы должны глубоко освоить цифровые знания и информационные технологии, это даст нам возможность идти по самому короткому пути к достижению прогресса. [1]

В мировом хозяйстве начиная с последних десятилетий прошлого века произошли радикальные перемены, которые изменили традиционные представления об экономических, политических и культурных ценностях. В результате глобальных социально-экономических преобразований происходит поступательное движение к постиндустриальному обществу, где возрастающая роль принадлежит сфере услуг. Развитие сферы услуг создает благоприятные условия для духовного и материального развития общества, а ускоренное развитие современного сервиса предстает одним из значимых факторов перехода к модели цивилизованного социального прогресса.

На наших глазах мир вступает в новую эру, характеризующуюся

принципиальным изменением жизни человека, начиная от его трудовой деятельности и заканчивая отдыхом и общением с окружающими. Катализатором этих перемен явилось развитие информационно-коммуникационных технологий (ИКТ) в тесном переплетении с глобализацией мировой экономики, важным фактором которой является Интернет. Стремительное развитие компьютерной техники и ИТ послужило толчком к формированию общества, стремящегося к совершенствованию и взаимодействию бизнеса, науки и техники. Производство электроники, разработка и продажа программного обеспечения и информационных систем, массовое распространение персональных компьютеров, а также развитие экономических отношений? в конкурентной среде - все это послужило формированию новой концепции современности - цифровой экономики.[4]

Цифровая экономика представляет приоритетное направление для любой страны, охватившая все сферы хозяйственной и социальной жизни. В промышленности активно внедряются технологии "Индустрии", обыденным делом является заказ потребителем необходимых ему товаров и услуг по интернету. Широкой популярностью пользуется обучение по скайпу, стала причиной глубокой трансформации ряда отраслей благодаря шерингу (долевой экономике) в сфере городских пассажирских перевозок, а также в области гостиничных услуг.

В этой области создаются государственные программы развития цифровизации, обсуждаются вопросы правового регулирования и безопасности, оценивается уровень владения современными информационными технологиями, посредством индексов цифровой грамотности. Как отмечает Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиев в своем Послании Олий Мажилису от 24 января 2020 года: "...в 2019 году в Международном индексе по развитию информационно-коммуникационных технологий наша страна поднялась на 8 позиций, ...сегодня высокоскоростной доступ к интернету имеют более 7 тысяч учреждений здравоохранения, дошкольного и школьного образования, а через 2 года их число увеличится еще на 12 тысяч". В 2020 году мы должны совершить коренной поворот в развитии цифровой экономике. В первую очередь необходимо полностью цифровизировать сферы строительства, энергетики, сельского и водного хозяйства, транспорта, геологии, кадастра, здравоохранения, образования, архивное дело"[1].

Глобальный соруководитель Fintech, KPMG International Ян Поллари сказал: - "2020 год будет захватывающим и поворотным годом для финтеха, особенно когда мы начинаем видеть влияние цифровых банковских лицензий в Гонконге (SAR), Австралии и Сингапуре, запускающих и пытающихся масштабироваться, а также других рынков, следующих за ними". В настоящее время мы видим, как зреющие финтехи и банки-претенденты продолжают расширять спектр предлагаемых ими услуг за пределы своих первоначальных нишевых фокусов и делают стратегические шаги через международные границы. Крупные технологические гиганты, такие как Alphabet, Alibaba и Tencent, усиливают свое внимание к финтех-пространству, работая над расширением своего охвата на развивающихся рынках и повышением ценности и эффективности своих экосистем для своих клиентов.

Возможности, предоставляемые цифровыми финансовыми технологиями для трансформации экономики Узбекистана беспрецедентны. Внедрение цифровых

технологий ведет к размыванию географических и физических границ и открывает новые перспективы для экономического, социального и культурного развития Узбекистана, а также для роста региональной и глобальной конкурентоспособности. Отправным шагом по пути создания, внедрения и развития цифровизации стало принятие Указа Президента Республики Узбекистан "О Государственной программе по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах", основным направлением которого является формирование инновационной модели развития экономики Узбекистана.[2] Также, принято постановление Президента Республики Узбекистан Ш.М. Мирзиёевым от 3 июля 2018 года № ПП- 3832 "О мерах по развитию цифровой экономики в Республике Узбекистан. Правительством Узбекистана были приняты меры по совершенствованию инфраструктуры цифровой экономики и системы "Электронное правительство", создан фонд "Цифровое доверие", и разработана "дорожная карта" по развитию цифровой экономики, внедрению технологии блокчейн, Постановлением Президента Республики Узбекистан утверждена стратегия "Цифровой Узбекистан 2030"[3].

В финансовой сфере цифровизация также имеет большое преимущество. Банки активно применяют инновационные технологии взаимодействия с потребителями, а сами потребители в свою очередь, формируют спрос на инновационные финансовые продукты - такие как краудлендинг, краудфандинг, краудинвестинг и т.д. появились полностью виртуальные банки.[4] Но цифровизация, как и в любом процессе, не может существовать без использования таких составляющих как технологии и инструменты. Они являются посредниками между банками и потребителями, между государством и народом сокращая цепочки контрагентов и увеличивая скорость принятия решений. Они опосредованы техническими достижениями, глобальной сетью и информационными системами. К инструментам цифровой экономики финансовой системы относятся:

- Платежные системы;
- Криптовалюты;
- Робоконсалтинг и робоинвестирование;
- Интернет - банкинг
- Финансовые P2P - платформы (в рамках которых выделяется множество специфических финансовых продуктов, ориентированных на разные типы потребителей - краудфандинг, краудинвестинг, краудлендинг и т.д.)

Анализ литературы

Данной проблематике посвящены исследования зарубежных исследователей, таких, как: Вютрих Х.А., Гасперман Ж., Дистерер Г., Дру-керП., Истенберг-Шик Г., Лис Ф.А., Мауэр Л. Дж., Муте Ж., Раймес-Мартинсен С., Тоффлер О., Тоффлер Х., Филипп А.Ф., Шефер Г., Энг М.В.

Эту группу проблем также отразили в своих работах целый ряд российских ученых: В. Барковский, М. Березовская, В.Герасименко, инструментам цифровой экономики посвящены публикации Крюковой А.А., Никонов А.А., Стельмашонок Е.В. и др.

С другой стороны, формированию цифрового пространства в Узбекистане посвящены работы в публикациях Гуломова Н.Ф., цифровой экономике как новой формы инновационных экономических отношений посвящены публикации Турсунходжаева М.Л., Тарахтиевой Г.К. и др.

Вместе с тем, современные реалии требуют новых научных подходов к

исследованию влияния информационных технологий на банки. До сих пор остается множество вопросов, требующих дальнейшей разработки.

Методология исследования

В качестве методологической базы исследования использовались общенаучные принципы познания экономических явлений - диалектический, конкретно-исторический, системный и др. подходы, позволившие рассмотреть изучаемые явления и процессы в развитии, выявить противоречия, соотнести сущностные характеристики и формы их проявления. Даётся анализ банков Республики Узбекистан и использование инструментов цифровой экономики путем описания, сопоставления, сравнения.

Анализ и результаты

В Узбекистане банки из-за жестких регламентов и высокой доли государства в них имеют ИТ-инфраструктуры, которые отличаются малой гибкостью и сложностью интеграции с новыми решениями. В последние годы банки создают в своей структуре подразделения цифрового бизнеса и стремятся быть в тренде. Основными инструментами цифровизации в банковской сфере являются:

- Безопасное хранение вкладов;
- Проведение транзакций;
- Прием в отделениях банка;
- Использование сети инфокиосков и банкоматов;
- Выдача кредитов;
- Обменные услуги и т.д.

Эти услуги предоставляются преимущественно в отделениях, частично через интернет-банкинг и мобильные приложения. Как отметил в своем послании от 24 января 2020 года Президент Республики Узбекистан Ш.М.Мирзиёев: "□К сожалению, банковская система отстает на 10-15 лет от современных требований по развитию цифровых технологий, внедрению новых банковских продуктов и программного обеспечения.[1]

Начиная с 2020 года в каждом банке будет реализована масштабная программа трансформации. В центре нашего внимания будет находиться повышение капитальной, ресурсной базы и доходности банков.

В банковской системе нам следует наладить деятельность "фабрики проектов", направленной на поддержку предпринимателей.

Наши банки должны выходить на международные финансовые рынки, привлекать доступные и долгосрочные ресурсы. Целесообразен выпуск в текущем году евробондов Национальным банком и "Ипотека банком".

Банки с государственной долей будут поэтапно реализованы стратегическим инвесторам.

Главная цель реформ в банковской сфере - научить коммерческие банки клиентоориентированной работе.

В целях подготовки современных кадров Банковско-финансовая академия будет полностью реорганизована совместно с зарубежными специалистами. Для внедрения в государственных банках современной банковской практики и менеджмента, новых банковских услуг начато привлечение на руководящие должности квалифицированных специалистов ведущих иностранных финансовых институтов. Работа в этом направлении будет продолжена.

Следует кардинально обновить программное обеспечение банков путем широкого внедрения современных информационных технологий. До 1 июля текущего года

необходимо полностью запустить информационную систему "кредитных историй".

Важно сформировать доверие населения к банковской системе и не допускать вмешательства в деятельность банков со стороны"[1].

Платежи занимают первое место среди всех сфер деятельности финтех-компаний, а также являются основным направлением инвестиций в финтехе. В данной области не требуются значимые финансовые компетенции, устанавливается связь между получателем и отправителем перевода, где большая часть населения обладает смартфонами и делают это гораздо эффективнее банков. Примерами являются платформы интернет-гигантов как, Amazon, Alibaba, где комплексно взаимодействуют потребители с поставщиками товаров и услуг. Действующие в Республике Узбекистан торговые интернет площадки UZEX.uz., Prom.uz., Universal B2B Trade systems - упрощают закупку, позволяют экономить 15-40%, а также находить лучших поставщиков для малого и среднего бизнеса.

Переводы - это крупнейший в финансовой сфере рынок. Ежегодный масштаб которого достигает до 1 трлн.долл в год. Именно финтех-стартапы в этом сегменте так привлекают инвесторов. [5]

На сегодняшний день в республике создана эффективная платежная система, отвечающая международным требованиям и состоящая из трех систем - межбанковская, внутрибанковская и розничная платежные системы. Электронные платежи, обслуживающей банковские операции в безналичной форме, которые составляют основную часть платежей и расчетов. Также созданы дополнительные возможности населению и субъектам предпринимательства для осуществления платежей путем широкого внедрения платежных услуг и продуктов, основанных на современных информационно-коммуникационных технологиях. Кроме этого разработана и согласована с Министерством по развитию информационных технологий и коммуникаций Республики Узбекистан Концепция развития цифрового банкинга в Республике Узбекистан в 2018-2020 годах. Количество платежных операций, проведённых через межбанковскую платежную систему Центрального банка увеличилось на 38 % по сравнению с показателями 2018 года и составило 97,1 млн. транзакций на общую сумму 1141,6 трлн. сумов.

Интернет - банкинг представляет собой освоение инновационных информационных технологий традиционными финансовыми

институтами - банками. При помощи интернет-банкинга банки переводят свое взаимодействие с потребителями в цифровой формат.

Это снижает издержки банков (поскольку устраняет необходимость в

инвестициях в широкую филиальную сеть) и увеличивает доступность банковских услуг для потребителей (так как эти услуги могут оказываться круглосуточно в дистанционном режиме). Это показывает, что, несмотря на традиционное противопоставление гибких и инновационно ориентированных финансовых технологий-компаний и громоздких банков с устаревшими технологиями, на самом деле банки достаточно эффективно внедряют в своей деятельности новые инструменты финансовых технологий, однако пока по преимуществу те, которые позволяют повысить эффективность предоставления традиционных финансовых услуг.

Интернет-банкинг имеет массу дополнительных преимуществ для клиентов банка:

- Оперативно - обеспечиваются взаиморасчеты между клиентом и банком которые проводятся в режиме реального времени. Клиент может отслеживать все этапы обработки платежных документов в банке на экране своего компьютера. Информация о платежах, поступивших в адрес клиента, обновляется несколько раз в день по мере поступления в банк.

- Безопасно - защищается передаваемая информация от несанкционированного доступа, которая обеспечивается шифрованием с использованием международного формата криптографии. Контактирующие стороны используют электронные цифровые подписи (ЭЦП), система идентификации гарантирует подтверждение подлинности сторон, проводящих операцию.

- Удобно - простота процедуры подключения к Интернет-банкингу (необходимо лишь наличие банковского счета в банке, договора "Об обслуживании в системе Интернет-банкинг" и электронного цифрового сертификата).

- Экономно - регистрация и использование услуги Интернет-банкинг - бесплатно.

- Просто - клиент может не опасаться ошибок при заполнении платежных поручений, система тщательно контролирует правильность заполнения документов и указывает на ошибки. В случае если клиент все же отправил ошибочно заполненный документ, он может немедленно отменить его, и операция по счету не будет осуществлена.

Акционерно - комерческий банк "Агробанк" предоставляет своим клиентам приложение AGROBANK MOBILE. Agrobank Mobile-это удаленный сервис для физических лиц с подключением к интернету отображение происходит из любого места через приложение, установленное на мобильных устройствах (сотовый телефон, планшет), что позволяет управлять и контролировать свои счета.

Agrobank Mobile предоставляет следующие банковские операции новых цифровых операций:

- Отслеживание состояния счетов и их пополнение;
- Перемещение средств через счета;
- Предоставление информации о остатках банковской карты и ее оборотах;
- Получение информации о остатках депозита и начисленных на него процентах;
- Получение информации о остатках кредитов и начисленных на них процентах;
- Осуществление платежей за кредиты;
- Оплата коммунальных платежей;

- Оплата услуг сотовой связи и городского телефона;
- Оплата услуг интернета и цифрового телевидения;
- Осуществление разовых платежей за потребительские товары и оказанные услуги;
- Отслеживание новостей и предложений в банке.

В Узбекистане Центральный банк запустил систему платежей "Анор", позволяющая в режиме реального времени переводить денежные средства между юридическими и индивидуальными предпринимателями. В проекте участвуют коммерческие банки такие как: "Трастбанк", "Ипотекабанк", "Туркистанбанк" где в круглосуточном режиме совершаются межбанковские платежи на основании платежной инструкции плательщиков с использованием электронно-цифровой подписи.

Для обеспечения приёма платежей от населения в круглосуточном режиме (24/7), создана Клиринговая система розничных платежей Центрального банка. Данная система позволяет осуществлять оплату в режиме реального времени через филиалы и кассы коммерческих банков, а также системы дистанционного банковского обслуживания налогов и других обязательных платежей, оплату за потребление электроэнергии и газа (также, другие коммунальные услуги), услуги операторов мобильной связи, цифрового телевидения, нотариусов и за другие услуги. В настоящее время через данную систему осуществляют платежи все коммерческие банки.

На сегодняшний день путем интеграции с Клиринговой системой Центрального банка биллинговых систем Государственного налогового комитета, Казначейства Министерства финансов, Государственного таможенного комитета, Центра государственных услуг при Министерстве юстиции, Государственного центра персонализации и Главного управления безопасности дорожного движения при Министерстве внутренних дел, а также АО "Узбекэнерго", АО "Узтрансгаз", ГУП "Сувсоз" и других поставщиков услуг, создана возможность для осуществления соответствующих платежей в режиме реального времени. В настоящее время в республике по 35 видам услуг платежи осуществляются через Клиринговую систему в режиме реального времени. Статистика платежей показывает, что через Клиринговую систему осуществлено платежей в режиме реального времени в 2018 году на сумму 10 154,9 млрд.сумов, , а в 2019 году сумма платежей увеличилась в два с половиной раза и составило 26402,7 млрд.сумов. (Диаграмма - 2) С целью укрепления восприятия банков предпринимателями и остальным населением в качестве надежного институционального партнера, является актуальным вопрос повышения качества банковских услуг и установление полноценного партнерского взаимодействия с субъектами предпринимательства. Исходя из этого, коммерческими банками в отчетном году разработан и последовательно реализован план целевых показателей дальнейшего развития систем дистанционного управления банковскими счетами (системы банк-клиент, интернет-банкинг, мобильный-банкинг, sms-банкинг и другие) в масштабах республики.

Как показывает международный опыт, развитие платежных систем в результате расширения услуг и средств платежа приводит, в первую очередь, к снижению операционных расходов и повышению эффективности услуг. Вместе с тем, широкое использование онлайн- платежей через системы дистанционного управления банковскими счетами способствует повышению эффективности и прозрачности

банковских услуг, связанных с осуществлением платежей.

В последние годы проводимые в Узбекистане реформы сопровождаются активным внедрением в процесс современных информационно-коммуникационных технологий, расширяется доступ населения к услугам телекоммуникаций

По состоянию на 1 января 2020 года Услуги мобильной связи (включая Интернет) составили 59,0 % от общего объема услуг связи и были равны 5 466,4 млрд. сум, в том числе оказанных населению - 5 099,4 млрд. сум. Количество абонентов, обеспеченных мобильной связью, по состоянию на 1 января 2020 года составило 23 846,7 тыс. человек, в том числе среди населения - 23 069,0 тыс. абонентов. Обеспеченность населения мобильной связью в расчете на 100 человек достигла 69 ед.

В деятельности, относящейся к "Информации и связи", на 01 января 2020 года были задействованы 7 901 предприятие и организация (без дехканских и фермерских хозяйств). В сопоставлении с аналогичным периодом прошлого года, их рост составил 13,3 %. В сопоставлении с 2018 годом их рост составил 35% в количественном соотношении увеличилось на 2089ед. Доля предприятий, относящихся к субъектам малого предпринимательства, в общем объеме задействованных в этой деятельности составила 96,5 % (7 621 ед.) и их количество увеличилось на 13,1 %. В январе-декабре 2019 года объем услуг связи был равен 9 269,8 млрд. сум или, по сравнению с 2018 годом, увеличился на 3,4 % (в фактических ценах). [6]

Выводы. Роль цифровой экономики огромна, применение невероятных возможностей совершенно непохоже на то, что было раньше и то , что это крайне важно. Для движения вперед нужно понимание цифровых технологий (повышения цифровой грамотности населения), физическое изменение инфраструктуры (создание благоприятных условий), внедрение современных форм финансирования (создание финансовых P2P платформ, ICO, IPO, интернет - банкинг, клиринг, мобайл-банкинг) повышения прозрачности и доступности в сфере ИТ.

В целях обеспечения бесперебойного проведения платежей, продвижения инновационных продуктов, доступности банковских услуг назрела необходимость урегулирования отношений в области создания и функционирования платежных систем, формирования единого информационного пространства платежных систем, надзора и наблюдения за ними, оказания платежных услуг, осуществления безналичных платежей и переводов денег, в том числе переводов электронных денег.

Развитие информационных технологий оказывает значительное влияние на образ жизни современного человека. Из года в год люди получают все больше возможностей для проведения операций с использованием интернета и мобильных телефонов. Право на удаленный доступ к информации и услугам в режиме реального времени играет важную роль в развитии современного бизнеса. Хотя доля предприятий задействованных в этой деятельности увеличивается, доступ к цифровым сервисам развивается не такими быстрыми темпами, так как интернет услуга ограничена. Необходимы развитие соответствующей инфраструктуры не только для городов, но и сельской местности где проживает большая половина населения, подготовка высококвалифицированных кадров в сфере цифровых технологий, а также законодательное регулирование финансовых технологий. Пока оно проработано слабо, может создавать нежелательные риски для всех участников финансовой деятельности.

Список литературы

1. Ш.М.Мирзияев. Ежегодное послание сенату Олий Мажлиса Республики Узбекистан. 24.01.2020г.
2. Указа Президента Республики Узбекистан "О Государственной программе по реализации Стратегии действий по пяти приоритетным направлениям развития Республики Узбекистан в 2017-2021 годах"
3. Постановление Президента Республики Узбекистан Об утверждении Концепции национальной стратегии "Цифровой Узбекистан 2030" ID-10574

4. Крюкова А.А. Инструменты цифровой экономики Karelian Scientific Journal. 2017. Т. 6. № 3(20)
5. The Pulse of fintech Q4 2020. KPMG Report - 2020. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/xx/pdf/2020/02/pulse-of-fintech-q4-2020.pdf>
6. Никонов А.А., Стельмашонок Е.В. Анализ внедрения современных цифровых технологий в финансовой сфере. Научно-технические ведомости СПбГПУ. Экономические науки. Том 11, № 4, 2018
7. www.stat.uz

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Dustova Muxayyo Xudayberdiyevna

QarMII "Ishlab chiqarishda buxgalteriya hisobi" kafedrasiga
katta o'qituvchisi

Azamatova Gulsara Isoqovna

QarMII Buxgalteriya hisobi va audit ta'lifi yo'nalishi
3 bosqich talabasi
gulsara.azamatova@bk.ru

RAQAMLI MARKETING VA TURIZMNING AHAMIYATI

For citation: Dustova Muxayyo Xudayberdiyevna & Azamatova Gulsara Isoqovna. THE IMPORTANCE OF DIGITAL MARKETING AND TOURISM. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.47-55

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-6>

ANNOTATSIYA

Maqolada turizm va marketing sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalliklari, zamонавија jamiyatda raqamlashtirishning o'rni, O'zbekiston sharoitida raqamli turizmning rivojlanishiga ta'sir qiluvchi omillar haqida ma'lumot berilgan. Marketingda raqamli texnologiyalarni joriy etish kompaniyalarning mahsulot brendlarini tanilishida muxim omil ekanligi asoslangan.

Kalit so'zlar: raqamli turizm, raqamli marketing, kiber iste'molchi, ijtimoiy media, mobil iste'molchi, e-turizm, e-biznes.

THE IMPORTANCE OF DIGITAL MARKETING AND TOURISM

ABSTRACT

The preferences in usage of digital technologies in tourism and marketing, the role of digitalization in the modern society, the factors influencing the development of the digital tourism in the circumstance of Uzbekistan are depicted in the supplying article. Implementing digital technologies in marketing is proved as an important factor in recognizing the brands of the products of companies.

Key words: digital tourism, digital marketing, cyber consumer, social media, mobile

consumer, e-tourism, e-business.

ВАЖНОСТЬ ЦИФРОВОГО МАРКЕТИНГА И ТУРИЗМА

АННОТАЦИЯ

В статье представлена информация о преимуществах использования цифровых технологий в туризме и маркетинге, роли цифровизации в современном обществе, факторах, влияющих на развитие цифрового туризма в Узбекистане. Внедрение цифровых технологий в маркетинг зарекомендовало себя как важный фактор для узнаваемости брендов продукции компаний.

Ключевые слова: цифровой туризм, цифровой маркетинг, кибер потребитель, социальные медиа, мобильный потребитель, электронный туризм, электронный бизнес.

Kirish. Hozirgi vaqtida raqamli marketing mahsulot yoki xizmatni harakatini ta'minlovchi vosita sifatida zamonaviy iqtisodiyotning muhim elementiga aylandi.

Raqamli marketing mahsulot yoki xizmatni ilgari surish vositasi sifatida zamonaviy iqtisodiyotning muhim elementiga aylandi. Raqamli texnologiyalar vositasida bozorning har bir yirik segmenti rivojlanmoqda. Ular raqamli texnologiyalardan savdo-sotiqni ko'paytirish, o'z brendini tanitish va korxona yoki tashkilot faoliyati bilan bog'liq ma'lum yo'nalishlarni yaratish maqsadida foydalanishmoqdalar.

Butun dunyoda boshqa sohalar singari turizm ham raqamli texnologiyalarning eng so'ngi yutuqlaridan foydalanish o'z mijoziga ega bo'lish, shuningdek ular sonini oshirishning eng qisqa va samarali usul deb biladi. Turizm sohasida raqamli texnologiyalardan foydalanish g'oyatda muxim sanaladi, chunki turistik xizmatdan foydalanuvchi o'z sayohat yo'nalishidan minglab kilometr usoqlikda bo'lishi mumkin.

Savdo va reklama dunyosi o'zgarib bormoqda ekan, eskirgan marketing tushunchalari va usullari endi zamonaviy davr talablariga javob bermaydi, bu esa yetakchi korxonalar rahbarlarini, marketing mutaxassislari va ilmiy jamoalarni yangi samarali marketing yondashuvlarini izlash va ishlab chiqishga majbur qiladi. Raqamli marketing barcha yangi va eng samarali marketing usullarini o'zlashtirishga va XXI asrning marketing tushunchasiga aylanishga qodir.

Turizm sohasida internet hozirgi paytda ma'lumot uzatishning asosiy vositasi hisoblanadi. Ko'plab sayyoqlik kompaniyalarida o'zlarining veb-saytlariga ega, ularda hozirda dunyo miqyosidagi tizimga oid barcha ma'lumotlar mavjud. Saytdagi ma'lumotlarda yangi narxlar, sayohatlar va yo'nalishlar o'zgarishi bilan yangilanib turiladi. Veb-saytlardan turistik xizmatlarni targ'ib etish va to'lovlarni oson hamda qulay amalga oshirish uchun faol foydalaniladi.

Yangi mamlakatga sayohat qilish to'g'risida qaror qabul qilish uzoq davom etadigan jarayon bo'lishi mumkin. Hozirgi vaqtida sayyoqlik agentligining saytlari yordamida sayyoq sayohatning besh bosqichidan o'tadi bular: ilhomlantirish, rejalashtirish, bron qilish, sayohat (taassurot olish) va sayohatdan keyingi bosqich (taassurotlarni nashr qilish). Shunga ko'ra, raqamli marketing sayohatning barcha bosqichlarini qamrab olishi kerak: ilhom olishdan sayohatni sotib olish yoki mehmonxonani bron qilish, keyin uyg'a qaytgan sayyoohning bu mamlakatga ikkinchi tashrif uchun ilhom berishgacha.

Yangilanib borayotgan iqtisodiy tizim sharoitida o'z biznesida muvaffaqiyatga erishgan va kelgusida muvaffaqiyat qozonish imkoniyatiga ega bo'lgan birlashgan firmalar raqamli

marketing strategiyalarini muvaffaqiyatli amalga oshirayotganliklari uchun qadrlanadilar va ularning bozor qiymati yuqori baholanadi. Bu kabi kompaniyalarga yorqin misol sifatida Uber va Lift, qo'shma sayohat xizmatlari, Snapchat va Pinterest ijtimoiy tarmoq xizmatlari, shuningdek, SpaceX kabi kompaniyalarni keltirish mumkin. Ushbu kompaniyalar aksariyatining faoliyati innovatsion deb tan olingan. Ular o'zlarining faoliyat sohalarida bozorlarda kelajakdagi talabni bashorat qilish uchun zamonaviy samarali vositalar va texnologiyalardan foydalanishlari muhimdir. Raqamli marketingdan foydalanish ushbu kompaniyalarga o'z bizneslarining ko'p qirralarini oldindan rejalashtirishga imkon beradi.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi

Mashhur xitoylik strategiyachi general Sun Tzu ta'kidlaganidek, siz ko'plab janglarni yo'qotishingiz mumkin, lekin strategiyani yo'qotish halokatlidir [8]. Buning ma'nosi shuki, rejasiz harakat samarasiz bo'ladi. Iqtisodiyotda esa xuddi shunday strategik reja vazifasini marketing strategiyasi bajaradi.

Ijtimoiy media texnologik innovatsiyadan ko'ra ko'proq ahamiyatli bo'lib, ular odamlar va kompaniyalar aloqa qilib bog'lanadigan yo'lni o'zgartiradigan ijtimoiy innovatsiyalardir. Bundan buyon turizm sanoatidagi biznes uchun iste'molchilarning savdolashish kuchi va axborot assimteriyasidagi ijtimoiy media tomonidan qilingan katta o'zgarishlar vositasida ma'lumot tarqatish qobiliyati, "foydalanuvchi demokratiyasi" madaniyati va marketing uchun an'anaviy mediaga tayanishi yetarli emas. Ijtimoiy mediadan sayohat taassurotlarini ulashish va tashkil etish, izlash uchun sayohatchilar tomonidan keng foydalaniladi. 2011 yilda Birlashgan Qirollikda sayohatchilarning 30 %dan ko'pi TripAvisor va Facebook kabi ijtimoiy media saytlari asosida mehmonxonalarini tanlaganlar. Ijtimoiy media sayohat ma'lumotlarini qidirishda nafaqat iste'molchilar uchun muhim hisoblanadi, balki turizm marketingi quroli hamdir [5].

Internet orqali o'zlarining sayohat rejalarini qiladigan sayohatchilarining 41%i biznes va 60%i bo'sh vaqtini o'tkazishi bilan turizm sanoati e-biznesga o'z-o'zidan to'liq transformatsiya qilinadi va raqamli dunyodagi bu o'zgarish ortidagi boshqaruvchilar ko'pdan ko'p bo'ladi hamda o'rganish mexanizmi va Virtual Reallik texnologiyasi, Amaliy Dasturiy Interfeys, ijtimoiy media, mobil iste'molchini rivojlantiradigan iste'molchi nighohini boshqarish ma'lumotlarining eng yuqorisida turadi [3].

Raqamli marketing bu raqamli resurslar bo'lmish internet, radio, televizor, mobil telefonlar va shu kabilar vositasida iste'molchilar uchun mahsulotlarni reklama qilish yoki ularga bo'lgan motivni shakllantirish maqsadida raqamli reklama qilish yoki raqamli reklama displaylaridan oqilona foydalanishdir [6]. Ular raqamli marketingda keng foydalaniladi chunki ular orqali yangi mahsulot brendlari iste'molchiga tanishtiriladi.

Raqamli texnologiyalarni joriy qilishda 5 ta to'siq mavjud, ular:

- moliyaviy resurslarning kamligi;
- hozirgi texnologik darajaning yetarligi sabab yangilariga bo'lgan xohishning pastligi;
- o'rganish xarajatlarining kattalligi;
- texnologik yangiliklarning o'zgarish sur'ati tezligi;
- yuqori quvvatli texnologiyalarning narxi qimmatligi [1].

Tahlil va natijalar

Texnologiya insонning xatti-harakatlariga ta'sir qilishi ma'lum. Internet rivojlanishi bilan marketing lug'ati yangi maxsus atama bilan to'ldirildi-kiber iste'molchi, ya'ni mahsulot va xizmatlar haqida ma'lumot qidirish, xaridlarni amalga oshirish va boshqa foydalanuvchilar bilan o'z mijozlarining tajribasi haqida muloqot qilish uchun axborot texnologiyalaridan faol foydalanadigan iste'molchi. Amalga oshirilgan o'zgarishlar ko'plab

kompaniyalarning biznes strategiyalariga ta'sir ko'rsatdi. Kiber iste'molchining o'ziga xos xususiyati mahsulotni istalgan belgi yoki atributga qarab saralash qobiliyatidir. Bunday belgilarga narx, funksionallik, rang, o'lcham, boshqa iste'molchilarning reytinglari asosidagi baholari va boshqalar kiradi. Kiber iste'molchilar tobora talabchan va ongli bo'lib boradilar va ular mos ravishda tanlash va o'zgatirish imkoniyatiga ega bo'lishni istaydilar. Tom ma'noda hamma narsa-o'zlarini xohlagan mahsulot va xizmatlardan tortib, ular uchun to'lashga tayyor narxgacha e'tibor berishadi. Ajablanarli tomoni shundaki, internetda iste'molchi va sotuvchi o'rtasidagi o'zaro munosabatlar ko'cha bozori yoki odatdagи bozorda bo'ladigan munosabatlarga o'xshaydi. Marketologlar raqamli marketing aloqasi kanallaridan foydalanishni ko'paytirish orqali iste'molchilar xatti-harakatlaridagi tub o'zgarishlarning davom etayotgan jarayonlariga kuzatib borishdi va iste'molchilar bilan bog'liq masalalarga javob berishdi. Ulardan foydalanishga asoslangan marketing strategiyasi raqamli marketing deb ataladi. Umumiy ma'noda raqamli marketing bu brendlar yoki mahsulotlarni ilgari surish va iste'molchilarni jalb qilish uchun raqamli texnologiyalar va elektron vositalardan foydalanishdir.

Raqamli marketing-internet marketingi bilan chambarchas bog'liq (ba'zida bu ikki tushuncha sinonim deb tushuniladi). Shu bilan birga, raqamli marketing bu - internet-marketingni va boshqa reklama kanallarini o'z ichiga olgan kengroq tushunchadir. Shuningdek, AQShda internet-marketing atamasi hanuzgacha keng qo'llaniladi, va Italiyada esa raqamli marketing ko'pincha veb-marketing deb nomlanadi. Butun dunyoda raqamli marketing tushunchasi keng foydalanila boshlandi, ayniqsa, 2013 yildan keyin bu tushunchadan foydalanish odatiy holga aylandi.

Raqamli marketingni internet-marketingdan farqi raqamli marketing nafaqat onlayn rejimda balki oflaysn rejimdagи raqamli texnologiyalardan ham foydalanishni o'z ichiga oladi, internet-marketing esa faqat onlaysn, internetda ishlovchi texnologiyalarni o'z ichiga oladi. Oflaysn raqamli marketingga misol sifatida quyidagilarni ko'rsatish mumkin: video va kompyuter o'yinlaridagi reklama, sport musobaqalari paytida raqamli reklama taxtalarida reklama qilish; oflaysn videolarni tomosha qilish paytida reklama; television reklama; radio reklama; 5M5 va MM5 marketing; yo'llar bo'ylab plakatlar, e'lonlar taxtalari va elektron kitoblardagi reklama va boshqalar.

E-turizm sayohat sanoati va turizmning global va mahalliy raqobatdoshliliga turtki beradi va e-biznes modellari har qanday katta turizm tashkiloti uchun hozirda muhim. E-biznes katta ishlab chiqarishdan katta iste'mol qilishgacha va sotishdan munosabatlarni rivojlanishigacha bo'lgan o'zgarishlarni talab qiladi, bu holat esa iste'molchiga ta'sir ko'rsatishni rivojlantiradi. E-turizm turizm biznesi bilan shug'ullanuvchi tashkilotlarning samaradorligi va ta'sirchanligini oshirish, menejerlarga imkoniyat berish va sayohat sanoatidagi barcha jarayonlarni raqamlashtirishni ifodalandi. E-turizm e-biznesning hamma funksiyalarini o'z ichiga oladi: e-tijorat, e-boshqaruv, e-marketing, e-moliya, e-buxgalteriya, e-eltish, e-strategiya va e-rejalashtirish. Barcha biznes jarayonlari va turizm tashkilotlarining strategik aloqalari o'rtasidagi butun qiymatli zanjir e-turizm tomonidan doimiy transformatsiyalanadi. E-turizmdagi hozirgi hamda kelgusi rivojlanishi va o'sish sur'atlari og'ir uskunalar va dasturiy texnologiyalarning tezlikdagi evolyutsiyasini o'z ichiga olgan raqamli turizmning rivojlanishi bilan kuchli aloqada bo'ladi.

Raqamli marketing tushunchasi birinchi marta 1990 yillarda ishlatalgan va u birinchi navbatda faqat ma'lum mahsulotlar va xizmatlarni iste'molchilarga reklama qilish usulini anglatgan. Ammo 2000-2010 yillarda yangi ijtimoiy va mobil xizmatlar paydo bo'lishi bilan ushbu tushuncha kengayib bordi va tobora ko'proq iste'molchilar bilan hamkorlik qilish amaliyotini yaratishda qo'llanila boshlandi. Raqamli marketing asta-sekin

kompaniyalar faoliyatida eng muhim vositaga aylandi. Sayyoradagi har bir kishi raqamli muhitga tobora kirib borar ekan, raqamli marketingdan foydalanish potensial iste'molchilar bilan o'zaro munosabatlarni yo'lga qo'yishning eng samarali usuliga aylanib bormoqda.

Raqamli marketing-bu mijozlarning ko'proq aniq bo'lgan ehtiyojlarini o'rganib ulardan samarali foydalanish orqali kompaniyalarning muvaffaqiyatlarini ta'minlashdir. Brend, mahsulot va xizmatlarni turli xil raqamli axborot kanallarida, internetda va oflaynda reklama qilish asta-sekin boshqa raqobatchilari bilan bo'ladigan musobaqada ishtirok etish uchun zaruriy shartga aylanib bormoqda, ammo shu bilan birga, albatta, bu muvaffaqiyatni kafolatlamaydi.

1-jadval. Raqamli marketing aloqa tanlovlari

Veb-sayt	Kompaniyalar o'zlarining maqsadlari, tarixi, mahsulotlari va xizmatlari ko'rinishini ifodalaydigan veb-saytlarni loyihalashtirishi kerak. Asosiy muammo birinchi navbatda ko'rinishi bilan saytdan foydalanuvchilarni jalg qiluvchi va tashrif buyuruvchilarni qiziqtiradigan veb-sayt loyihalashtirishdir. Hozirda mobil qurilmalar uchun mo'ljallangan veb-saytlar soni oshib bormoqda.
Ijtimoiy media	Kompaniyalar ijtimoiy mediani iste'molchilari bilan hamkorlikda va kelishib ishslash qobiliyati borligi uchun qiziqish bilan qabul qilishyapti. Ijtimoiy media reklamalari ijtimoiy media faoliyati asosida katta auditoriyani qamrab olish qobiliyati bilan yuqori natijalar bera oladi.
Mobil marketing	Mobil telefon marketinggi borgan sari muhim bo'lib bormoqda. Smartfonlardan foydalanish sayohatchilar orasida ommalashib bormoqda.
Maxsus internet reklama va videolari	Foydalanuvchi tomonidan boshqariladigan saytlarga misol qilib you tubeni keltirish mumkin. Millionlab odamlar tomonidan qo'lma-qo'l bo'ladigan videolar My space video, google, consumers va advertiser tomonidan jo'natiladi.
Display Ads	U kichkina to'rtburchak quti bo'lib, kompaniya ishonchli saytlariga joylashtirish uchun pul to'laydigan matn va rasmlarni o'z ichiga oladi. Kattaroq auditoriyani qamrab olish uchun uni joylashtirish ham kattaroq xarajatlarni talab qiladi.
Mikrosaytlar	Mikrosayt-tashqi reklamachi yoki kompaniya tomonidan to'lanadigan saytning cheklangan qismi. Mikrosaytlar bu individual veb-sayt sahfalari yoki betlar to'plami bo'lib, asosiy joyga qo'shimcha ilova vazifasini bajaradi.
Qidiruv reklamalari	Pulli qidiruv yoki click to'lovli reklamalar barcha reklamalarning 40%ni tashkil etadi. Hamma qidiruvlarning 35%i mahsulotlar yoki xizmatlar haqida xabar beradi. Bu asosiy atamalar iste'molchilarning qiziqishi uchun vakolat sifatida xizmat qiladi va qidiruv reklamalari google, msn va yahoo dan qidiruv natijalari bo'yicha takliflarga xizmat ko'rsatish yoki ishlab chiqish uchun ishonchli linklar yaratadi.
Onlayn uyushmalar	Ko'p kompaniyalar mahsulotlari brendlari bog'liq bo'lgan alohida qiziqishlari to'g'risida internet saytlariga post qo'yish, doimiy xabar yuborish va muhokama qilish orqali a'zolari aloqa qiladigan onlayn uyushmalarga homiylik qilishadi.
Interstayslarni tashkil qilish	Interstayslarni tashkil qilish yoki interstishillar veb-saytdagi o'zgarishlar o'rtasida kutilmaganda sodir bo'ladigan videoli yoki animatsion reklamalardir. Masalan, Johnson&Johnson kompaniyasi uchun bosh og'rig'ini kamaytiruvchi Tilenoli uchun xuddi shunday kutilmaganda paydo bo'ladigan reklamalardan foydalangan.

Bloglar	Bloglar grafiklar yoki video kabi materiallar yoki jarayonlarning izohlari, ekranlardagi doimiy maqolalari bilan individual shaxslar tomonidan yuritiladi. Eng sifatli bloglar interaktiv bo'lib, tashrif buyuruvchilarga izohlar qoldirish va xabarlar yo'llash imkonini beradi.
E-mail	E-mail pochta kompaniyalarning faqatgina bir qismi sifatida foydalananildi.

Manba. Mualliflar ishlanmasi.

So'nggi yillarda sayyohlik infratuzilmasini rivojlantirish bo'yicha yirik sarmoyaviy loyihalar amalga oshirildi, jumladan, Toshkent shahrida "Hyatt Regency Tashkent" va "Lotte City Hotel Tashkent Palace" brend mehmonxonalarini ochildi, Andijon, Urganch, Toshkent shaharlarida madaniy-ko'ngilochar parklarni barpo etildi, Angren-Pop temir yo'l liniyasi, Buxoro, Qarshi, Shahrisabz va Xiva shaharlariga elektrlashtirilgan tezyurar poyezd liniyalari qurildi.

2-jadval.O'zbekiston Respublikasiga turistik maqsadlarda kelgan va O'zbekiston Respublikasidan turistik maqsadlarda ketgan fuqarolar soni [2]

	O'zbekiston Respublikasiga turistik maqsadlarda kelgan chet el fuqarolari soni		ming kishi	
	Ayollar	Erkaklar	Ayollar	Erkaklar
2012 yil	1038.9	856.1	1279.0	1432.1
2013 yil	1103.2	865.4	1438.2	1707.2
2014 yil	1025.5	836.5	1185.3	1600.6
2015 yil	1056.1	861.6	1432.9	2071.4
2016 yil	1128.3	898.7	1567.4	2280.4
2017 yil	1496.5	1193.5	2186.9	2995.6
2018 yil	2830.5	2515.8	4385.8	4209.0
2019 yil	3530.0	3218.5	4350.3	4087.6

Biz yuqoridagi jadvalni O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari asosida qayta shakllantirtik va jadval ma'lumotlarini tahlil qiladigan bo'lsak 2012-2019 yillar mobaynida turistik maqsadlarda O'zbekistonga kelgan va ketgan fuqarolar haqida ma'lumotlar berilgan bo'lib, eng ko'p kelishlar 2019 yilda amalga oshirilgan va

sayyoohlarning 52,3%ini ayollar tashkil etgan. Mamlakatimizdan chiqib ketishlar ham shu yilda eng katta miqdorni tashkil etgan va ayollar erkaklarga nisbatan 3%ga ko'p migratsiyani amalga oshirgan. Mamlakatimizga xorijliklar 2014 yilda eng kam tashrif buyurgan bo'lib, eng kam ketishlar esa 2012 yilda bo'lgan.

Shuningdek, diniy joylarga va ziyoratgohlarga tashriflar to'g'risidagi tadqiqot ma'lumotlari ham sayyoohlarga qiziqish uyg'otmoqda. Ziyorat turizm yo'nalishi bo'yicha O'zbekistonga kelgan respondentlarning asosiy qismi Turkmaniston fuqarolari bo'lib, ular 33,9%ni tashkil etadi. Umuman olganda, ushbu yo'nalishda Markaziy Osiyo mamlakatlari (Turkmaniston, Qozog'iston, Qirg'iziston va Tojikiston) va Rossiya Federatsiyasining fuqarolari jami respondentlarning 65,1%ni tashkil qiladi. Osiyo-Tinch okeani mintaqasi fuqarolari 15,6%, Yevropa mintaqasi fuqarolari 12,8% va Yaqin Sharq-6,4% to'g'ri keladi [9].

Yakka sayohat va yolg'iz sayohat uchun google qidiruvlari 2018 yil yanvar oyida eng yuqori darajasiga yetdi. Abercrombie & Kentning yakka sayohatchilarining 70 foizi har yil hech bo'limganda bitta chet davlatida bo'ladi. Ularning 70%ni ayollar tashkil qiladi va yarmi 50-60 yosh atrofida. 2018 yil mayida 20500 ta global sayohatchilar o'rtasida o'tkazilgan tadqiqot natijasiga ko'ra o'tgan yil yakka sayohatlarni tashkil etgan global Baby Boomers kompaniyasining faoliyatining beshdan ikki qismini yakka sayohat egalladi [4].

O'zbekistonda turizmning rivojlanishiga ta'sir etgan omillar sifatida quydagilarni qayd etish mumkin:

- yagona turistik navigatsiya tizimi, turistik ma'lumot markazlari, axborot materiallari banki yaratildi;

- transport va yo'l infratuzilmasi rivojlanmoqda: sayyoqlik avtobuslari, to'xtash joylari, milliy ahamiyatga ega magistral yo'llarda avtoturistik klasterlar, yo'l bo'yidagi mehmonxonalar qurilmoqda;

- temir yo'l vagonlari, ichki samolyotlar, sayyoqlik avtobuslari, ko'ngilochar maskanlar (attraksionlar, istirohat bog'lari uchun jihozlar), temir yo'l vokzallari va avtovokzallar yangilandi;

- mehmono'stlik sohasida kichik va o'rta biznesni (mini-mehmonxonalar, yotoqxonalar, mehmonxonalar) rag'batlantirish, milliy hamda xorijiy mehmonxonalar tarmog'ini rivojlantirish;

- klasterga kirmagan hududlar uchun, shuningdek, tuman darajasida istiqbolli sayyoqlik mahsulotlarini aniqlash, xususan, agroturizmni rivojlantirish va qishloq dam olish uylarini qurish, qo'shni mamlakatdan kelgan mehmonlar uchun chegara hududlarida ekskursiyalar va festivallar o'tkazish.

Respublikamiz iqtisodiyotiga kirib keladigan xorijiy valyuta oqimini ko'paytirish, aholining keng qatlamini ish bilan ta'minlash, korxona va tashkilotlarning zamonaviy vositalar bilan qurollanishi, aholining texnologik vositalar bilan ishlash bo'yicha bilim va ko'nikmalarining oshishi, mamlakatda yuqori brendli tovar va xizmatlarning ko'payishi, raqobat va raqobatbardoshlik darajasining oshishi va shu kabi ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy muammolarning hal etilishida marketing va turizm sohalarini raqamlashtirish yuksak ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar

Dunyo miqyosida onlayn xizmatlar bozori tez sur'atlar bilan rivojlanmoqda, buning asosiy sabablaridan biri turizm sohasiga raqamli texnologiyalarni joriy etishdir. Raqamli texnologiyalar kelajakda shaharlarning madaniyati va turizmini rivojlantirish strategiyasining asosiy markaziga aylanib, sayyoohlarnng shahar atrof-muhitiga integratsiyalashuviga hissa

qo'shadi va o'z sayohatlarini mustaqil ravishda rejalashtirishga imkon beradi. Axborot texnologiyalarining rivojlanishi va ularning tarqalish ko'rsatkichlaridan biri turistik xizmatlarda onlayn tarzda chi ptalarni buyurtma qilish ulushining tobora ortib borishi hisoblanadi. Sayyohlik xizmatlarini onlayn tarzda sotish bozori rivojlanayotganiga qaramay, yirik turoperatorlari xavf ostida emas, chunki narx turni sotib olishda asosiy hal qiluvchi omil bo'lib qolmoqda va turoperator iste'molchilar uchun arzon narxlarda paketli turlarni taklif qilishi mumkin. Texnologiyaning joriy etilishi har yili tobora ommalashib borayotgan mustaqil turizmni rivojlantirishga yordam beradi. Yangi texnologiyalarning joriy etilishi shahar turizmini rivojlantirishga hissa qo'shadigan qulay shahar muhitini shakllantirishda o'z aksini topmoqda. Shahar sayyohlik muhitiga raqamli texnologiyalarni joriy etish yo'nalishlari quyidagilardan iborat:

- moslashtirilgan tavsiyalar;
- sinxron tarjima qilish uchun taqiladigan gadjetlar;
- almashish xizmatlari;
- shaharda aqlli navigatsiya tizimi, chet tillariga moslashish;
- jamoat joylarida bepul yuqori tezlikdagi internet;
- muzeylarda multimedia texnologiyalari va turli xil qo'llanmalar qo'llanilishi.

Turizmni rivojlantirish vazifalarini amalga oshirishda murakkablik va tizimli xarakterning yo'qligi, axborotni boshqarishning zamonaviy talablariga yetarlicha e'tibor berilmaslik ushbu ish samaradorligini pasaytiradi. Axborot kommunikatsiyalarining rivojlanishi hududlarning turistik-rekreatsion komplekslarini (TRC) boshqarishga, axborot makonini qarama-qarshi, noaniq ma'lumotlardan filtrlash orqali boshqarish qarorlarini asoslash uchun foydalanib bo'lmaydigan ma'lumotlardan va yana qanday ta'sir ko'rsatishi tahliliga kam ahamiyat beriladi.

Raqamli marketing va turizmni mamlakatimiz ijtimoiy-iqtisodiy hayotiga keng qo'llash uchun quyidagi takliflar amalga oshirish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz:

-O'zbekiston hududida onlayn taksi xizmatlarini joriy qilish, aviavatemir yo'l chi ptalarini internetdan turib buyurtma qilishni keng yo'lga qo'yish;

-Raqamli texnologiyalardan foydalanishda internet tezligini yaxshilash;

-Bu yo'nalishda ma'lumotlar xavfsizligi ta'minlash, kiber hujumlardan himoyalangan tizimlarni yaratish va ularni amaliyatga joriy etish;

-Uy xo'jaliklarini onlayn turistik xizmatlar ko'rsatishlarini kengaytirish, masalan xorijiy mamlakatlarda insonlar internet orqali turistik saytlar ochib, sayyoohlarni qiziqtiradigan ko'ngilochar maskanlar haqida ma'lumot berish bilan shug'ullanadilar va bu faoliyat vaqtini uncha olmaydi hamda qo'shimcha daromad manbai bo'ladi.

Marketing faoliyatini amalga oshirishda iste'molchiga ta'sir qilish, uni jalb qilishni eng qulay va samarali yo'l raqamli texnologiyalardan foydalanishdir. Sababi onlayn reklamalardan foydalanish xarajatlari kam hamda hozirgi internet davrida iste'molchilarning juda katta auditoriyasi mavjud bo'lgan internet tarmog'ida kompaniyalar o'zlarini mahsulot va xizmatlarini keng ommaga tanishtirish imkoniyati juda katta.

Foydalilanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. Dianne Dredge, Giang Phi, Renuka Madenvan and others "Digitalization in Tourism: In-depth analysis of challenges and opportunities". GRO-SME-17-C-091-A, Aalborg University, Denmark, 2018. P. 22

2. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari. <https://gender.stat.uz/uz/osnovnye-pokazateli-uz/turizm/221-turizm-uz/660-o-zbekiston->

- respublikasiga-kelgan-chet-el-fuqorolarining-safar-maqsadlari-bo-yicha-taqsimlanishi
3. Hans Gelter "Digital tourism-an analysis of digital trends in tourism and customer digital mobile behavior for the visit Arctic Europe project", May 2017, p.14
  4. Stephanie Kutschera and Barbra Silva "Travel trends: 65 travel statistics to know in 2018-2019" for tour & activity operators, P.17
  5. Oddny Wiggen, Maria Lexhagen "Digital Toolbox: Innovation for Nordic Tourism SMEs", Nordic Innovation Publication, June 2014, P.27
  6. Mahmudov T.O. "O'zbekistonda raqamli marketing strategiyalaridan foydalanishda xorijiy mamlakatlar tajribasi", (DEUZ) "Raqamli iqtisidiyot: Yangi O'zbekistonni yangi texnologiyalar, platformalar va biznes modellari orqali rivojlantirishning yangi bosqichi" mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya 2-qism, 26 fevral 2020 yil, Toshkent, 72-bet
  7. Emillian Kavalski "The new Central Asia: The regional impact of international actors", University of Western Sydney, Australia, World Scientific Publishing Co. Pte. Ltd.
  8. https://en.wikiquote.org/wiki/Sun_Tzu.
  9. O'zbekiston Respublikasi Davlat Statistika Qo'mitasi ma'lumotlari. https://stat.uz/uploads/docs/turizm_dekabr_uz.pdf.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Ибрагимова Мадина Исмоиловна

Самарқанд иқтисодиёт ва сервис институти

Мустақил изланувчи

e-mail: m.ibragimovauzb@gmail.com

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАЪЛИМ ТУРИЗМИНИ РИВОЖЛАНТИРИШНИНГ SWOT-ТАҲЛИЛИ

For citation: Ibragimova Madina Ismoilovna. SWOT-ANALYSIS OF EDUCATIONAL TOURISM DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.56-63

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-7>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола Ўзбекистонда таълим туризмини ривожлантиришнинг swot-таҳлилига бағищланган бўлиб, ушбу туризм турини қучли ва заиф томонлари таҳлил қилиниб, мамлакатимизда сайёҳлик жозибадорлигини оширишга ёрдам берадиган таклифлар келтирилган.

Калит сўзлар: таълим туризми, SWOT-таҳлил, маҳаллий аҳоли, инновацион иқтисодиёт

SWOT-ANALYSIS OF EDUCATIONAL TOURISM DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article analyzes the development of educational tourism in Uzbekistan, analyzes the strengths and weaknesses of this type of tourism, as well as suggestions and recommendations that will help increase the attractiveness of tourism in our country.

Keywords: educational tourism, SWOT-analysis, local population, innovative economy.

SWOT-АНАЛИЗ РАЗВИТИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОГО ТУРИЗМА В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена анализу развития образовательного туризма в Узбекистане, анализируется сильные и слабые стороны этого вида туризма, а также предлагаются предложения и рекомендации, которые помогут повысить

привлекательность туризма в нашей стране.

Ключевые слова: образовательный туризм, SWOT-анализ, местное население, инновационная экономика.

Кириш. Ўзбекистонда бир томондан туризмни жадал суръатлар билан ривожлантириш ва унинг миллий иқтисодиётдаги мавқеини мустаҳкамлаш, иккинчи томондан, таълим туризмини ислоҳ қилиш асосида таълим сифатини тубдан яхшилаш сиёсати кенг кўламда амалга оширилиб келинмоқда.

Мамлакатимизда ушбу соҳани барқарор ва жадал суръатлар билан ривожлантириш, олиб борилаётган ислоҳотлар самарасини янада ошириш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017-2021 йилларда "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони, 2018 йил 7 февралдаги "Ички туризмни жадал ривожлантиришни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Қарори, 2019 йил 18 июлдаги ЎРҚ-549-сон "Туризм тўғрисида"ги Конуни, 2019 йил 13 августдаги ПФ-5781-сонли "Ўзбекистон Республикасида туризм соҳасини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони, ҳамда 2020-2025 йилларда мўлжалланган "Ўзбекистон Республикасида ёшлар туризмини ривожлантириш Концепцияси" ишлаб чиқилган.

Бундай шароитда ҳам таълимга, ҳам туризмга бевосита даҳлдор бўлган таълим туризми хизматлари соҳаси ҳар иккала йўналишда Ўзбекистонда изчил амалга оширилаётган давлат сиёсатининг амалий натижаси сифатида тез ривожланиб бориши муқаррар. Демак, юртимизда таълим туризмининг келажаги, унинг ривожланиш истиқболлари тўғрисида илмий асосланган, реал ҳақиқатга яқин фикр-мулоҳазаларни, таклиф ва тавсияларни илгари суриш муҳим аҳамият касб этади. Бундай фикр-мулоҳазалар амалий жиҳатдан ҳам аҳамиятли бўлади. Таълим туризмининг яқин ва узоқ келажаги тўғрисидаги фикр-мулоҳазалар ва прогноз кўрсаткичлар асосида таълим туризми хизматлари истеъмолчиларнинг эҳтиёж ва талаблари ётиши лозим, деб ҳисоблаймиз. Биз ана шу мантиқий-методологик нуқтаи назарга таянган ҳолда, таълим туризми хизматларига талабнинг кескин ўсиши ушбу туризм турининг бениҳоя тез суръатлар билан ривожланишига олиб келади, деган хulosага келдик.

WYSTC Бутунжаҳон талабала ёшлар ва туристик таълим конфедерацияси маълумотларига кўра, кейинги беш йил давомида таълим туризмiga иштирок этишга хоҳиш билдирган ёшларнинг сони 40 фоизга ошган. [1] Шуни алоҳида қайд этиш лозимки, ҳеч бир туристик маҳсулот турига талаб бундай суръатлар билан ўсиш қобилиятига эга эмас ва бу таълим туризми бозорининг истиқболлари тўғрисида чиқараётган илмий хulosamizning ёрқин ифодасидир.

Ўзбекистонда таълим туризмини жадал суръатлар билан ривожлантириш ўткир зарурат. Унинг долзарблигини диссертацияни бажариш жараённида амалга оширилган назарий ҳамда амалиёт таҳлили натижаларидан келиб чиқсан ҳолда илмий жиҳатдан асослаб беришга уриниб кўрдик. Бизнинг назаримизда таълим туризмини ривожлантириш муаммоларига эътиборни кучайтириш, ушбу йўналишда мамлакатимизда илмий тадқиқотлар кўламини кенгайтириш, ушбу соҳани туризмнинг энг тез суръатлар билан тараққий этаётган турларидан бирига айлантириш зарурати қуйидагилар билан белгиланади:

- таълим туризмининг дунё мамлакатлари бўйича, айниқса ривожланган ҳамда

ривожлагаётган мамлакатлар бўйича туризмнинг энг прогрессив ва истиқболли турларидан бири сифатида миллий иқтисодиётда мустаҳкам мавқега эга эканлиги;

- дунё мамлакатлари бўйича таълим туризми хизматларига талабнинг тез суръатлар билан ўсиб бораётганлиги ва бунинг амалий натижаси сифатида таълим туризми хизматлари бозорининг кенгайиб бориш тенденциясининг кучайиб бориши;

- мамлакатда таълим туризми хизматларини ривожлантиришда мавжуд имкониятлардан тўлиқ фойдаланимаётганлиги (диссертациянинг II боби) ҳамда турли хил чоралар қўллаш орқали уларни ишга тушуриш мумкинлиги;

- таълим туризми хизматларининг мамлакат аҳолиси интеллектуал салоҳиятини юксалтиришдаги Ўзбекистонда ижтимоий-иқтисодий жараёнларни жадаллаштиришдаги алоҳида ўриндан унумли фойдаланиш зарурлиги;

- таълим туризмининг инсон иқтисодий фаолиятининг алоҳида тури сифатида юқори даромад келтириш қобилияти ва уни тез суръатлар билан ривожлантириш орқали ялпи ички маҳсулот ҳажмини барқарор ўстириш мумкинлиги;

- ҳалқимизда азал-азалдан илму-фанга, таълимга қизиқишининг, эҳтиёжнинг кучлилиги ва уни қондириш жамиятнинг, давлатнинг муҳим вазифаси эканлиги;

- кенгайтийлган такрор иўлаб чиқаришда барча ресурслар таркибида инсон капитали ролининг узлуксиз ўсиб бораётганлиги, ундан ўринли фойдаланишнинг ҳар бир мамлакат учун ўткир заруратга айланганлиги;

- жамият тараққиётининг ҳозирги босқичида минтақалараро ҳамда мамлакатлараро иқтисодий-ижтимоий, жумладан туризм соҳасида, маданият соҳасида ва бошқа муҳим соҳаларда иқтисодий ҳамкорликнинг интенсив тарзда ривожланиб бораётганлиги.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Шуни алоҳида эътироф этиш керакки, ривожланган мамлакатлар иқтисодий адабиётларида таълим туризми хизматларини ривожлантириш йўллари узоқ йиллардан буён ёритилиб келинмоқда, шунингдек, уларда ушбу мавзу борасида бир қатор нуфузли ташкилотлар, олимлар, тадқиқотчилар томонидан чукур ва кенг қўламли илмий изланишлар олиб борилмоқда. Бу борада айниқса Бутунжаҳон Туризм Ташкилоти (UNWTO), Бутунжаҳон талабалар ва туристик таълим конфедерацияси (WYSE) томонидан таълим туризми соҳасида амалга оширилган тадқиқотлар, уни ривожлантириш бўйича кўрилган чора-тадбирлар диққатга сазовордир. Чет эл олимларидан S. Taylor [2] (Ш.Тейлор) шу билан бирга B.W. Ritchie [3] (Брент Ритчи), K.M.Kalinowski ва B. Weiler [4] (К.М.Калиновский, Б. Вейлер), C.Wood [5] (С.Вудд), J.Pittman [6] (Жойс Питтман), Athena Smith [7] (Атена Смит), Erik Cohen [8] (Эрик Кохен) каби етакчи олимлар таълим туризмининг назарий ва амалий муаммолари билан жиддий шуғулланиб келмоқдалар ва ўз илмий қарашларини нашр этилган адабиётларда маҳорат билан акс эттирганлар.

МДҲ давлатларида ҳам бу борада бир қанча тадқиқот ва илмий изланишлар мавжуд. Жумладан, М.Б.Биржаков [9] А.С.Кусков, Ю.А.Джаладян [10], М.В.Соколова [11], И.В.Зорин, Т.П.Каверина [12], В.Ю.Воскресенский [13], Н.А.Козлова [14] Э.А.Лунин [15], Ю.И.Сергеева [16], В.Я.Гельман [17], В.Л.Погодиналар [18] томонидан таълим туризми хизматларига доир чукур ва кенг қамровли илмий тадқиқотлар амалга оширилган.

Масалан, И.В.Зорин ва В.А.Квартальновларнинг ёндошувларини мисол келтиришимиз мумкин. Улар таълим туризми деганда "таълим олиш мақсадида

эксперсиялар уюштириш, туристик саёҳатларга иштирок этиш, ўрганиш ва қизиқувчанликка хос эҳтиёжларини қондириш, билим олиш билан боғлиқ бўлган фаолият" тушунилади, деб таъриф беришган. Ушбу таърифда таълим туризмининг мақсади, унга эришиш йўллари ўз аксини топган, туристик саёҳатнинг саёҳатчига хос эҳтиёжларини қондиришга қаратилган ва билим олиш билан боғлиқ фаолият эканлиги эътироф этилган. Лекин ушбу таърифда таълим туризми билан боғлиқ бўлган бошқа муҳим масалалар (масалан саёҳатнинг давомийлиги) эътибордан четда қолган. Натижада таъриф анча юзаки моҳият касб этган.

В.П.Соломин ва В.Л.Погодина, ҳамда А.С.Кусков, Ю.А. Джаладян томонидан берилган таърифга кўра "Таълим туризми таълим муассасаларини муайян ўқув дастурларини амалга ошириш давомида билим орттириш учун хизмат қиласидан саёҳатдир". Келтирилган таърифда таълим туризмининг фақат муайян ўқув дастурлар асосида амалга ошириши мумкинлигини таъкидлаган, бу билан таърифни чегаралаб қўйган. Ваҳоланки таълим туризми кенг қамровли тушунча бўлиб, нафақат ўқув дастурлари асосида билим орттиришни, балки саёҳатнинг билим орттириш билан боғлиқ кенг қамровли фаолиятининг барча йўналишларини ўз ичига олади.

Бизнинг назаримизда, юқорида номлари зикр этилган олимларнинг "таълим туризми"га берган таърифларида жиддий камчиликлар мавжуд бўлиб, умумлаштирган ҳолда бу камчиликлар таълим туризмини фақатгина фаолият тури, хизмат сафари, хорижга саёҳат қилиш ва даромад олиш билан боғлиқ бўлмаган категория сифатида талқин қилингандигида намоён бўлади. Бизнингча "таълим туризми" комплекс функцияларни ўз ичига қамраб олган мураккаб тушунчадир. Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, "таълим туризми"нинг интеграцияловчи хусусияти у мураккаб элементлардан, яъни таълим билан туризм категорияларининг ўзаро қўшилиши натижасида ҳосил бўлган.

Тадқиқот методологияси

Ўзбекистонда таълим туризмини тез суръатлар билан барқарор ривожлантириш мамлакатни, унинг алоҳида минтақаларини ижтимоий, иқтисодий, маданий тараққий эттириш нуқтai назаридан зарурлигини исботлаш билан бир қаторда, ушбу туризм турини жадал ривожлантириш гоясини амалга ошириш йўлларини ва самарали механизмларини ишлаб чиқиши ҳам тақозо этади. Чунки мамлакатда туризмни, жумладан таълим туризмини устун ривожлантириш муаммоларига диққат эътиборни кучайтириш зарурлигини ҳис этиш, тан олиш, англаб етишнинг ўзи ушбу долзарб муаммонинг ечишини таъминлаб бера олмайди. Мақсадга эришиш йўллари илмий жиҳатдан асослаб берилиши ва уларни ҳаётга тадбиқ этиш механизмлари яратилиши лозим, деб ҳисоблаймиз.

Фикримизча, таълим туризмидаги асосий камчиликларимиздан бири туристик-рекреацион мажмууани яхлит хўжалик тизими сифатида стратегик режалаштириш ва бошқариш механизмидаги камчиликлардир. Масалани чуқурроқ ўрганиш мақсадида соҳадаги вазиятни таҳлил этиш воситаларидан бири бўлган SWOT-таҳлилга мурожаат этдик. Чунки тадқиқотчилар томонидан кенг қўллаб келинаётган SWOT-таҳлил ҳудуд туризмидаги заиф нуқталарни аниқлаш, унинг туристик салоҳиятини таҳлил қилиш ва ривожланиш тенденцияларини белгилаб олишнинг энг кулий йўлларидан биридир. Унинг афзалликларидан бири шундаки, таҳлил натижаларига кўра ривожланишнинг асосий йўналишлари танланади, мавжуд имкониятлар кўриб чиқилиб, сегментлар бўйича ресурслар тақсимоти белгилаб олинади.

Таҳлил ва натижалар

Ўзбекистонда таълим туризмини ривожлантириш истиқболлари ва ҳолатига аниқлик киритиш учун қуидаги SWOT-таҳлил натижаларига таяниш лозим (1-чиизма).

1-жадвал. Ўзбекистонда таълим туризмини SWOT-таҳлил

Кучли	Кучсиз
<ol style="list-style-type: none"> Мамлакатда замонавий таълим янгиликларига асосланган таълим базаси вужудга келади. Юқори табиий рекреацион салоҳият вужудга келади. Тарихий-маданий ёдгорликларнинг нафлиилиги ошиб боради. Турли хил иқлим ҳудудларини аҳамиятига эътибор ортади. Юқори даражадаги туризм мутахасисларини тайёрлашнинг масъулияти кучаяди. Таълим соҳасида эътиборга молик инвестицияларнинг жалб қилиниши 	<ol style="list-style-type: none"> Худудда туристик инфраструктуранинг ривожланишининг ўрта даражаси шаклланади. Хорижий мамлакатларда “Ўзбек” брендининг паст даражада ривожланганлиги Туризм соҳасида инвестиция ҳажмининг аҳамиятсизлиги (пастлиги) Транспорт инфраструктурусидаги айрим муаммолари Қонунчиликнинг такомиллашмаганлиги Тармоқга оид статистик кўрсаткияларнинг мавжуд эмаслиги.
Имконият	Таҳдид
<ol style="list-style-type: none"> Маҳаллий аҳоли учун иш ўринлари яратилади. Хорижий ҳамкорлар жалб қилинади. Транспорт индустриси инвестиция жалб қилинади. Маҳаллий аҳолининг даромади ўсади. Иқтисодий барқарорлик вужудга келади. 	<ol style="list-style-type: none"> Хорижий туристик бозорлар ўртасида шиддатли рақобат вужудга келади. Туристик соҳани тартибга соловчи меъёрий-хукуқий базанинг такомиллашмаганлиги Мамлакатда ижтимоий иқтисодий ва сиёсий бекарорлик вужудга келади.

Ўзбекистонда табиий рекреацион ресурсларнинг мавжудлиги таълим туризмини ривожланишига ижобий таъсир кўрсатишини SWOT-таҳлилда кўрсатди.

Таълим базасининг доимий равишда меҳнат ресурслари, инвестициялар билан таъминланиб бориши Ўзбекистондаги олий таълим муассасаларининг ҳалқаро даражада рейтингини ошириб боради. Тарихий-маданий ёдгорликларнинг мавжудлиги сайёҳлар учун туристик маршрутларнинг жозибадорлигини орттиради, ҳар хил иқлим ҳудудларнинг мавжудлиги эса сайёҳ учун танлов хилма-хиллигини шакллантиради. Таълим соҳасига инвестициянинг жалб қилиш эса ёш олимлар учун Ўзбекистоннинг бошқа ҳудудларида туризмни таълим билан боғлиқ турларини ривожланишига олиб келади. Аммо зудлик билан ҳал қиласиган муаммолар ҳам учраб туради. Бу муаммолар сирасига транспорт инфраструктурасини пул маблағлари ҳисобига инвестициялаш лозим бўлади. Чунки транспорт таъминоти сайёҳлар учун Ўзбекистоннинг турли гўшаларига саёҳат қилиш учун қулайлик яратади. Ўзбекистон минтақалари эса мавжуд маҳаллий туристик инфраструктуралар қайта таъмирлаш заруриятига эҳтиёж сезади. Статистик маълумотларнинг қамёблиги, ҳуқуқий норматив ҳужжатларнинг такомиллашмаганлиги Ўзбекистоннинг туристик хизматлар бозорининг ўз имкониятлари ва шароитларини тўлиқ намоён қилиш учун тўсқинлик қилувчи сунъий механизмларни вужудга келтиради. Бунинг тескариси барча имкониятларнинг яратилиши Ўзбекистонимизда туристик хизматларга нисбатан хорижий сайёҳларнинг талабини оширадиган

муҳитни вужудга келтиради.

Таълим турларининг оммабоплашиб бориш сабаблари қўйидагиларни ўз ичига олади.

1. Хорижда таълим олиш юқори ҳақ тўлайдиган лавозимларда банд бўлиш ва тез карьера амалига эришиш учун кафолати ҳисобланади. Халқаро дипломга эга бўлган кишига меҳнат бозорида талаб юқори бўлади.

2. Замонавий жамиятда ҳар бир инсон ўз билимларини йилдан йилга узлуксиз равишда такомиллаштириш заруриятига эҳтиёж сезади. Бундай заруриятни амалга оширишда таълим туризми муҳим манбалардан бири бўлиб ҳисобланади.

3. Таълим турларида оптималлашган нархлар диапазони аҳоли учун олий ва ўрта маҳсус даражага эга бўлиш имкониятини яратади.

Шунинг учун мамлакатимиз минтақаларини таълим туризмини ривожлантириш учун бир қатор имкониятларини яратиш мақсадга мувофтқ ҳисобланади.

Инвестицион муҳитни яратиш. Инвестицион муҳит бу мамлакатда инвенстиция жараёнларга таъсир кўрсатувчи ижтимоий-иқтисодий шароитлар ҳисобланади. Инвестицион муҳитни яратишда сиёсий, иқтисодий ва ижтимоий омиллар таъсир кўрсатади. Кулай инвестицион муҳит мамлакатнинг ижтимоий-сиёсий ва ички иқтисодий вазиятларида шаклланади. Шунингдек ташки қўйисидан таълим туризми ташкил этишда қўйидаги ҳолатлар мувофиқлиги ҳисобга олиш лозим:

- Ўзбекистон худудларида малакали ишчи кучини мавжудлиги;
- кўриб чиқилаётга худудларда замон талабларига мос келадиган илмий таълим базасининг яратилганлиги;
- табиий рекреацион ресурсларнинг мавжудги;
- такомиллашган инфратузилманинг барпо этилганлиги.

Бироқ, инновацион иқтисодиёт шароитида Ўзбекистонда айнан ички туризм хизмат бозорига бўлган қизиқишиш кучайганлиги боис туризм соҳаси келажакда мамлакатимизнинг иқтисодий ўсиш суръатларини жадаллаштирадиган соҳа бўлишига ишонч туғилди. Аммо хорижга чиқувчи туризм бозори ҳануз киравчи туризм бозоридан устун бўлмоқда, натижада валюта келиб тушишининг муҳим манбай ва экспортининг фойдали шакли бўлган киравчи туризм сегменти етарли даражада ривожланмасдан келмоқда. Бунга сабаб таълим туризми учун хизмат қиласиган инфратузилмани халқаро таълим туризми стандартлари талаблари асосида ривожланмаганлигидадир. "Таълим туризм инфратузилмаси"га таълим туризми ташкилотлари, туристларга кўрсатиладиган жойлар, меҳмонхоналар, овқатланиш тармоқлари, транспортлар, йўллар, таълим тизими, оромгоҳлар ва туризм бўйича мутахассислар киради.

Холоса ва таклифлар

Ҳозирги кунда республикамизда таълим туризми инфратузилмасини жаҳон андозаларига жавоб берадиган қилиб тартибга келтириш учун узоқ ва қисқа муддатли инвестицияларни ажратиш ва жалб этиш керак. Таълим туризмини туристик маҳсулотини ривожлантириш ва самарадорлигини ошириш учун туризм инфратузилмасини шакллантириш ва такомиллаштиришда хусусий сектор маблағлари билан бирга халқаро инвестицияларни жалб қилиш ҳам мақсадга мувофиқдир. Таҳлилларимизга кўра мамлакатимизда таълим туризмини ривожланиши асосида қўйидаги омиллар ётади деб ҳисоблаймиз:

- иқтисодий ўсиш ва ижтимоий жараён;
- транспорт воситаларининг ривожланиши;

- ишчи ва хизматчиларнинг моддий ва маданий савиясининг ошиши;
- меҳнат интенсификацияси ва меҳнаткашлар таътилиниң узайиши;
- давлатлараро муносабатлар ва маданий алоқалар ривожланиши шахслараро алоқаларнинг минтақа ва минтақалараро миқёсида кенгайиши;
- хизматлар соҳасининг ривожланиши;
- технология ривожланиши (алоқа ва ҳ.к.);
- чегара тўсиқлари, валюта алмашуви ва четга чиқариш тўсиқларининг камайиши.

Бу ўз навбатида, туризм индустрясини ривожлантиришнинг муҳим омили ҳисобланади. Бунда:

- таълим туризмда хизмат кўрсатишнинг даражаси тўғрисида фикрларни ўрганиш мақсадида туристлар ўртасида тадқиқотлар ўтказиши;
- таълим туризми туристик-экскурсия хизматлари бозорининг ҳозирги даврдаги ва истиқболдаги ҳолатини ўрганиш ва таҳлил қилишда маркетинг усулларидан кенг фойдаланиш;
- таълим туризми туристик маҳсулотини ривожлантириш бўйича оптимал бошқаришни ташкил қилиш;
- таълим туризмини истиқболда ривожлантириш стратегиясини ишлаб чиқиш каби тадбирларни амалга ошириш лозим.

Ушбу тавсияларимиз амалга ошадиган бўлса, ўйлаймизки, худудда туризмни янада ривожлантириш имкониятлари очилади. Бу мамлакат иқтисодиётининг барқарор ўсиши учун яна бир омил бўлиб хизмат қиласи.

Бизнинг назаримизда Ўзбекистонда таълим туризмини тез суръатлар билан жадал ривожлантиришнинг асосий йўналишлари қўйидагилардан иборат:

- таълим туризмини ривожлантириш концепциясини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;
- таълим туризмининг меъёрий-хуқуқий базасини такомиллаштириш, жумладан "Таълим туризми иштирокчилари" тўғрисидаги Низомни яратиш;
- таълим туризми соҳасида тадбиркорликни кенг ривожлантириш асосида унинг улкан имкониятларидан тўлароқ фойдаланиш;
- таълим туризмини айниқса маркетинг ва менежмент йўналишларида илмий тадқиқот кўламини кенгайтириш;
- таълим туризмини ривожлантиришда инсон капитали омилидан самарали фойдаланиш йўлларини ишлаб чиқиш, соҳани малакали кадрлар билан таъминлаш чораларини кўриш;
- туризм соҳасида, жумладан таълим туризмида инновацион жараёнларни жадаллаштириш, уларни туризмни ривожлантиришнинг ва унинг жаҳон бозорида рақобатбардошлигини оширишнинг асосий омилига айлантириш, жумладан туризмда юқори натижаларга эришиш учун "Таълим туризми" стратегиясини ишлаб чиқиш
- таълим туризмига йўналтирилган инвестицион ресурсларни кескин кўпайтириш;
- таълим туризми соҳасида маркетинг тадқиқотларини кенгайтириш, рекламани кучайтириш, айниқса мижозларнинг эҳтиёжлари ва уларнинг тўлов қобилиятини ўрганиш; амалиётнинг энг мукаммал технологик схемаси ва уларнинг янгиланиши манбасини танлаш; ўқитувчилар ва талабаларнинг билимларини ошириш мақсадида олий ва ўрта маҳсус таълим муассасаларининг таклиф этилган курсларини таҳлил қилиш;

- таълим туризми соҳасини малакали, замонавий билимга эга бўлган ходимлар билан таъминлаш.

Ўзбекистонда таълим туризмини тез суръатлар билан ривожлантириш ва уни туризмнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий тараққиётига муносаб ҳисса қўшаётган туризм турларидан бирига айлантиришнинг юқорида зикр этилган барча йўналишлари муҳим ҳисобланади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Колесникова Т. П., Попова Е. С. Основы разработки концепции развития выездного образовательного туризма в Тульской области // Молодой ученый. - 2012. - №7. - С. 85-87.
2. Taylor S. Theorizing Educational Tourism: Practices, Impacts and Regulations in Ecuador/ S. Taylor. - New York:Columbia University, 2006.
3. Ritchie B.W. & Carr, N., Cooper, C. Managing Educational tourism/ ed. By B.Ritchie.- Great Britain:Cromwell Press, 2003. - P.306.
4. Kalinowski, K. M. & Weiler, B.(1992). Educational Travel, New York, Wiley
5. Wood, C. (2001). Educational tourism. In.: N. Douglas, N.Douglas and R. derett (eds). Special Interest Tourism: Content and Cases. Brisbane: John Wiley, p. 188-211.
6. Pittman J. Educational Tourism Empowerment: Implications for Flexible Learning and Digital Equity. Tourism & Hospitality. ISSN 2167-0269, an open access journal - 2012. Volume 1. Issue 4. 1000 e 119
7. Athena Smith, Ph.D. The role of educational tourism in raising academic standards. African Journal of Hospitality, Tourism and Leisure - 2013. Vol. 2 (3) ISSN: 2223
8. Erik H. Cohen. Youth Tourism to Israel: Educational Experiences of the Diaspora. A catalogue entry for this book is available from the British Library. ISBN-13: 978-1-84541-085-8 (hbk), ISBN-13: 978-1-84541-084-1 (pbk). 2008
9. Биржаков М.Б. Введение в туризм. С.Пб. Издательский Торговый дом "Герда", 2000. - 147-148 стр.
10. Кусков А.С., Джалаудян Ю.А. Основы туризма. Учебник. - М.:КноРУС. 2008. -32-33 стр.
11. Соколова М.В. История туризма. Учебное пособие.-М.:Мастерство. 2002. - 352 стр.
12. Зорин И.В., Каверина Т.П. и др.Менеджмент туризма. Туризм как вид деятельности. Учебник. -М.Финансы и статистика. 2005.- 288 стр.
13. Воскресенский В.Ю. Международный туризм. -М. ЮНИТИ-ДАНА, 2006.- стр. 10
14. Козлова Н.А. Формирование и развитие рынка международного образовательного туризма.// Дис. ... канд. экон. наук. - Санкт-Петербург 2008.
15. Лунин Э.А. Совершенствование управления образовательным туризмом в РФ// Дис. ... канд. экон. наук. - Санкт-Петербург 2009.
16. Сергеева Ю. И. Международный образовательный туризм, монография. - Минск: ИВЦ Минфина, 2011. - 110 с.
17. Гельман В.Я. Состояние и перспективы развития образовательного туризма./ В.Я. Гельман//Вестник НАТ. - январь-март 2009. - №1 (9). - С.48-52.
18. Образовательный туризм как средство развития географической культуры учащихся./ В.Л.Погодина// Известия Российского государственного педагогического университета им. А.И. Герцена. - 2009. -№116. - С. 59-68.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Д.Т.Исламова

Тошкент давлат аграр университети Андижон филиали, "Агробизнес ва инвестицион фаолияти" кафедраси катта ўқитувчи, islamovadt@gmail.com,

Г.Т.Хамдамова

Тошкент давлат аграр университети Андижон филиали, "Агробизнес ва инвестицион фаолияти" кафедраси асистенти, ghamdamova1991@mail.ru

ЎЗБЕКИСТОНДА ОИЛАВИЙ ТАДБИРКОРЛИК ФАОЛИЯТИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ

For citation:D.T.Islamova&G.T.Hamdamova. DEVELOPMENT OF FAMILY BUSINESS IN UZBEKISTAN. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.64-72

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-8>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада оилавий тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишни енгиллаштириш ва рафбатлантириш мақсадида соҳага оид қатор тарғиботлар танқидий қайта кўриб чиқилиб, эскирган, замон талабига жавоб бермайдиган бюрократик тўсиқ ва говлар бекор қилинганлиги, ҳамда қўрилган чоралар натижасида республикада ишбилармонлик муҳити яхшиланиши, оилавий тадбиркорлик субъектлари ва хусусий инвесторлар учун кенг имкониятлар яратилганлиги тўғрисида фикрлар баён этилган.

Калит сўзлар. Тадбиркорлик, инновационгоялар, оилавий тадбиркорлик, давлат дастурлари, кредитлаш тартиби, кредит миқдори, чорва, парранда, уруғлик, кўчатлар, аралаш ем, оилавий ишлаб чиқариш.

DEVELOPMENT OF FAMILY BUSINESS IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article critically examines a number of promotional activities related to the sphere in order to promote and encourage family business activities, removes bureaucratic obstacles and loopholes that are outdated and do not meet modern requirements, and improves the Business environment in the Republic as a result of the measures taken .

Keyword. Entrepreneurship, innovative ideas, family entrepreneurship, government programs, lending, credit, livestock, poultry, seeds, feed, family production.

РАЗВИТИЕ СЕМЕЙНОГО БИЗНЕСА В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В данной статье критически рассмотрен ряд пропагандистских мероприятий, связанных со сферой в целях содействия и стимулирования осуществления семейной предпринимательской деятельности, устраниены бюрократические препоны и лазейки, которые устарели и не отвечают современным требованиям, а также улучшена Деловая среда в республике в результате принятых мер.

Ключевые слова. Предпринимательство, инновационные идеи, семейное предпринимательство, государственные программы, кредитование, кредит, домашний скот, птица, семена, комбикорма, семейное производство.

Кириш. Мамлакатимиизда иқтисодий ислоҳатлар натижасида аҳолини тадбиркорлик фаолиятига кенг жалб қилиш, хунармандчилик, касаначилик ва тадбиркорлик фаолиятининг бошқа соҳаларида бандлигини таъминлаш орқали уларнинг кўшимча ва барқарор даромад манбалари шаклланишига шарт-шароитлар яратиш борасида бир қатор дастурий чора-тадбирларнинг амалга оширилиши натижасида аҳолимизнинг, айниқса, чекка ҳудудлардаги ижтимоий ҳимояга муҳтоҷ оиласарнинг маълум бир миқдорда иқтисодий ҳолати яхшиланишига ёрдам берди.

Оилавий тадбиркорлик фаолиятини амалга оширишни енгиллаштириш ва рағбатлантириш мақсадида соҳага оид қатор тарғиботлар танқидий қайта кўриб чиқилиб, эскирган, замон талабига жавоб бермайдиган бюрократик тўсиқ ва ғовлар бекор қилинди. Кўрилган чоралар натижасида республикада ишбилармонлик муҳити яхшиланди, оилавий тадбиркорлик субъектлари ва хусусий инвесторлар учун кенг имкониятлар яратилди.

Бундай ижобий ўзгаришлар нуфузли халқаро ташкилотлар томонидан ҳам кенг эътироф этилмоқда. Жумладан, Жаҳон банки ва Халқаро молия корпорацияси томонидан эълон қилинган "Бизнес юритиш - 2020" ҳисоботида Ўзбекистон 69-үринни эгаллаб, ислоҳотлар миқёси ва самарадорлиги бўйича дунёning энг яхши 20 та ислоҳотчи давлати қаторидан жой олди.

Шу билан бирга, кичик бизнес, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, хотин-қизлар ва ёш авлод ташабbusлари бўйича дастурларни молиявий қўллаб-қувватлаш тизими самарадорлигини ошириш, шунингдек, давлат иштирокидаги тижорат банкларининг иш услубларини тубдан яхшилаш ва банк хизматларининг оммаболлигини ошириш орқали аҳолимизнинг кенг қатламлари, кичик бизнес ва оилавий тадбиркорлик субъектлари билан тўлақонли шерикчилик муносабатларини ўрнатиш зарурият ҳисобланади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Оилавий тадбиркорлик муаммоси узоқ йиллардан буён иқтисодий назария фанининг предмети бўлиб келган. Оилавий тадбиркорлик муаммоси иқтисодчи олимлардан Смид А., Сей Ж.Б., Кейнс Дж.М., Шумпетер Й., Энгельс Ф., Чаянов А.В асарларида ҳам ўз ифодасини топган. Бу йўналиш тарафдорлари нокапиталистик деҳқон (крестьян) хўжаликларини бир бутунликда қараб, унинг ички таркибини, ишлаб чиқариш шароитини, оиласарнинг ишчи кучи билан

таъминланганлик даражасини ва жамият билан иқтисодий алоқадорлигини ўрганиб чиққанлар. Ўтиш даврида оила хўжалиги иқтисодиётининг ўзига хос хусусиятлари ва оилавий тадбиркорликни ривожлантиришнинг айрим назарий ва амалий жиҳатлари МДҲ мамлакатлари иқтисодчи олимларидан Бабаева Л., Багдановский В., Бархатова Н.М., Барышников М., Волков А., Жеребин В., Зверева Н.В., Капелюшников Р., Разумнова И.И ва бошқаларнинг илмий тадқиқотларида ҳам қараб чиқилган.

Ўзбекистонда эса, Ўлмасов А., Фуломов С.С., Абдулаев Ё.А., Ҳусанов Р.Х, Пардаев М.К., Вахобов А., Мамадвалиев Т, Шодиева Г.М кабиларнинг илмий ишларида оилавий тадбиркорликнинг шаклланиши ва ривожланиши, оилавий хўжалик юритиш шакллари самарадорлиги ва оила хўжалиги мулки ва даромадини ошириш йўлларининг айрим жиҳатлари ёритилган. Жумладан, Т.Мамадвалиев "Оилавий хўжаликларни шаклланиши ва уларни ривожлантириш" мавзуидаги илмий ишида оилавий хўжалик юритиш шаклларининг объектив зарурати, моҳияти ва хусусиятларини очиб берган. Бу хўжаликлар фаолиятининг самарадорлик мезони ва қўрсаткичлари маълум бир тизимга солинган ҳолда ёритилган. Оилавий хўжаликлар фаолияти самарадорлигини оширишга ишлаб чиқариш ва социал инфратузилмани, уларнинг эҳтиёжидан келиб чиқсан ҳолда ташкил этишнинг зарурати, бу борадаги мавжуд муаммолар ўрганилиб, уларни бартараф этиш бўйича муаллиф томонидан ривожланган мамлакатлар тажрибаси ўрганилган ҳолда ва республика хусусиятидан келиб чиқиб, ишлаб чиқилган.[8] Г.Шодиеванинг "Оила хўжалиги мулки ва даромадини кўпайтириш йўллари" мавзусидаги номзодлик диссертациясида бозор муносабатлари шароитида оила хўжалиги микроиктисодиётнинг таркибий қисми эканлиги назарий жиҳатдан асосланган. [7] Бундан ташқари, оила хўжалиги ва қишлоқ хўжалигидаги оилавий асосда хўжалик юритиш шаклларини фақат истеъмол қўлувчи субъект эмас, балки бозор муносабатларининг фаол иштирокчисига айланадиганлигини илмий жиҳатдан асосланган. Аммо амалга оширилган илмий ишларда хизмат соҳаларида оилавий тадбиркорликни шакллантириш ва ривожлантириш масалалари илмий жиҳатдан етарлича тадқиқ этилмаган.

Иқтисодиётнинг ривожланиши ва бозор ислоҳотларини амалга оширилишини таъминлаш мамлакатимизда кичик бизнесни ва тадбиркорлик-ни ривожлантириш даражасига боғлиқлиги кўриниб туриди. Республика-мизда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига илфор технология-ларни кенг жорий этиш, ишбилармонларга янада эркинлик бериш мақсадида изчил ислоҳотлар амалга оширилмоқда.

Бу борада Президентимиз Ш.Мирзиёев, "Птадбиркорлар сафини кенгайтириш, жумладан, юқори технологиялар, илм-фаннинг энг сўнгги ютуқларига асосланган техника ва асбоб-ускуналарни мамлакатимизга олиб келиш ва жорий этиш учун уларга муносиб шароитлар яратиш бизнинг биринчи галдаги вазифамиз бўлиши шарт. Керак бўлса, хориждаги етакчи компания ва ташкилотларда тажриба орттириши, ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиши учун уларга ҳар томонлама имконият туғдириб беришимиз лозим", деб таъкидлайдилар. [1]

Тадқиқот методологияси

Оилавий тадбиркорлик ёндошувига асосан рақамли инновацион фаолият янги маҳсулотни унинг ҳақидаги фоя ҳосил бўлишидан то унинг ўзлаштирилиши, ишлаб чиқарилиши, сотилиши ва тижорий самара олинишигача бўлган жараён деб тушунилади. Оилавий тадбиркорликда оила аъзоларини креатив-функционал

ёндошувга асосан эса рақамли инновацион фаолият самарали ижод фаолияти бўлиб, у янги воситалар ёрдамида мавжуд ёки бутунлай янги мақсадларга эришиш деб тушунилади.

Рақамли инновацион фаолият субъектлари сифатида янгиликлар яратадиган ва уларнинг синов намуналарини янги рақамли маҳсулот сифатида ишлаб чиқарадиган оилавий тадбиркорлик билан шуғулланувчиларни ҳам киритадиган бўлсак, илмий-техник ўйналишларда хукуқий шахс ҳосил қиласдан тадбиркорлик қилаётган шахслар (яъни оилавий тадбиркорлар) тушунилиб, улар бу фаолият тури билан шуғуланиш учун гувоҳномалар олган бўлишлари лозим.

Таҳдил ва натижалар

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 13 августдаги "Хусусий мулкни ҳимоя қилиш ва мулқдорлар хукуқларининг кафолатларини қучайтириш, тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш борасидаги ишларни ташкил қилиш тизимини тубдан такомиллаштириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар, шунингдек, тадбиркорлик субъектларининг молиявий ресурслар ва ишлаб чиқариш инфратузилмасидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш тўғрисида"ги ПФ-5780-сон Фармонида белгиланган вазифаларни изчил амалга ошириш ҳамда кичик бизнес, оилавий тадбиркорликни ривожлантириш, аҳоли бандлигини таъминлаш, хотин-қизлар ва ёш авлод ташаббусларини қўллаб-қувватлаш борасидаги дастурларда давлат ресурсларидан оқилона фойдаланиш, уларнинг мақсадлилигини таъминлаш ва самарадорлигини ошириш мақсадида: 2019 йил 24 октябрдаги "Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга оширилаётган лойихаларни кредитлаш тартибини такомиллаштиришнинг қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида"ги қарорига дастур доирасида 2020 йилда марказлашган ресурслар хисобида ноилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун 2 418,0 млрд сўм маблағ молиялаштириш белгиланган. Хусусан 2020 йилда АТ Халқ банки, Микрокредитбанк, АТБ ва Агробанк дастурлар доирасида Андижон вилояти учун "Оилавий тадбиркорлик" ўйналишига 352,0 млрд сўм маблағ кредитлаш белгиланди. Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш учун кредитлар иш билан таъминлашга кўмаклашиш Давлат жамгармаси маблағлари ҳамдабанкнинг ўз маблағлари хисобидан берилади. [1]

Ажратилаётган имтиёзли кредитларнинг муддатииш билан таъминлашга кўмаклашиш Давлат жамгармаси маблағлари ҳисобидан муддатини узайтириш хукуқисиз 2 йилгача муддатга 6 ой имтиёзли давр билан ажратилади. Банкнинг ўзмаблағлари ҳисобидан лойиҳани қоплаш муддатидан келиб чиқиб 3 йилгача муддатга ажратилади.

Режага кўра, дастур олис, табиий-иқлим шароити оғир ҳудудларда аҳолининг моддий шароитларини тубдан яхшилаш, турмуш тарзи сифати ва даражасини оширишга хизмат қилиши керак. Тадбиркорлик билан шуғулланиш истагида бўлган аҳолининг ташаббусларини ҳар томонлама қўллаб-қувватлаш, уларга имтиёзли кредитлар ажратиш ҳамда ишбилармонлик фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишда амалий ёрдам кўрсатилиш белгиланган.

Хорижий тажрибаларни таҳдилининг кўрсатишича, иқтисодиётни ислоҳ қилиш ва аҳоли даромадларининг юқори даражасини таъминлашда оилавий тадбиркорликнинг аҳамияти ва роли муҳим ўринга эга. Ҳозирги вақтда дунё мамлакатларида кичик бизнеснинг аксарият қисми оилавий корхона шаклида иш юритмоқда. Европа давлатлари ялпи миллий маҳсулотининг 40-50 фоизини,

Осиё мамлакатларыда 65 фоиздан 82 фоизгачасини, Лотин Америкасыда 70 фоизга яқинини оилавий бизнес ишлаб чиқаради. АҚШ иқтисодиётида унинг улуши 95 фоиздан зиёд миқдорни ташкил этади. Иқтисоди ривожланган күплаб мамлакатларда оилавий тадбиркорлик соҳасидаги тадқиқотларни олиб борувчи, унинг манфаатларини ҳимояловчи ва оилавий корхоналарнинг фаолият кўрсатиши борасида тажриба алмашиш учун мунозара майдонларини ташкил этувчи маҳсус бирлашмалар мавжуд. Бундай ёндашув аҳолини тадбиркорлик фаолиятига фаол жалб қилишни кенгайтириш, оилавий анъаналарни, оилавий тадбиркорлар суоласини шакллантириш ва ривожлантириш имконини беради.

Иқтисодий ислоҳотларнинг устувор йўналишларидан келиб чиқадиган бўлсак, оилавий тадбиркорлик функциялари қуидаги ижтимоий-иктисодий тадбирлардан таркиб топмоқда:

- ёш авлодни тарбиялаш ва ишчи кучини такрор ишлаб чиқариш;
- оиланинг истеъмол талабини қондириш;
- оилавий тадбиркорлик фаолиятини юритиш;
- оила жамғармаси ҳисобидан инвестицион имкониятларни вужудга келтириш, мулкий даромадлардан самарали фойдаланиш;
- давлат билан "ички" иқтисодий алоқалар (солиқларни тўлаш, трансферт тўловлардан фойдаланиш), чет давлатлар билан иқтисодий алоқалар, хусусан, турли хил пул ўтказмалар ва меҳнатшартномалари тузиш ва б.

Мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш дастури доирасида иқтисодий ўсишни таъминлаш, янги иш ўринларини ташкил қилиш, бандлик муаммосини ҳал этиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини оширишда тобора муҳим ўрин тутаётган оилавий тадбиркорликни жадал ривожлантириш, рафбатлантириш ва қўллаб-қувватлашга алоҳида эътибор қаратилади.

Бундай натижа биринчи навбатда оилавий тадбиркорлик фаолиятини давлат томонидан доимий қўллаб-қувватланаётгани самараси бўлиб, мамлакатимизда оилавий тадбиркорлик фаолиятининг жадал ривожланишига унга хизмат кўрсатувчи инфратузилма муассасаларининг ташкил этилиши ва хизмат сифати даражасининг яхшиланиб бораётганлигидан деб изоҳлаш мақсадга мувофиқдир.

Мамлакатимизда кичик бизнес соҳасига ўндан ортиқ турдаги 8 мингга яқин инфратузилма муассасалари хизмат кўрсатиб, фаолият учун зарур шартшароитларни яратиб бермоқда. Бунинг натижасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг мамлакатимизда янги ишўринларини ташкил қилиш, аҳолининг даромадлари ва фаровонлигини оширишнинг муҳим омили сифатидаги натижалари салмоқли бўлиб бормоқда. Шунингдек, республикада бизнесни фаоллаштириш бўйича чора-тадбирлар янги кичик корхоналар ва микро фирмаларнинг пайдо бўлишига, энг муҳими янги иш ўринларини яратишга ҳисса қўшди.

1-расм. Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда

бандлар сони

1-расм маълумотларига кўра, Ўзбекистон Республикасида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликда бандлар сони 2010 йилда 8643,9 минг кишини ташкил этган. 2017 йилда эса, 2016 йилга нисбатан дастлабки маълумотларга асосан 3102,5 минг кишига ошиб, 13495 минг нафарга етди. Бу эса ўз навбатида ишсизлик муаммосини ҳозирги кунда мамлакат иқтисодиётида ҳал этишда муҳим аҳамият касб этиб келмоқда.

Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг асосий хусусияти шуки, унинг учун мінтақавий омиллар қоида таріқасида, инвестициялар жалб этиш жараёнинг таъсири жиҳатидан устунлик қиласи. Инвестициявий муҳит таҳлилини тармоқлар бўйича олиб бориш зарурлигини кўрсатиб ўтиш керак. Чунки, ижобий инвестициявий омиллар турли тармоқлар учун ўзига хос жиҳатларга эга. Шу боис ҳам, Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни ривожлантириш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ҳамда иш муҳитини яхшилаш бўйича чора-тадбирлар фаол давом эттирилмоқда.

Бу эса ўз навбатида иқтисодиёт тармоқлари ишлаб чиқариш ҳажмининг ортишига, унда фаолият кўрсатувчи кичик бизнес субъектлар сонини ортишига олиб келмоқда. Натижада, саноат ишлаб чиқаришда, қурилишда, чакана савдо айланмасида ва аҳолига пуллик хизматларда кичик тадбиркорликнинг барқарор ривожланиши таъминланди (1-жадвал).

1-жадвал. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодий тармоқларидағи асосий кўрсаткичлари(млрд. сўм)

Йиллар	Саноат маҳсулотлари (млрд. сўм)	Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари(млрд. сўм)	Қурилишда бажарилган ишлар (млрд. сўм)	Жами кўрсатилга нхизматлар (млрд. сўм)
2000	244,0	1021,0	149,0	*
2005	1104,8	5019,7	739,2	*
2010	10132,9	31900,4	4163,2	15214,1
2015	39643,5	101197,5	16954,0	47269,2
2018	87962,0	191767,5	37451,7	84433,4

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

Жадвал маълумотларига эътибор қаратадиган бўлсақ, 2018 йилда кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларида саноат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ҳажми 2000 йилга нисбатан 3,6 баробар ошиб, 87962 млрд. сўмгатенгбўлди. Худдишукаби 2018йилда 2000 йилга нисбатан қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқариш 2 баробар, қурилиш тармоқларида бажарилган ишлар 2,5 баробар ўсиб, мос равищда 191767,5 млрд. сўм ва 37451,7млрд. сўмни ташкил этди.

Кўйида Андижон вилояти иқтисодиёт тармоқларида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг улушларини таҳлил қилиб чиқамиз. 2-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, 2015-2018 йилларда вилоят иқтисодиёт тармоқларида, айниқса қишлоқ хўжалигида яратилаётган ялпи ички маҳсулот таркибида кичик бизнес субъектларининг улуши деярли 100 фоизни ташкил қиласи. Шунингдек, қурилиш ва савдо соҳасидаги улуши мос равищда 2015 йилда 94,7 ҳамда 91,8 фоиз бўлган бўлса, 2018 йилга келиб бу кўрсаткичлар 94,1 ҳамда 93,6 фоизни ташкил қиласи. Вилоятда саноат соҳасида яратилаётган маҳсулотлар улушида кичик бизнес субъектларининг улуши 2015 йилда 29,5

фоизни, 2018 йилдаэса 27,2 фоизни ташкил этмоқда.

Жадвал маълумотларидан қўришимиз мумкинки, вилоятнинг аксарият туманларида (Булоқбоши, Марҳамат, Олтинкўл, Пахтаобод, Хўжаобод ва Шаҳрихон) саноат маҳсулотларини яратишида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларининг улуши 80,0 фоизда юқори бўлса-да, айрим ҳудудларда (Андижон ш., Хонобод ш., Асака тумани) бу кўрсаткич 50,0 фоизга ҳам етмайди. Айниқса, вилоятнинг Асака туманида бу кўрсаткич 2015 йилда 5,5 фоизни ташкил қиласан бўлса, 2016 йилга келиб 15,6 фоиз бўлган холос.

2-жадвал. Иқтисодиёт тармоқларида маҳсулот ишлаб чиқаришнинг умумий ҳажмида кичик тадбиркорлик субъектларининг улуши(% ҳисобида)

Худудлар	Саноат		Қишлоқ хўжалиги		Қурилиш		Савдо	
	2015 й.	2018 й.	2015 й.	2018 й.	2015 й.	2018 й.	2015 й.	2018 й.
Андижон шаҳри	33,2	26,2	99,9	99,9	95,2	94,4	78,0	83,3
Хонобод шаҳри	22,0	14,0	100,0	99,7	100,0	100,0	98,9	99,2
Андижон тумани	76,9	81,2	99,8	99,8	86,0	100,0	95,5	97,1
Асака тумани	5,5	2,1	99,9	99,7	97,6	100,0	97,4	98,5
Балиқчи тумани	73,0	87,3	99,9	99,7	98,6	100,0	96,7	99,3
Бўз тумани	68,5	63,5	99,9	99,7	100,0	100,0	86,4	97
Булоқбоши тумани	100,0	100,0	99,8	99,8	100,0	100,0	97,6	98,9
Жалакудуқ тумани	71,7	59,2	99,9	99,8	85,9	77,5	99,7	94,2
Избоскан тумани	64,1	65,2	99,9	99,7	100,0	100,0	98,4	98,4
Улуғнор тумани	49,1	51,0	99,8	99,7	55,1	72,0	99,6	99,8
Қўргонтепа тумани	70,4	72,3	99,8	99,8	97,2	95,3	99,6	98,4
Марҳамат тумани	80,4	77,2	99,8	99,8	100,0	100,0	99,9	99,9
Олтинкўл тумани	80,9	89,5	99,8	99,8	95,7	100,0	98,5	99,5
Пахтаобод тумани	99,9	99,9	99,8	99,7	99,1	100,0	98,0	97,1
Хўжаобод тумани	81,5	78,1	99,8	99,8	55,1	100,0	97,2	99,7
Шаҳрихон тумани	89,3	91,5	99,9	99,9	98,5	100,0	96,2	96,1
Вилоят бўйича жами:	29,5	27,2	99,8	99,7	94,7	94,1	91,8	93,6

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлатстатистика қўмитаси маълумотлари.

Жадвал маълумотларига таянадиган бўлсак, вилоят саноат тармоқларида яратилаётган маҳсулотлар таркибида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари улушини янада юқори бўлишини таъминлаш мақсадида ҳудудларда кичик саноат зоналарини ташкил қилиш, уларни қўллаб-қувватлаш механизмини ишлаб чиқиш мақсадга мувофиқдир.

Шу билан бирга, мамлакатимизда 2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегиясида белгиланган устувор йўналишлардан бири бўлган кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликни кенг ривожлантириш учун қулай ишбилиармонлик муҳитини яратиш, тадбиркорлик тузилмаларининг фаолиятига давлат, хукуқни муҳофаза қилувчи ва назорат идоралари томонидан ноқонуний аралашувларнинг қатъий олдини олиш керак.

Хулоса ва таклифлар

Оилавий тадбиркорликнинг қарор топиши мамлакатимизда жуда кўп ижтимоий-

иқтисодий муаммоларни ҳал қилишини инобатга олиб, уларни ривожлантиришнинг зарурлигини белгиловчи омиллар аниқланди. Булар қуидагиларда намоён бўлиши асосланди:

- оилавий тадбиркорликнинг оиласига моддий фаровонлигинита минлашдаги ўрни;
- оила аъзоларининг ўзини ўзи иш билан банд қила олишимкониятлари;
- оилавий тадбиркорликнинг ЯИМда, саноат соҳасида, қишлоқ хўжалик маҳсулоти хажмида, қурилиш ишлари, савдо вахизмат кўрсатиш соҳаларидағи ҳиссаси. Булар оила хўжалигининг иқтисодиётда тутган ўрнини ҳам белгиловчи кўрсаткичлар бўлиб ҳисобланади.

Юқоридагилардан хulosса қилиб оилавий тадбиркорликни рақамли иқтисодиёт шароитида ривожлантиришда қуидаги таклифларни берамиз;

- Республикаиз вилоятларида иқтисодий ислоҳотларни амалга ошириш учун маҳаллий ҳокимият бошқаруви томонидан оилавий тадбиркорлик фаолиятини ривожлантиришнинг зарурый шарт-шароитларини яратиб бериш, ишлаб чиқариш ва истеъмол товарлари вилоят аҳолисининг иқтисодий ҳолатларини эътиборга олган ҳолда нархларининг асоссиз ўсишини олдини олиш зарур;

- оилавий тадбиркорлик субъектларини ривожлантиришдан асосий мақсад нафақат аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш, маҳаллий ресурслардан самарали фойдаланиш асосида маҳаллий саноат тармоқларини ривожлантириш, балки мамлакатнинг экспорт салоҳиятини ҳам оширишдир;

- вилоят туманлари бўйича оилавий тадбиркорликни ривожланишини таҳлил қилиш асосида туманларда оилавий тадбиркорлиги йўналишлари бўйича туманлардаги унинг иқтисодий ўсиш кўрсаткичи вилоятнинг ўртacha кўрсаткичларидан паст ва унинг асосий сабаблари маҳаллий табиий ресурслардан фойдаланмаслиги, инвестиция тушумларининг турли даражада эканлиги, зарурый хомашё билан таъминланмаганлиги, хорижий инвестициялар тушумини талаб даражасида эмаслиги кредитга тўланадиган фоизларнинг юқорилигидир;

- вилоятлarda оилавий шаклида тадбиркорлик фаолиятини ривожлантириш, маҳаллий ресурслар асосида ишлаб чиқаришни ташкил этиш кам инвестиция маблағларини талаб этиб, уларнинг бозор конъюнктураси талабларига тез мослаша олишига имкон беради;

- оилавий тадбиркорлиги ишлаб чиқариш фаолиятини олиб борища, хуқуқий, сиёсий, ижтимоий омиллар ўзаро боғлиқликда амалга оширилиши унинг самарали инқирозсиз ривожланишини таъминлайди;

- Оилавий тадбиркорлик субъектларини қишлоқ жойларида, аҳоли зич яшайдиган ҳудудларда жойлаштирилиши бозор иқтисодиётининг барқарор ривожланишини ва ишлаб чиқариш кучларини иш ўринлари билан таъминлашни, маҳаллий хомашё ресурсларидан самарали фойдаланишни таъминлайди;

- Оилавий тадбиркорлик фаолияти ўзининг хусусияти ва турларига қараб ишлаб чиқариш, тижорат, молиявий ва маслаҳат тадбиркорликларидан иборат бўлиб, улар мустақил субъект сифатида бозор иқтисодиёти шароитида ўзаро боғлиқликда фаолият олиб боришлари зарур. Бунинг учун вилоят туманларида инновацион молиялаштириш, пул-кредит, ахборот, консалтинг, франчайзинг, инжиринг ва лизинг хизматлари тадбиркорлигини рақобат асосида ташкил этиш зарур.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. "Оилавий тадбиркорликни ривожлантириш давлат дастурлари доирасида амалга оширилаётган лойихаларни кредитлаш тартибини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 24 октябрдаги ПҚ-4498 сонли қарори
2. "Худудларда ахолини тадбиркорликка кенг жалб қилиш ва оилавий тадбиркорликни ривожлантиришга доир қўшимча чора-тадбирлари тўғрисида"ги Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 7 мартағи ПҚ-4231 сонли қарори.
3. "Фаол тадбиркорлик ва инновацион фаолиятни ривожлантириш учун шартшароитларни яратиш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғриси"даги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, Тошкент шаҳри, 2018 йил 5 май.
4. "Ҳар бир оила-тадбиркор" дастурини амалга ошириш тўғриси"даги Ўзбекистон Республикаси Президентининг қарори, Тошкент шаҳри, 2018 йил 7 июн.
5. Қувондиқов Ш.О. Хизмат соҳаларида оилавий тадбиркорликни ривожлантириш муаммолари. Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертацияси автореферати . Самарқанд 2008
6. Азизбек Тошпўлатов. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектлари: иқтисодиётда тутган ўрни ва ривожланиш тенденциялари 30.01.2018 | Сон: №1(121)-2018 Бизнесэкспресс журнали
7. Шодиева Г. Оила хўжалиги мулки ва даромадини ошириш йўллари. // Иқтисод фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертация. Т., 1999 й.
8. Мамадвалиев Т. Оилавий хўжаликларни шаклланиши ва уларни ривожлантириш. Иқтисод фанлари бўйича ҳимоя қилинган диссертациялар ҳақида қисқача маълумот (1992-2001 йиллар). Т. 2001й. 227- Б.

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Курбанов Жамоладдин Рахимбаевич
Банк-молия академияси тингловчиси

ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИХАЛАРИНИ БАНК КРЕДИТИ ОРҚАЛИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРИ

For citation: Kurbanov Jamoladdin Raximbayevich. INNOVATIVE APPROACHES FOR FINANCING INVESTMENT PROJECTS THROUGH BANK LOANS. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.73-80

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-9>

АННОТАЦИЯ

Мақолада глобал иқтисодиёт шароитида тижорат банклари кредитлари ёрдамида инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг инновацион ёндашувларини тадбиқ этиш асослари, йўналишлари, аҳамияти ва тажрибалари ҳамда уни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ёритилган.

Калит сўзлар: инвестиция лойиҳаси, тижорат банклари, банк кредити, инновация, инвестицион кредит, банк инновациялари.

INNOVATIVE APPROACHES FOR FINANCING INVESTMENT PROJECTS THROUGH BANK LOANS

ABSTRACT

This article sets out the basics, directions, significance and experience of implementing innovative approaches to financing investment projects through loans from commercial banks in the global economy, as well as recommendations for its improvement.

Key words: investment project, commercial banks, bank credit, innovation, investment credit, banking innovation.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКИЕ КРЕДИТЫ

АННОТАЦИЯ

В этой статье изложены основы, направления, значение и опыт внедрения инновационных подходов к финансированию инвестиционных проектов за счет кредитов коммерческих банков в мировой экономике, а также даны рекомендации по его совершенствованию.

Ключевые слова: инвестиционный проект, коммерческие банки, банковский кредит, инновация, инвестиционный кредит, банковская инновация.

Кириш. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш йўлидаги изчил ислоҳотлар Ўзбекистоннинг ички ва ташқи инвестицияларни янада кенгроқ жалб этиш заруриятини кучайтиради. Шу муносабат билан сўнгги йилларда Ватанимизда амалга оширилаётган Ҳаракатлар стратегияси ижросидан келиб чиқиб, иқтисодиётда иш билан бандлик, ишлаб чиқариш, экспорт ва ташқи савдо айланмаси, Давлат бюджети даромадлари ҳажмини сезиларли даражада ошириб боришида турли манбалар, жумладан, ташқи қарз маблағлари эвазига иқтисодиётга йўналтирилган инвестициялар ҳажмининг ўсиб боришига эришилди.

2019 йил яқунига кўра, Ўзбекистоннинг ташқи қарзи 21 млрд. АҚШ долларига етган ҳолда, уларни иқтисодиётнинг турли соҳаларига йўналтиришда тижорат банклари мухим восита бўлиб хизмат қилмоқда. Бугунги кунда Давлат инвестиция дастури, ҳудудий ва тармоқлар дастурлари доирасида мухим аҳамиятга молик стратегик инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда тижорат банкларининг иштироки ниҳоятда аҳамиятлидир. Шунга кўра, янги қабул қилинган "Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида" ги Қонуни самарали ижросини таъминлаш ҳамда амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларида тижорат банкларининг фаоллиги, эркинлиги ва мустақиллигини таъминлаш мақсадида 2020 йилдан бошлаб барча банкларнинг ўз инвестицион ва кредит сиёсатини мустақил ишлаб чиқиши ва ўзининг иқтисодий ривожланиш концепциясига эга бўлиши долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Бу банк кредити орқали инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда инновацион ёндашувларни жорий этишга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бораётганлигига янада тўлароқ намоён бўлмоқда.

Тадқиқот методологияси

Мамлакатимизда Ҳаракатлар стратегияси ижросидан келиб чиқиб қабул қилинаётган ҳар йиллик дастурлар, тармоқлар ва ҳудудларни ривожлантиришга йўналтирилган концепциялар, дастурларни амалга оширишда кўзда тутилган устувор инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда тижорат банкларининг иштирокини янада оширишнинг зарурлиги иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш асосида ривожлантириш ва рақобатбардошлиги шароитида тижорат банкларининг локомотив сифатидаги салоҳияти ва тажрибасининг юқорилиги ҳамда инвестиция лойиҳаларини кредитлашда замонавий ва инновацион ёндашувлар ва механизмларни жорий этишнинг халқаро тажрибаларидан, ўзлик ва жалб қилинган маблағлар, хусусан, хорижий кредитлардан самарали фойдаланиш имкониятларининг юксаклиги билан асосланади.

Мамлакатимизда тижорат банкларининг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги иштироки жаҳон амалиётидаги замонавий ёндашув, усул ва технологияларга тўла асосланмаганлиги, инвестиция лойиҳаларини кредитлашда

бир қатор амалий муаммоларни, рискли вазиятларни келтириб чиқармоқда. Мазкур ҳолат лойиҳаларни молиялаштиришда хорижий инвестициялар ва кредитлар иштирокини оширишга ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Шунга кўра, 2020 йилдан Марказий банк томонидан тижорат банкларига мустақил равишда ўз инвестиция ва кредит сиёсатини амалга ошириш эркинлигининг берилганлиги эндиликда уларнинг инвестиция лойиҳаларини банк кредитлари орқали амалга оширишда инновацион ёндашувларни жорий этишга алоҳида эътибор қаратиш имкониятини тақдим этмоқда.

Тижорат банкларининг турли соҳаларга оид инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришдаги иштирокининг ортиб бориши уларда рисклилик даражасининг ҳам ортишига ўз таъсирини кўрсатади. Бунинг натижасида турли жалб этилган маблағлар мобилизацияси билан шуғулланувчи банклар олдида кредит ресурсларини самарали жойлаштириш ва бошқаришга оид инновацион ёндашувларни кенг ва фаол қўллаш вазифаси юзага келади. Иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларида амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларини кредитлашда инновацион технологияларнинг жорий этилиши уларни амалга оширишдаги самарадорликнинг янада ортишига олиб келади. Бу эса амалга оширилаётган давлат инвестиция сиёсатининг бош мақсади таъминланишига хизмат қиласи.

Муаммонинг ўрганилганлик даражаси

"Инновация" атамаси бугунги кунда жуда кенг қўлланилиши унинг мазмун-моҳиятини ўрганишга бўлган қизиқишлиарни янада кучайтиromoқда. Шу сабабдан мазкур атаманинг иқтисодий мазмун-моҳиятини тадқиқ этган ва очиб берган айrim иқтисодчи-олимларнинг қарашларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Рус иқтисодчи-олими Балабанов И.Т. (2001) ўз асарида "инновация - назорат, ҳисоб, режалаштириш усули, таҳлилга қабул қилишнинг янги шакллаларини қамраб олган ҳолда янги техника ва технологияга, ишлаб чиқариш, меҳнат, хизмат кўрсатиш, бошқаришни ташкил этишнинг янги шаклига капитални киритишдан олинган моддийлашган натижани ўзида намоён этади" деган таърифни келтиради.

Борисов А.Б. (2000) "инновация технологияларнинг янги турларини ишлаб чиқиш, яратиш ва тарқатиш, янги ташкилий шаклларни жорий этишга қаратилган ижодий фаолият натижасини англалади", деб ўз қарашларини билдирган.

В.Г.Медынский (2002) томонидан олиб борган изланишлари асосида "инновация сифатида олиб борилган илмий-тадқиқот ёки аввалгига ўхшаш туридан сифат жиҳатдан фарқ қилувчи, янгисининг яратилиши натижасида ишлаб чиқаришга жорий этилган объект тушунилади", деган холосага келган.

В.В.Глушченко, И.И.Глушченколар (2004) "инновация - товарлар, хизматлар ва технологияларнинг фирма даражасидаги ташкилий шаклларнинг янги турларини ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва тарқатишга йўналтирилган ижодий ва инновацион фаолият натижаси", деб таърифлайдилар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи-олимлар Р.И.Гимуш, Ф.М.Матмуродовлар (2008) томонидан инновация деганда "янгилик ва янгилик киритиш деган маънени билдиради. Бу янгилик замирида янги тартибни, янги одатни, янги услубни, кашфиётни тушуниш лозим", деб эътироф этишадилар.

Фатхутдинов Р.А. (2004) эса "инновация - объектни бошқаришни ўзгартириш ва иқтисодий, ижтимоий, экологик, илмий-техникавий ва бошқа турдаги самарани олиш мақсадида янгиликни жорий этишнинг якуний натижаси", деб баҳолайди.

Б.Э.Тошмуродова, Н.Жияновалар (2006) фикрига кўра: "инновация тушунчаси

ўз ичига фақат техник изланишларни олмасдан, балки корхона иши усулидаги барча яхши ўзгаришларни (янги хизматлар, пастроқ нархлар белгилаш ва бошқа мижозлар учун қулай шароитлар яратиш) олади".

Иқтисодий адабиётларни ўрганиш асосида шуни холоса қилиш мүмкінки, инновация - бу у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш мақсадида янги техника-технологияларни яратиш, иш-фаолиятни бошқаришнинг такомиллашган усул ва шаклларини ишлаб чиқиши ҳамда уларни жорий этишга қаратылған илмий-ижодий фаолият натижасидир.

Банк инновациялари деганда, бизнинг назаримизда, банк инновацияларига банкларнинг ҳар қандай бизнес-жараёнларини ташкил этувчи, даромадларни кўпайтирувчи ёки харажатларни минималлаштирувчи, банк фаолиятидаги рисклар даражасини пасайтирувчи (оптималлаштирувчи), рақобатдаги устунликларни келтириб чиқарувчи ёки оширувчи барча фойдали янгиликлар тааллукли бўлиши лозим.

Банкларнинг инновация фаолияти 2 йўналишда:

- хусусий инновация фаолияти (хусусий инновациялар - маҳсулотли ва жараёнли);

- инновацион кредитлаш ва молиялаштиришнинг бошқа усулларини ривожлантириш асосида корхона (ташкилот)ларнинг инновация фаолиятига таъсир кўрсатишда намоён бўлади (1-расм).

1-расм. Банк инновациялари тизими [1].

Илмий изланишлар ва амалий кузатувлар асосида банк инновациялари тизимида уларнинг даромадлилигини оширишда банкларнинг инновацион кредитлаш ёндашувлари муҳим ўрин эгаллайди, деган холосага келдик.

Эндилиқда инвестиция лойиҳаларини банк кредити орқали молиялаштириш 2019 йил 5 ноябрдаги янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги ЎРҚ-580-сонли Қонуннинг 1-боб (5-модда), 5-боб (38, 42-моддалар) ва 8-боб (60-64-моддалар) ҳамда 2019 йил 25 декабрдаги "Инвестициялар ва инвестиция фаолияти тўғрисида"ги ЎРҚ-598-сонли Қонуннинг

2-боб (7-13-моддалар), 7-боб (37-39-моддалар) қоидалари асосида амалга оширилмоқда[2]. Мазкур кредитлаш жараёнида банклар амалиётида жаҳон тажрибаларида кенг ривож топиб бораётган кредитлашнинг инновацион усуллари самарали қўлланиб келинмоқда. Хусусан, микрокредит, микролизинг, лизинг, лойиҳавий молиялаштириш, синдикатли кредитлаш, хорижий кредит линиялари, инвестицион кредитлаш, маҳаллий фондлар кредит линиялари асосида инвестиция лойиҳаларини банклар томонидан кредитлаш шулар жумласидандир.

Таҳдил ва натижалар

Инвестиция лойиҳаларини банк кредити асосида амалга оширишдаги инновацион ёндашувлар қаторида инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлашни, лойиҳавий молиялаштириш, инвестицион кредитлашни алоҳида таъкидлаб ўтмоқ зарур.

Жумладан, республикамизда инвестиция лойиҳаларини тижорат банклари томонидан инвестицион кредитлаш амалиёти банк инновацияларининг бугунги кунда ривож топиб боришига ўзининг самарали таъсирини қўрсатмоқда. Буни қўйида келтирилган жадвал маълумотлари ҳам тасдиқламоқда.

1-жадвал. Лойиҳаларни банклар томонидан инвестицион кредитлаш динамикаси[3,4]

Йиллар	ЯИМ, трлн. сўм	Жами банк кредитлари		Тижорат банклари инвестицион кредитлари				ЯИМ ҳажмига нисбати, %
		трлн. сўм	ўтган йилга нисбатан ўсиш, %	трлн. сўм	ўтган йилга нисбатан ўсиш, %	жами банк кредитларидаги улуши, %		
2010	74,0	11,5	33,7	3,3	35,0	28,7	4,46	
2011	96,9	15,7	36,5	4,4	33,3	28,0	4,54	
2012	120,2	20,4	29,9	5,8	31,8	28,4	4,83	
2013	144,5	26,5	29,9	7,2	24,1	27,2	4,98	
2014	177,2	34,8	31,3	8,5	18,1	24,4	4,80	
2015	210,2	42,7	22,7	10,2	20,0	23,9	4,85	
2016	242,5	53,4	25,1	12,2	19,6	22,8	5,03	
2017	302,5	110,6	207,1	16,1	32,0	14,6	5,32	
2018	407,5	167,4	51,4	38,8	41,0	23,2	9,52	

1-жадвал маълумотларидан хulosа қилиш мумкинки, мамлакатимизда банклар томонидан инвестицион кредитлаш ҳажми таҳдил этилган даврда йил сайин ўсиб бормоқда ва 2010 йилга нисбатан 2018 йилда унинг ҳажми 11,8 мартаға ошган. Бироқ, мазкур кредитлаш ҳажми турлича ўсиш суръатларига эга бўлиб, сўнгги 2016-2018 йилларда сезиларли натижа қайд этилган. Унинг ЯИМга нисбатан улуши 2014 йилгача ва ундан 2018 йилгача яна ўсиш тенденциясини намоён этган. Сўнгги йилларда ажратилган инвестицион кредитларнинг тижорат банклари иштироқини қўйидаги жадвал маълумотларидан кузатиш мумкин.

2-жадвал.

Тижорат банклари томонидан ажратилған инвестицион кредитлар, млрд.сүм[4]

№	Тидоратбанкла рноми	2016 й берилған кредитлар	2017 й берилған кредитлар	2018 й берилған кредитлар	2016 йилга нисбатан фарқи	2017 йилга нисбатан фарқи
1	ТИФ Миллий банк	2 539	2 914	9 847	7 308	6 933
2	Үзсаноатқурил иш банк	1 540	1 842	3 562	2 022	1 720
3	Асака банк	1 381	3 017	10 268	8 887	7 251
4	Ипотека банк	938	1 173	2 801	1 863	1 628
5	Агро банк	831	1 034	2 296	1 465	1 262
6	Халқ банки	833	978	1 251	418	273
7	Микрокредитб анк	448	567	681	233	114
8	Кишлоққурили ш банк	1 191	1 178	1 256	65	78
9	Бошқабанклар	2 501	3 381	6 786	4 285	3 405
Жами:		12 202	16 085	38 758	26 546	22 664

2-жадвал маълумотларига кўра, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш, замонавий технология асосида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш мақсадларига тижорат банклари томонидан 2018 йилда 38,7 трлн. сўм ёки 2017 йилга нисбатан 2,4 баробарга кўп инвестицион кредитлар ажратилған.

Банклар томонидан лойиҳавий молиялаштириш ва синдиқатли кредитлаш асосида инвестиция лойиҳаларини кредитлашнинг инновацион ёндашувлари ҳам ривож топиб бормоқда. Мазкур замонавий молиялаштириш усуллари йирик инвестиция лойиҳалари нисбатан ўзига хос мақсад, шартлар асосида амалга оширилса-да, характер жиҳатдан инвестицион кредитлашни ҳам намоён этади. Шунга кўра, банклар иштирокида амалга оширилган йирик инвестиция лойиҳаларини таҳлил қилиш муҳим аҳамитятга эга.

3-жадвал.

Тижорат банклари томонидан инвестицион кредитлаш асосида амалга оширилган инвестиция лойиҳалари[4,5,6]

Кўрсаткичлар	Йиллар							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Йирик инвестиция лоийхалари тусирилган йил ишига								
Ишга туширилган лоийхалар сони	205 та	150 та	154 та	158 та	164 та	161 та	76 минг та (барчаси)	312 та
Ишга туширилган лоийхалар ҳажми	1,6 млрд. АҚШ долл.дан ортиқ	2,7 млрд. АҚШ долл.	4,2 млрд. АҚШ долл.	7,4 млрд. АҚШ долл.	5,0 млрд. АҚШ долл.	2,4 млрд. АҚШ долл.	21 трлн. сўм ва 1,0 млрд. АҚШдолл.	13,3 млрд. АҚШ долл.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, йирик инвестиция лойиҳаларини инвестицион

кредитлаш ёрдамида амалга ошириш жорий йилда ҳам давом этади. Хусусан, 2020 йилда ижтимоий, инфратузилма ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган 2 мингдан зиёд обьектлар фойдаланишга топширилиши режалаштирилган: 206 та йирик ишлаб чиқариш қувватлари, 240 та худудий ишлаб чиқариш обьектлари, 1,6 мингта ижтимоий ва инфратузилма аҳамиятига эга обьектлар[6].

Банклар иштирокида инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлаш ва лойиҳавий молиялаштириш амалиётини янада ривожлантириш бутунги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади. Уларнинг аҳамияти эса қуидагиларда кўринади:

- иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитида мамлакатлар ўртасидаги интеграцион жараёнларнинг чуқурлашиб бориши, иқтисодиётларнинг молиявий ва иқтисодий ўналишлардаги ҳамкорликлари кўламининг янада кенгайиб, ривожланиб боришида;
- бизнеснинг миллий иқтисодиёт доирасидан чиқиб, минтақавий ва ҳалқаро даражада ривожланиб бораётганлигининг кенг тус олиши;
- бунинг натижасида йирик бизнес субъектлари ва улар ўртасидаги рақобатнинг ривожланиб бораётганлиги;
- ҳалқаро бозорларнинг эгаллаб борилиши товар ва хизматларни йирик ҳажмда етказиш имконияти ва заруриятини келтириб чиқараётганлиги;
- йирик ҳажмдаги товар ва хизматларни яратишга мўлжалланган йирик инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишга бўлган талабнинг ортиб бориши;
- йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда ягона инвесторнинг сармояси етарли бўлмаслиги сабабли бир неча инвестор ва кредиторларнинг маблағларини жалб этиш заруриятининг пайдо бўлиши;
- йирик бизнес ва йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда манфаатлар тўқнашувини уйғунлаштиришга эҳтиёжнинг ортиб бориши;
- йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги рискларни кўп сонли инвестор ва кредиторлар ўртасида тақсимлаш эвазига уни камайтириш ва самарали бошқариш имкониятининг пайдо бўлиши;
- йирик инвестиция лойиҳасини амалга оширишнинг у жойлашган мамлакат иқтисодиёти учун улкан самараларни тақдим этиши;
- жаҳон бозорида тавор ва хизматлар танқислигининг олдини олиш, унда бўлган талабнинг ўсиб кетиши оқибатида нархларнинг кескин ошиб кетишига ўйл қўймаслик ҳамда ўсиб бораётган талабнинг таклиф билан мувозанатлашувини таъминлашга эришиш зарурияти;
- ривожланган мамлакатларда жамгарилган бўш пул маблағларини унга юқори эҳтиёжда бўлган иқтисодиётларга йўналтириш ҳисобидан капитал қийматини ўстириш имкониятининг мавжудлиги ва ш.к.лар.

Холоса ва таклифлар

Инвестиция лойиҳаларини банк кредити орқали молиялаштиришнинг инновацион ёндашувларидан фойдаланишни такомиллаштириш мақсадида:

1. Банкларнинг инвестиция ва кредит сиёсатини олиб борищдаги мустақиллигини тўлалигича таъминлаш лозим.

2. Банкларнинг инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришдаги ролини оширишда улардаги ресурс тавқишлиги муаммосини ҳал этиш зарур. Бунинг учун Марказий банкнинг мажбурий заҳиралар резерви фоиз ставкасини янада пасайтириб, ундан бўшаган маблағларни иқтисодиётга сафарбар этиш лозим.

3. Сўнгги йилларда инфляция суръатининг пасайиб бораётганлиги ва 2020 йил учун уни 12-13,5% даражасида сақлаб қолиш ҳолатидан келиб чиқиб, банк кредитлари учун фоиз ставкаларини пасайтириш зарур.

4. Тижорат банклари юқори салоҳиятга эга, олдиндан ҳисоб-китобларга кўра, даромадли ҳисобланган инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш жараёнида кредит принциплари асосида эмас, балки лойиҳавий молиялаштириш принциплари асосида кредит ажратиш имкониятларини ўрганиб, кредит сиёсатига тегишли ўзгартиришлар киритиш лозим.

5. Инвестиция лойиҳаларини банк кредити орқали молиялаштиришда банк инновацияларини фаол тадбиқ этиш бўйича илгор хориж тажрибаларини ўрганиб ва тадбиқ этиб бориш асосида рақамли иқтисодиёт талабига мос самарадорлик ва ривожланишга эришиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Муаллифларнинг тадқиқотлари асосида яратилган.
2. www.lex.uz (норматив-хуқуқийхужжатлартизими).
3. www.stat.uz(Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси).
- 4.www.cbu.uz(Ўзбекистон Республикаси Марказий банки).
5. Хомитов К.З. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришни такомиллаштириш. // Ўзбекистон Республикаси Ҳаракатлар стратегияси: макроиктисодий барқарорлик, инвестицион фаоллик ва инновацион ривожланиш истиқболлари: Шахаро илмий-амалий конференция илмий маъруза ва мақолалар тўплами. II шўъба. 2019 йил 27-28 май. - ТДИУ. www.tsue.uz446-бет.
6. www.gov.uz (Ўзбекистон Республикаси Ҳукумат портали).

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Абдусалом Усанов

Банк-молия академияси доценти

Маматкаримов Давронбек Шодиёр ўғли

Банк-молия академияси 2 курс магистранти

Mysterio_us@mail.ru

КОРПОРАТИВ НИЗОЛАР ВА УЛАРНИ ҲАЛ ЭТИШ ЙЎЛЛАРИ

*For citation: Abdusalom Usanov&Mamatkarimov Davronbek Shodiyor o'g'li.
CORPORATE CONFLICTS AND WAYS TO RESOLVE THEM. Journal of innovations
in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.81-87*

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-10>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада Ўзбекистонда корпоратив низолар ва уларни ҳал этиш йўллари билан боғлиқ хуносалардан келиб чиққан ҳолда таклиф ва тавсиялар келтириб ўтилади. Низоларнинг келиб чиқиши сабаблари ва уларни бартараф этиш усуллари кенг ўрганилган.

Калит сўзлар: корпоратив низо, корпоратив бошқарув, корпорация, акциядорлик жамияти.

CORPORATE CONFLICTS AND WAYS TO RESOLVE THEM

ABSTRACT

This article provides suggestions and recommendations based on the identification of corporate conflicts and how to resolve them in Uzbekistan. The causes of conflicts and ways to resolve them are widely studied.

Keywords: corporate conflict, corporate governance, corporation, joint stock company.

КОРПОРАТИВНЫЕ КОНФЛИКТЫ И СПОСОБЫ ИХ РАЗРЕШЕНИЯ

АННОТАЦИЯ

В данной статье приводятся предложения и рекомендации, основанные на

выявлении корпоративных конфликтов и способах их разрешения в Узбекистане. Причины конфликтов и способы их разрешения широко изучено.

Ключевые слова: корпоративный конфликт, корпоративное управление, корпорация, акционерное общество.

Кириш. Корпоратив низолар ҳақида сўз юритилар экан, аввалом бор, таъкидлаш керакки, "корпоратив ҳуқуқ", "корпоратив низо", "корпоратив бошқарув" жумлалари "корпорация" атамасидан келиб чиққан.

Республиканизмнинг процессуал қонун хужжатларида ҳам корпоратив низолар ҳақида қоидалар қисқа тарзда баён қилинган. Бу ҳолат мазкур тоифадаги низоларни кўриб чиқишида ва уларни ҳал этишда, умуман, ҳуқуқ нормаларини амалиётга тадбиқ этишда турли мураккабликларни ва қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

"Корпорация" тушунчаси, муайян шахсларнинг бирлашмаси, жамияти, ўюшмасини, уларнинг ҳамкорлик қилишини, улар ўртасидаги умунийликнинг мавжудлигини билдиради.

Англияда "корпорация" тушунчаси юридик шахснинг бир тури сифатида ягона корхонани (corporation sole) ҳам, юридик шахснинг яна бир тури сифатида бир нечта шахслар гуруҳини (corporation aggregate) ҳам ўз ичига олади. Франция ва Германияда юридик шахсларни турларга ажратишида "корпорация" атамаси умуман ишлатилмайди, яъни Францияда юридик шахслар ширкатлар ва ассоциацияларга бўлинса, Германияда юридик шахслар тижорат ва нотижорат ташкилотларида бўлинади. [8]

Тадқиқот методологияси

Тадқиқотнинг методологик асоси назарий ва амалий материалларни, қонунчилик ва бошқа ҳуқуқий хужжатларни, расмий хужжатларни, адабий манбалар ва нашрларни ўрганиш натижасида шаклланди. Тадқиқотда назария ва амалиёт ўртасидаги боғлиқликларга асосланади шу билан бирга таҳлил, аналогия, таққослаш ва синтез каби усуслардан фойдаланилган.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Мавзу корпоратив бошыарувдаги энг долзарб мавзулардан бири бўлиб, кўплаб тадқиқотчи ва амалиётчилар томонидан кенг ўрганилган. Жумладан, М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурилар фикрича корпоратив низолар-бу маълум шахслар ёки гурухлардагилар ўртасида ягона келишувнинг йўқлигидир. [12]

Ҳар қандай низонинг моҳиятини томонлар ўртасида келишувнинг йўқлиги сифатида таърифлаш мумкин. Корпоратив муносабат субъектлари ўртасидаги манфаатлар мувозанатининг йўқлиги корпоратив низоларга сабаб бўлиши мумкин.

Л.И. Дорофееванинг фикрига кўра эса низолар эҳтиёж, хоҳиш, мақсад ва қизиқишлиарнинг қарама-қаршилиги натижасида келиб чиқади.[11]

Корпоратив низоларнинг субъектлари сифатида ҳам юридик шахслар, ҳам жисмоний шахслар иштирок этишлари мумкин. Шу сабабли бундай тоифадаги низоларни кўришида ҳуқуқ ва манфаатлари таъсири қиласидан барча шахсларни аниқлаш ҳамда уларни ишга жалб қилиш орқали тарафларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини таъминлаш муҳим ҳисобланади.

Корпоратив низолар деганда, жамият акциядорлари ўртасида, жамият акциядорлари ва менежерлари ўртасида, инвесторлар (потенциал акциядорлар) ва жамият ўртасида вужудга келадиган, қўйидаги окибатлардан бирига олиб келадиган келишмовчиликлар ва тортишувлар тушунилади:

- амалдаги қонунчилик меъёрлари, жамият низоми ёки ички хужжатлари,

акциядорлар ёки уларнинг гурухлари хукукларининг бузилиши;

- жамият ва унинг бошқарув органларига қабул қилинган қарорлар бўйича дъяворлар;

- амалдаги бошқарув органлари ваколатларини муддатидан олдин тўхтатиш;
- акциядорлар таркибида жиддий ўзгаришлар.

Таҳлил ва натижалар

Корпорациялар фаолиятининг ўзига хосликлари туфайли вужудга келиши учун қўйидаги сабабларни кўрсатиш мумкин.

Ташкилотнинг бошқарув тизимлари муваффақияти биринчи навбатда унинг корпоратив бошқаруви ва зиддиятларининг самарадорлигига асосланади.[5] Бир томондан, корпоратив бошқарув - бу қоидалар, компания томонидан бошқариладиган ва йўналтирилган жараёнлар ва амалиётлар йифиндисидир. Бу мувозанатни ўрнатишга раҳбарият, акциядорлар, етказиб берувчилар, мижозлар, ҳукумат каби манфаатдор томонларнинг манфаатлари бўлган молиячилар ва жамоатчилик олиб келади. Корпоратив бошқарув ушбу мақсадларга эришиш учун асос бўлганлигини ҳисобга олсақ, ташкилотнинг мақсадлари, у деярли корпоративгача бўлган бошқарув соҳаларини ўз ичига ошкоралик, ички бошқарув ва ҳаракат режаларини қамраб олган.

Бошқа томондан, иш жойларида ходимлар ўртасида юзага келадиган доимий шахсий низолар билан ажралиб туради. Бунинг сабаби ҳаддан ташқари стрессли муҳит бўлиши мумкин. Бунда янада иш муҳити ёмонлашган вазиятдан халос бўлиш зарурдир. [6]

Иш жойидаги низолар бир қатор манбалардан келиб чиқади: яъни, бошқалар орасида ҳар хил қадриятлар, ёмон алоқалар, ёмон ишлаш, турли манфаатлар, ресурс танқислиги ва шахсий зиддиятлардир. Раҳбарият зудлик билан юзага келган можароларни, шунингдек компаниянинг миссияни бузишдан олдин аралашиши ва ҳаракат қилиш керак. Ушбу ўтган ўн йилликда икки соҳани ўрганишга катта эътибор берилди. Бунда, олимлар ташкилотнинг муваффақиятини таъминлайдиган корпоратив бошқарув билан боғлиқ назарияларни ишлаб чиқдилар. [7]

Шундай қилиб, ишлаб чиқилган назарий тизим компанияларга ёрдам бериш орқали ташкилий амалиётда қўриладиган муаммоларни яъни қоидалар, жараёнлар ва мазмунли платформани ечишда ёрдам беради. Олимлар ҳам ҳудди шундай можароларни бошқариш ва тадқиқотларни ҳал қилиш бўйича кенг маълумот беришди. Ташкилот ичидаги можаролар нафақат фирмани, балки бутун саноатга ҳам жуда заҳарли элемент олиб кириши мумкин бўлиб чиқади. Шунга қарамай, раҳбарият уларни иш жойидаги низоларни ҳал қилишга имкон берадиган назарий доираларнинг ёрдамида излаши керак. Корпоратив бошқарув ва низолар ушбу бошқарув хужжатнинг асосини ташкил қиласди.

Акциядорлик мулкида иштирок этиш учун кенг имкониятлар капиталларнинг мураккаб тарзда чигаллашиб кетиши ва мос равища, манфаатдор томонлар доирасининг доимий бўлмаслигини назарда тутади. Мулкни бошқарувдан ажратиш (қарор қабул қилиш ва рискни қабул қилиш функцияларининг тақсимланиши) ва назорат функциясининг рискини қабул қилмайдиган ва бошқарувда иштирок этмайдиган шахслар томонидан амалга ошириладиган алоҳида бир функцияга ажратилиши корпорация фаолияти натижаларидан манфаатдор турли шахслар ўртасида манфаатлар мажорасининг юзага келишини белгилаб берди.

Компания менежменти, акциядорлар ва бошка манфаатдор шахслар ўртасида

белгиланадиган муносабатлар тизимиға турли иқтисодий субъектлар гурухлари томонидан ижозат берилди:

- давлат ва компания ўртасидаги муносабатларга давлат томонидан ижозат берилди ва у давлат - хукумат характерига эга бўлади;

-менежмент ва акциядорлар ўртасидаги алоқаларнинг муайян жихатлари корпорация бошқарув органлари томонидан амалдаги қонунчилик доирасида қабул қилинган қўшимча битим ва келишувчилар билан тартибга солиниши мумкин;

- менежмент ва бошка манфаатдор шахслар ўртасидаги муносабатлар турли йўналишдаги характерга эга бўлиб, манфаатдор шахсларнинг корпорация учун ички ёки ташки мухитга мансублигига боғлик бўлади. Улар қонун хужжатлари ва жамиятнинг ички регламенти билан тартибга солинади.

1-жадвал

Корпоратив низоларнинг кўринишлари[10]

№	Корпоратив низоларнинг турлари	Таърифи
1.	Тарқалиш майдонига кўра	Ушбу низолар тадбиркор ва компаниянинг стратегик бошқаруви ўртасида келиб чиқиб, ички ва ташки низоларга бўлинади. Ички низолар одатда, акциядорлар иштирокида бўлса, ташки низоларда инвесторлар ҳам иштирок этади.
2.	Иштирокчиларига кўра низолар	Низоларнинг ушбу турига акциядорлар гурухлари ўртасидаги, акциядор ва компания бошқаруви ўртасидаги, бошқарувчилар ва меҳнат жамоаси ўртасидаги, компания арбитражи ўртасидаги низоларни киритиш мумкин.

Компания томонидан акциядорлар хукукларининг бузилишига олиб келадиган асосий характерларга қўйидагилар:

Акциядорлар чекланган доирасида жойлаштириладиган акциялар

кўшимча эмиссияси (кўпинча бозор нархидан паст ёки ушбу компания учун етарли даражада истеъмол қийматига эга бўлган активлар билан тўлаш қузатилади);

-Компаниянинг стратегик активларини акциядорлар назорати остида бўлмаган фирмаларга ўтказиш йўли билан ажратиб қўйиш (кўпинча кайта ташкил қилинган муассасалар ёрдамида);

-Аффилияцияланган шахслар гурухи томонидан назорат пакетини қўлга киритиш мақсадга акциялар пакетини "майдалаш";

-Акцияларга кайтариб олишда имтиёзли хукуклар бермаган холда низом капиталидан анча катта бўлмаган микдордаги суммада қўшимча эмиссия чиқариш;

-Акциядорлар билан мувофиқлаштириш бўйича зарурий жараёнларни ўтказмаган холда акциялар йирик пакетларни сотиб юбориш;

- Майды акциядорларни чиқариб юборишга йўналтирилган акцияларни консолидациялаш жараёнини амалга ошириш.

Санаб ўтилган харажатлар акциядорлаштиришнинг воситасида акцияларни харид қилишда пул маблағлари ишлаб чиқаришни ривожлантиришда тўғридан - тўғри инвестициялар шаклини оладиган механизм сифатидаги асосий мазмунига путур етказади.

Ислохотларнинг ҳозирги боскичидаги давлат иқтисодий сиёсатининг асосий устуворликларидан бири - барқарор ва юқори иқтисодий ўсишни таъминлаш хисобланади. Бунда корпоратив қонунчиликни такомиллаштириш хал қилувчи аҳамиятга эга. Шуни хисобга олиб, акциядорлик жамиятларида корпоратив бошкарувнинг ички корпоратив норматив-хукукий механизmlарини ривожлантириш ва уларни такомиллаштиришнинг услубий йўналишлари асосланган. Бунда асосий вазифалар қўйидагилардан иборат бўлиши керак:

- акциядорлик жамиятларининг ракобатбардошлигини ошириш, келгусида ривожланиш учун зарур мослашувчанликни таъминлаш;
- тадбиркорликни юритишнинг акциядорлик шаклидан фойдаланишни рагбатлантириш йўли билан фонд бозорини ривожлантириш;
- корпоратив бизнесни бир жойга тўплаш ва диверсификация килиш учун хукукий таъминотни шакллантириш.

Корпоратив низоларни хал килиш усули бўйича у, шубҳасиз, хукукий низолар сирасига киради. Буни ўзи билан асослаш мумкинки, низо қатнашчилари муросага кела олмаган вакт битим тузиш йўли билан суд томонидан фуқаролик ва ҳатто жиноий ишларни кўриб чикиш воситасида рўй беради.

Ҳозирги вақтда мавжуд бўлган эмпирик ва хукукий маълумотлар шаклланяётган акциядорлар хукукини химоя килиш тизимида барқарор ва асосий зиддиятларни аниклашга имкон бермоқда.

Қарама - қаршиликнинг моҳияти шундаки, мавжуд акциядорлар хукукини химоя қилиш тизимида иккита қарама - қарши ёндашув мавжуд.

Биринчи ёндашув. Акциядорлик капиталнинг бир қўлда тўпланиши (концентрация) - акциядорларни химоя қилиш воситалари минимал ва миноритар акцияларни химоя килиш хукукий воситалари максимал бўлишини қўзда тутади, ўзига хос ўзаро нейтраллаш вазиятини яратади: аста - секинлик билан майда акциядорларни чиқариб юбориш корпоратив сектор нуктаи назаридан миноритарийларни химоя килиш кенг воситалари аҳамиятини пасайтиради, майда акционерларни химоялаш воситаларнинг ўзи эса корпоратив шантаж воситаларига айланади.

Иккинчи ёндашув. Акциядорларни химоя қилиш хукукий воситаларнинг ёпик тизимини яратиш, ўз навбатида, бир қўлда тўпланиш (концентрация) жараёнини давом этишини тўхтатиб туради (иктисодий жараёнларга тескари таъсири омили сифатида). Бунда эсдан чиқармаслик керакки, концентрацияни давом эттириш йўли билан ўз манфаатларини химоя қилиш бу йирик акциядорларнинг алоҳида хукуклари, улар химоя қилишнинг хукукий воситалари йўклиги эмас, балки буюртма асосида қўлланишга жавоб беради, чунки миноритар акциядорлар на консолидация шароитларига, на мустакил суд имкониятларига эга эмас.

Бундай вазиятда корпоратив муносабатларнинг барча катнашчилари манфаатлари мувозанатини қўллаб - қувватлаш учун аник хукукий майдон шакллантириш устувор вазифа хисобланади.

Давлат нұктай назаридан фундаментал вазифа бу - корпоратив бошқарувни мулк ҳұлкини (инвесторлар хукуклари, акциядорлар хукуклари) химоя килиш ва кафолатлаш нұктай назаридан күриб чиқышидир.

Лекин шунга карамай, Ўзбекистонда коропоратив бошқарувнинг ривожланишида айрим умид үйгөтүвчи тенденциялар күзатилмоқда.

Хулоса ва таклифлар

Корпоратив низо түшүнчеси кенг қамровидир. Корпоратив низоларни турли ёндашувлар асосида мезонлар бүйича таснифлаш мүмкін. Ички корпоратив низолар корпоратив муносабатлар иштирокчилари, яғни корпоратив тузилманинг акциядорлари, бошқарув органлари, менежерлари ўртасидаги низоларни англатади ва мантиқан корпоратив тузилма миқёсида юзага келади. Ташқи корпоратив низолар эса давлат, потенциал инвесторлар, бошқарув органлари ва бошқалар ўртасида юзага келадиган низоларни қамраб олади.

Барча низолар хилма - хиллигини таҳжил қилиб хулоса чиқариш мүмкінки, корпоратив бошқарув муаммолари асосан мулк әгаларидан биттаси унинг мулкий хукукларидан әмас, балки бошқарув функцияларидан келиб чиқадиган устунликларни қўлга киритиши билан боғлиқ.

Шундай қилиб, корпоратив низоларни хал қилиш усули бүйича ушбу вазифалар қўйидаги йўллар билан хал этилиши лозим:

- корпоратив низоларнинг олдини олиш ва уларни самарали хал этиш механизмларини ишлаб чикиш ва жорий этиш; мулк хукукини химоялаш;
- қонун хужжатларига ва хукукни қўллаш амалиётига корпоратив бошқарувнинг бутун жаҳонда тан олинган тамойилларини жорий этиш;
- корпоратив муносабатлар барча иштирокчилари, айникса миноритар акциядорлар манфаатларининг мувозанатини ўрнатишга йўналтирилган хукукий тартибга солишини таъминлаш;
- юридик шахслар тўғрисидаги қонун хужжатларини модернизация қилиш асосида бизнесни юритиш шаклларини такомиллаштириш;
- тадбиркорлик фаолиятини амалга ошириш учун ортиқча тўсикларга бархам бериш.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикасининг "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар хуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни. // Ўзбекистон Республикаси Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси. (www.lex.uz).
2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги ПФ 4720-сонли "Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz).
3. Корпоратив бошқарув кодекси. // "Халқ сўзи", 2016 йил 11 март.
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги ПФ-4947-сонли "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги Фармони. // Ўзбекистон Республикаси Қонун хужжатлари маълумотлари миллий базаси (www.lex.uz).
5. Keddy, J. (2010). Managing Conflict at Work: Understanding and Resolving

Conflict for Productive Working Relationships. London: Kogan Page Publishers.

6. Yadav, S. S. (2013). Financial Management Practices: An Empirical Study of Indian Corporates. New York: Springer

7. Doherty, N. (2008). The Essential Guide to Workplace Mediation and Conflict Resolution: Rebuilding Working Relationships. London: Kogan Page Publishers.

8. Кашанина Т.И. Корпоративное право (Учебник для вузов). Москва, "НормаИнфра.М", 1999, стр 129-131

9. Дорожинская Е.А. Корпоративное право: курс лекций. Новосибирск: Изд-во СибАГС, 2016.-264 с.

10. <https://lawbook.online/rf-korporativnoe-pravo/osnovnyie-vidyi-korporativnyih-68830.html>

11. Дорофеева Л.И. Менеджмент. - М.: Эксмо, 2007. - С. 151-152.

12. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М.Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури. - М.: Дело, 2006. - С. 520.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Sadibekova Bibisora Djapparovna

TDSHU, i.f.n., dotsent,
bibisha@mail.ru,

Turdiqulov Farrux Ravshanjon o'g'li

TDSHU 2-bosqich magistranti
fturdiqulov@bk.ru

IPO-XITOY QIMMATVAHO QOG`OZLAR BOZORINING RAQAMLI IQTISODIYOTDAGI O'RNI

For citation: Sadibekova Bibisora Djapparovna & Turdiqulov Farrux Ravshanjon o'g'li. IPO-THE ROLE OF SECURITIES EXCHANGE MARKET IN THE DIGITAL ECONOMY OF CHINA. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp. 88-95

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-11>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola, bugungi kunda endi kirib kelayotgan moliyalashtirishning yangi ko`rinishlaridan biri IPO masalasiga bag`ishlanadi. Unga ko`ra IPOning yetakchi, kichik va o`rta biznes vakillari uchun qo`shimcha sarmoya keltirish vositasi sifatida uning afzalliklari va kamchiliklari ochib beriladi. Shuningdek bu sohada yetakchilik qilayotgan Xitoy korxonalarining bu soha bo`yicha tajribalari batafsil o`rganib chiqiladi.

Kalit so`zlar: IPO - birlamchi ommaviy taklif, moliyalashtirish, aksiyalar, obligatsiya, fond birjasi, emissiya, ommaviya joylashtirish, kompaniya.

IPO-THE ROLE OF SECURITIES EXCHANGE MARKET IN THE DIGITAL ECONOMY OF CHINA

ABSTRACT

This article will be devoted to the issue of IPO, one of the new forms of financing of these days. The advantages and disadvantages of IPO will be revealed as a means of additional investment for leading, small and medium-sized businesses. Moreover, the experience of leading Chinese enterprises in this field, will be deeply studied.

Keywords: IPO - initial public offering, financing, shares, bond, stock exchange, emission, public placement, company.

IPO-РОЛЬ РЫНКА ЦЕННЫХ БУМАГ КИТАЯ В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

АННОТАЦИЯ

Эта статья будет посвящена вопросу IPO, одной из новых форм финансирования, поступающее нашу Республику. IPO открывает свои преимущества и недостатки в качестве дополнительного инструмента привлечения инвестиций для представителей ведущих, малых и средних предприятий. Также будет подробно изучен опыт ведущих китайских предприятий в этой сфере.

Ключевые слова: IPO-первичное публичное предложение, финансирование, акции, облигации, фондовая биржа, эмиссия, публичное размещение, компания.

Kirish. Bugungi kunda iqtisodiy jihatdan ravnaq topib, rivojlanib kelayotgan mamlakatlar tajribasidan ko`rish mumkinki, undagi aksariyat hollarda, yirik daromadlar raqamli itqisodiyot taqdim etayotgan yutuq va imkoniyatlardan samarali foydalanish hisobiga bo`lmoqda. Davlatimizda ham 2020-yilning "Ilm-ma`rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb nomlangani, aynan, raqamli iqtisodiyotni rivojlantirishga yo`naltirilganliga dalolatdir.

Qimmatli qog`ozlar bozorida yetakchi o`rinlardan joy olgan daromad manbai - IPO - Initial Public Offering - birlamchi ommaviy taklifni keltirib chiqaradigan birlamchi aksiyalarni sotish jarayoniga aytildi. Bunda kompaniyalarning dastlabki aksiyalarni bozorga chiqarishlik bilan, cheklanmagan miqdordagi institutsional, omma va xususiy investorlar tomonidan sotib olinish jarayoni tushuniladi. Umuman olganda, bunday birlamchi ommaviy joylashtirishdan ko`zlangan umumiylarini maqsad, birjalarda korxonalarining aksiyalarini sotish bilan jamiyat egalari o`z korxonalarini rivojlantirish, uni modernizatsiya qilish uchun qo`shimcha mablag` yig`a olish jarayoni tushuniladi. Bizning iqtisodiyot tizimimizda, chet el mamlakatlari, xususan Xitoydan farqli ravishda, ommaviy joylashtirishni asosan aksionerlik jamiyati tomonida o`tkaziladi. Xitoya esa IPO o`tkazish kichik va o`rta biznes vakillari uchun ham qo`llasa bo`ladi.

Mavzuning o`rganilganlik darajasi

Tadqiqot mavzusi bo'yicha ma`lumot va adabiyotlar bazasiga rasmiy statistik ma`lumotlaridan (UzSTAT, Xitoy davlat statistika qo'mitasi) keng foydalanildi. Keng ko`lamda davriy matbuot manbalaridan, zamonaviy elektron axborot tizimlari, "Tsayszin" ("Moliya") yangiliklaridan, "Toshkent" respublika fond birjasi, O`zbekiston Respublikasi Tovar-xom ashyo birjasi (O`ZRTXB), Shanxay fond birjasi (SSE), Shenjen fond birjasi (SZSE), Gonkong fond birjasi (HSI), Yevropa savdo maydonchalari (AIM, Euronext) ma`lumotlaridan foydalanildi. IPOning xalqaro tajribasini analiz qilish doirasida, qimmatli qog`ozlar bozoridagi yetakchi konsalting firmalari va reyting agentliklari (PriceWaterHouseCoopers, Deloitte&Touche, Ernst & Young, Standard & Poor's) tomonidan olib borilgan tahliliy materiallardan global tendentsiyalarni tahlil qilishda ishlataligan. O`zbekiston Respublikasi qonunchiligi, Prezident farmonlar va qarorlar, O`zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi qarorlar va Xitoy qonunlari va qarorlari, shuningdek, "Internet"global tarmog'inining resurslari.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqot ishida qo'llanilgan metodikalar sirasiga tizimli tahlil, dialektik bilish usuli, statistik tahlil, qiyosiy tahlil va ilmiy umumlashmalar, amaliy ko'nikma va malakalarni o'zlashtirishlariga metodikasi, moliyaviy va strategik analiz usullari, xorijiy va mahalliy IPO monitoring tizimlari hisoblanadi.

Tahlil va natijalar

Ilmiy izlanishlarimiz natijalari shuni ko`rsatmoqdaki, har qanday davlat yoki tashkilotlarni barqaror o`sib, rivojlanib ketishligida, qo`shimcha kapital yoki investitsiyaning o`rni va ahamiyati juda katta. Shu jumladan, korxonaning uzoq muddatli rivojlanishini ta`minlash uchun yetarli miqdorda mablag` kerak bo`ladi va bu yerda moliyalashtirish - turki beruvchi stimulyator vazifasini bajaradi. Korxonalarini moliyalashtirish manbalari ichki (kapital, taqsimlanmagan foyda hisobiga) va tashqiga (zaym va moliya bozoridan qarz olish va aksiyalarni chiqarish yo`li bilan jalb qilingan kapital) bo`linadi. Moliyalashtirishning ichki manbalari deganda o`z mablag'laridan, xususan birinchi navbatda, sof foydadan va hisoblangan amartizatsiyani hisobdan chiqarishlik bilan bo`ladi. O`z-o`zini moliyalashtirish bir qator afzalliklarga ega: 1) Xususiy kapitalning sof daromadining yetilishi hisobiga tashkil etilgan korxonaning moliyaviy barqarorligi oshadi; 2) O`z mablag'larini shakllantirish va ulardan foydalanish faqatgina bir yil davomida barqaror ravishda amalga oshirilishi mumkin; 3) Tashqi moliyalashtirish hisobiga xarajatlari minimallashtiriladi (kreditorlarga qarzni berish, qaytarish); 4) Qo`shimcha investitsiyalarni jalb qilishlik bilan korxonani rivojlantirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini qabul qilish jarayoni soddallashtiriladi. Bunda investitsiya xarajatlarini qoplash manbalari oldindan ma'lum bo`lgan bo`ladi. Korxonaning o`z-o`zini moliyalashtirish darajasi nafaqat uning ichki imkoniyatlariga, balki tashqi muhitiga (soliq, amortizatsiya, byudjet, bojxona va hukumatning pul-kredit siyosati, moliya bozori konyunkturasiga) ham bog'liq bo`ladi.

Tashqi moliyalashtirish manbalariga - davlat mablag'lari ajratmalari, moliya-kredit tashkilotlari, nomoliyaviy kompaniyalar va fuqarolar mablag'laridan foydalanishlar kiradi. Ular orasida qisqa yoki uzoq muddatli valyuta bank kreditlari, ulush va qarzga olingan qimmatli qog'ozlar ko`proq amalda foydalaniladi. Bundan tashqari, konvertatsiya qilinadigan obligatsiyalar, kafolatlar, opsiyalar va boshqalar kabi "oraliq" turdag'i qimmatli qog'ozlar ham mavjud.

Tashqi moliyalashtirishning to'rtta asosiy turlari mavjud: 1) Qarzga moliyalashtirish - kreditlar, obligatsiyalar chiqarish shaklida qarz-zaym mablag'larini jalb qilish; 2) Aksiyalarga ochiq obuna; 3) Aksiyalarga yopiq obuna (agar u avvalgi Aksiyadorlar o`rtasida o'tkazilsa, odatda, bozor kursi bilan taqqoslanadi; bunda korxona yo'qolgan foydani -xarajatlarni sifatida chiqarib yuboradi); 4) Birinchi uchta usullarning o`zaro kombinatsiyasi. Tashqi moliyalashtirishning turli usullarini hisobga olinishi kerak. Agar u katta bo`lsa, o`z mablag'larini oshirishdan ko`ra kredit olish foydali bo`ladi. Qarz mablag'larini jalb qilish korxona o`z mablag'larini jalb qilish uchun arzonroq tushadi. Agar u kichik bo`lsa, unda qarzni olishdan ko`ra, Aksiyalarni chiqarish orqali o`z mablag'larini ko`paytirish foydali bo`ladi. Qarz mablag'larini jalb qilish korxona o`z mablag'larini jalb qilishdan ko`ra qimmatroq bo`ladi bu holatda. Biroq, jarayondagi asosiy qiyinchilikl IPO o`tkazish bo`lishi mumkin.

G`arbda fond birjasida aksiyalarni joylashtirish - kompaniyaning uzoq muddatli rivojlantirishni o`ylagan holda moliyalashtirishning eng asosiy vositalaridan biri bo`lib qolgan.

IPO - investitsiyalarni jalb qilish uchun jahon amaliyotida eng keng tarqalgan va istiqbolli manbalardan biri bol`ib, lekin uning ham o`ziga yarasha ijobiy va salbiy tomonlari mavjud:

- IPO davomida bir martalik katta kapitalni jalb qilish kompaniyani kengaytirish uchun kompaniyaning o`z mablag`lariga sotib ololmaydigan zarur bo`lgan aktivlarni sotib olish imkonini beradi;

- IPO kompaniyaga oshkoraliq darajasini oshirish orqali lobbistik salohiyatini oshirish imkonini beradi, shuningdek, biznesni rivojlantirish va bozordagi o`rnini mustahkamlash uchun yangi imkoniyatlar ochadi;
- Nufuzli moliya institutlarining aksiyadorlar qatoriga qo`shilish yo`li bilan arzonroq moliyalashtirish manbalariga ega bo`linadi; bunda sarmoyani jalb qilishning cheksiz muddati va keyingi majburiyatlarning yo`qligi yana bir o`ziga xos afzallikdir;
- IPO kapital tuzilmasini optimallashtirish bilan bir qatorda, risklarni diversifikatsiya qilish va kapital bozorlariga yanada samarali kirish imkonini beradi. Joylashtirishdan olingan daromad kompaniyaning balansiga kelib, uning balans qiymatini oshiradi;
- Emitent kompaniyaning moliyaviy tajribasini va obro`sini oshiradi. Fond birjasida aksiyalari kotirovka qilinayotgan kompaniya yanada taniladi va uning biznesida raqobatbardoshlik ko`rsatkichi oshadi;
- Korporativ madaniyat yaxshilanadi va xodimlarning sadoqati oshadi. Emitent kompaniya ba`zi o`rinlarda bepul reklama bilan ta`minlanadi, va natijada kompaniyaning korporativ imidjiga ijobjiy ta`sir ko`rsatadi;
- Innovatsion kompaniyalar va iqtisodiyot uchun, biznes egasi foydali chiqish uchun bir vosita sifatida IPO dan foydalanish imkoniyatiga ega bo`ladi. Bundan tashqari, umuman olganda IPO ni kompaniyalarning innovatsion strategik rivojlanishi vositasi deb qarash barobarida uni innovatsion faoliyatning manbai va stimulyatori vazifasini ham bajaradi. Yuqoridagi afzalliklarni amaldagi natijasi misolida 2020-yildagi eng yirik mablag`ni kapitalizatsiyalashtirgan kompaniyalar ro`yxatining birinchi o`rinida Nyu York fond birjasi tomonidan 2020-yilgacha 16 trillion AQSh dollarlik mablag`ni, NASDAQ fond birjasi 10 trillion AQSh dollarlik mablag`larni kapitalizatsiyalaganini ko`rshimiz mumkin.[1]

1-jadval. 2020 yildagi dunyoning eng yirik fond birjalari

O`rni	Birja nomi	Kapitalizatsiya, trillion AQSh dollar
1	Nyu York fond birjasi	16
2	NASDAQ	10
3	Tokyo fond birjasi	6.19
4	Shanxay fond birjasi	5.01
5	Euronext fond birjasi	4.65
6	London fond birjasi	4.59
7	Gongkong fond birjasi	3.9
8	Shenjen fond birjasi	3.51
9	Toronto fond birjasi	3.256
10	Bombej fond birjasi	2.19
11	Nation Stock exchange	2.1
12	Frankfurt fond birjasi	1.99

Manba: Internet resurslaridan muallif tomonidan kiritildi.

Bugungi kunda amalga oshirilayotgan iqtisodiy islohotlarning yangi bosqichida qimmatli qog'ozlar bozorini yanada rivojlantirish, uning iqtisodiyotdagi ahamiyatini tobora oshirib borishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'naliishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida kapitalni jalg qilish hamda korxonalar, moliya institutlari va aholining erkin resurslarini joylashtirishning muqobil manbai sifatida fond bozorini rivojlantirishga alohida e'tibor berilgan.

Bu bejiz emas, albatta. Negaki, bozor munosabatlarining eng muhim tarkibiy qismi bo'lgan qimmatli qog'ozlar bozori barqaror moliyaviy holatga ijobjiy ta'sir ko'rsatib, mamlakat iqtisodiy salohiyati va aholi farovonligini oshirishga keng yo'l ochadi. Birlamchi ommaviy aksiyalar taklifi (IPO) deyarli har qanday yirik kompaniyaning rivojlanishining tabiiy bosqichi hisoblanadi. Aksiyalarni ommaviy sotish orqali qo'shimcha mablag'lar jalg qilinadi va kompaniyaning keyingi o'sishi uchun rag'battantiriladi.

Agar, jahon bozorlaridagi IPOlarni joylashtirish ko'rsatkichlari taqqoslanganish kerak bo'lganda, Xitoy eng yirik uchta davlatdan biri hisoblanar edi. Aytish mumkinki, Xitoy listing o'tkazish va IPO markazi bo'la olish uchun yetarlicha imkoniyatlarga ega bo'lib kelmoqda. E'tibor berish kerakki, garchi O'zbek maydonchalari unchalik ham faol, ilg'or bo'lmasada, lekin Xitoy bozorlarini O'zbekiston bozorlariga juda yaqinligini ko'rishimiz mumkin:

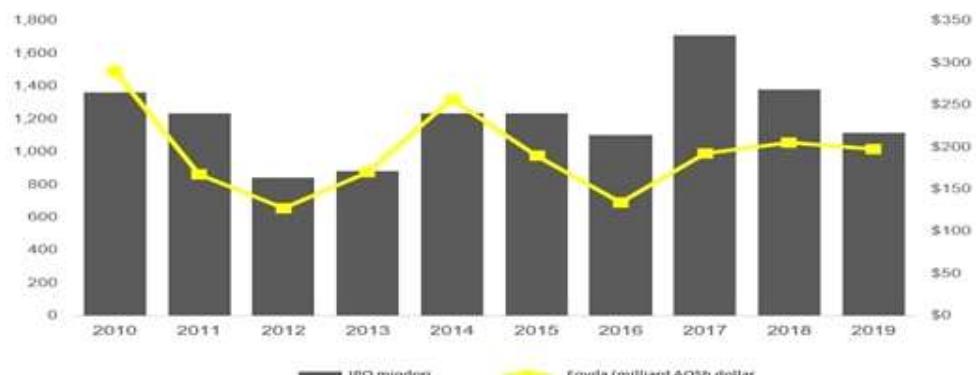
- 1) Strategik sheriklik siyosati - iqtisodiy munosabatlarning asosi;
- 2) Mintaqaviy hamkorlik;
- 3) Iqtisodiy rivojlanishining o'xhash tarixi - markazlashgan tizimdan iqtisodiyot bozor iqtisodiyotiga o'tishi;
- 4) Asosiy fond birjasining ekvivalent tizimli ko'rinishi. Hozirgi vaqtida Xitoyda uchta asosiy fond birjasi, ya'ni Shanxay fond birjasi, Shenjen fond birjasi, Gonkong fond birjasi faoliyat ko'rsatmoqda. O'zbekistonda esa "Toshkent" respublika fond birjasi.

Hozirgi vaqtida rivojlanayotgan mamlakatlarda IPO bozorlariga e'tibor kamligidan IPOga bag'ishlangan ilmiy izlanishlar professional ilmiy adabiyotlarda kam uchramoqda. Nashrlarning hech biri IPOning kompaniyalarda innovatsion faoliyatni faollashtirishga ta'sir qiladigan mavjud imkoniyatlarini ochib berilmayapti. Shuningdek yirik, o'rta va kichik korxonalarda IPO imkoniyatlarining o'ziga xos imkoniyatlari o'rganib chiqilmayapti va tabiiyki tadbiq ham etilmayapti. Eng ko'p o'rganilayotgan bozorlardan biri bo'lgan Xitoy bozoridir. Bunga yana bir sabab so'nggi o'n yil ichida eng yirik hajmda chiqarilgan birlamchi ommaviy takliflar ham XItoydagi uchta emitentlari tomonidan amalga oshirilgan. Ammo O'zbekistonda IPO o'tkazish borasida juda kam tajriba va tarixga ega. Shunga qaramasdan, O'zbekiston Respublikasi iqtisodiy rivojlanishiga IPO o'tkazish bilan o'sib kelayotgan kompaniyalarani mavqe'sini oshishiga va qo'shimcha ishonchli elektron bozorlarni qadrini oshishiga, aholini moliyaviy savodxonligini oshishiga xizmat qiladi degan umitda 2017-2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'naliishi bo'yicha Harakatlar strategiyasida kapitalni jalg qilish hamda korxonalar, moliya institutlari va aholining erkin resurslarini joylashtirishning muqobil manbai sifatida fond bozorini rivojlantirishga alohida e'tibor berilmoqda. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 10 maydag'i "Fond birjasida aksiyalarni ommaviy taklifini o'tkazishni tashkil etish to'g'risida"gi qarori ayni shu maqsadlarga xizmat qilishi bilan ahamiyatlidir.[2] O'zbekistondagi ilk IPO o'tkazish 2017-yilning dekabr oyida bo'lgan. Unda joylashririlgan 2,475 million dona aksiyalar joylashtirilgan.

IPOning barcha afzalliklariga qaramasdan, chekllovleri va kamchiliklari ham mavjud. Jahon amaliyoti tahlili shuni ko'rsatadiki, IPO o'tkazish juda mas'uliyatli va xavfli

harakat bo`lib, kompaniyaning o`zi qimmatli qog`ozlar bozorida vaziyatni bat afsil tahlil qilgandan so`ngina amalga oshirilishligi kerak bo`ladi. Shu o`rinda IPO ning asosiy kamchiliklari sanab o`tilsa:

- Tekshiruvlar va nazorat soni ortadi. Kompaniya ommalashgandan so`ng, uning faoliyati haqida ma`lumot hukumat va jamoatchilikka ochiq bo`ladi. Davriy auditorlik tekshiruvlari, choraklik va yillik hisobotlar majburiy bo`ladi.
- Kompaniyaning faoliyati IPO chiqgandan so`ng shaffof bo`lishligi talab qilinadi. Masalan, moliyaviy va boshqa ma`lumotlarning erkin foydalanish imkoniyati mavjudligi, ba`zan kompaniya manfaatiga zid bo`lib qolishi mumkin bo`ladi.
- Kompaniyaga ko`plab aksiya egalari ta`sir ko`rsatishi mumkin bo`ladi.
- Kompaniyaning rahbariyati bo`yniga har chorakda yuqori daromad olish zarurlik cheki tusha boshlaydi. Agar kompaniya o`z oldiga qo`yilgan vazifalarni bajara olmasa, unda bu aksiya narxining pasayishiga olib kelishi mumkin bo`ladi.
- Kompaniyani IPO ni chiqarishi uchun, aksiyalarni sotish jarayonini tayyorlashga katta pul sarfi va ko`p vaqt ketadi.
- IPO o`tkazilgandan keyin "yopiq davr" deb ataladigan davrida aksiyalar egalari o`z qimmatli qog`ozlarini sota olishmaydi. Ko`pgina omillar ta`siri ostida aytish mumkinki, bu vaqt mobaynida Aksiyalar narxi tushishi ehtimoli katta bo`lgan holatlar mavjud.

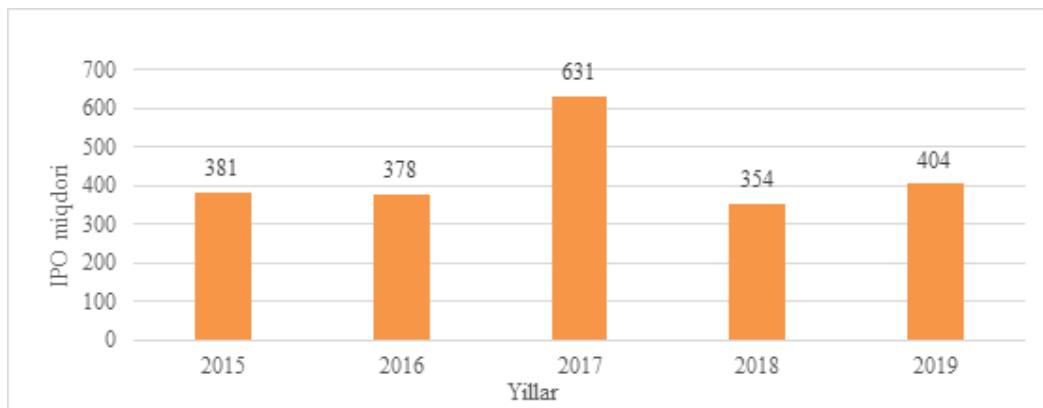
1-rasm. 2010-2019 yillarda IPO bitimlari soni va hajmi dinamikasi

Manba: Muallif tomonida www.ey.com sayti orqali kiritildi.

Qo`shimcha sifatida aytib o`tish mumkinki, dunyoda IPO o`tkazishdan juda ham samaralari foydalananiladi. Xususan, dunyo bo`yicha 2019-yilda 1115 ta listing ro`yxatdan o`tkazilgan, bu 2018-yilga nisbatan 19%ga kamroq. Bu kompaniyalar ja`mi 198 milliard AQSH dollari qiymatida sarmoya yig`ib ololgan. Bu esa oldingi yilga nisbatan 4% kam qiymatni bermoqda.[3]

Xitoydagagi IPO bozorining umumiyligi holati haqida gapirganda, 2019-yilda IPO orqali jamg`arilgan summa 36% foizga 57.5 milliard AQSh dollardan 77.9 milliard AQSh dollardga o`sganini ko`rishimiz mumkin. Jadvaldan ko`rinib turibdiki IPOlar miqdori b`oyicha ham 2018-yildagi 354 tadan 404 taga yetdi va bundagi umumiyligi o`sish 19% ni tashkil etadi. Xullas, IPO ning miqdori va hajmi jihatidan ham dunyoning yetakchi davlatlaridan bo`la oldi. IPO larni keling endi fond birjalar kesimida tahlil qilib chiqamiz. Umumiyligi hisobda Xitoyning jamg`armasi 36% ga oshgan bo`lib, Gongkong shahrining o`zida dunyodagi eng yetakchi birja sifatida, 40.7 milliard AQSh dollarlik jamg`arma bilan 11% o`sishga erishdi. Shanxay fond birjasi avvalgi yilga nisbatan esa Shanghai Science And Technology Innovation Board(Shanxay fan va texnologiya yangilik kengashi) ning ochilishi bilan birjada 70 kompaniyaning listing qilinishi hisobiga 11.8 milliard AQSh dollar bilan

116% o'sishga erishdi. Shenjenda esa IPO hajmi bo'yicha 63% ga ulardan olingan jamg'arma hisobiga esa 24% o'sish kuztailgan. 2018-yilda 75 listing a'zolarini yig'gan Gongkong GEM fond birjası 2017-yilga nisbatan 5 (80 listing) ta kam ko'rsatkich bilan bir hil miqdorda jamg'arma to'plagan (0.7 milliard AQSh dollar).

2-rasm. 2015-2019-yillardagi IPOlar miqdori

Manba: Price Waterhouse Coopersning "China IPO watch 2019" maqolasi asosida tayorlandi.

Shuni esda tutish kerakki, Xitoy fond bozori erkin konvertatsiya mavjud emas. Xitoy iqtisodiyoti nisbatan mustaqil va jahon bozorining kon'yunkturasiga bog'liq bo'limgan holda faoliyat yuritadi. Xitoy fond bozori global qimmatli qog'ozlar bozoriga ta'siri kuchli va tobora ko'proq mustaqillikka ega bo'lib bormoqda. 2014-yildan beri Xitoy iqtisodiyotining o'sish sur'ati sekinlashganiga qaramasdan, Xitoy listing o'tkazish uchun eng jozibali joyga aylanib qolaveradi va bemalol jahon IPO markazi rolini o'ynay oladi.

Xulosa va takliflar

Ilmiy izlanishlarimiz IPOning asosiy afzalliklari va kamchiliklarini ko'rib chiqib, amaliyatga tayanib shuni aytish mumkinki, ushbu turdag'i kapitalni jalb qilish manbasining afzalliklari uning kamchiliklaridan ustunligini ko'rsatmoqda.

O'zbekiston Respublikasini jahon iqtisodiyotida tutgan o'rni va unda asosiy omma o'rta va kichik biznes vakilliklarini tashkil qilishini hisobga olgan holda IPOni o'tkazish bo'yicha quyidagi takliflarni ko'rsatish mumkin:

- O'zbekiston fuqarolarida moliyavi savodxonligini oshirish chora-tadbirlari ko'rib chiqishiga alohida e'tibor berish;
- IPO singari ommaviy joylashtirish ishlariaga doir reklamalar salohiyatini yuksaltirish;
- IPO o'tkazish imkoniyatini O'zbekistondagi yirik fond birjalarini qoshida alohida tashkil etishni yo'lga qo'yish;
- Yuqori texnologiyali start-uplar qimmatli qog'ozlarini chiqarishga mo'ljallangan sektorini qo'shish;
- Ishtirokchilari kichik va o'rta biznes korxonlari bo'lgan fond birjalarini jahon tajribasida o'r ganib chiqib, asosiy faoliyati o'rta va kichik biznes bo'lgan O'zbekistonni o'z sharoitiga moslashtirish.

Qimmatli qog'zolar bozorini tashkil qilish istiqbolini inobatga olgan holda, bu soha mutaxassilarini ko'paytirish va ularni eng so'ngi ma'lumot, yangilik, texnologik va programma dasturlari bilan ta'minlash alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Top 12 Largest Stock Exchanges of the World in 2020. URL: <https://www.phoneworld.com.pk/largest-stock-exchanges-in-the-world/>
2. O`zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog`ozlar bozori to`g`risida" qonuni. Qonunchilik palatasi tomonidan 2008-yil 13-fevralda qabul qilingan. Senat tomonidan 2008-yil 27-iyunda ma`qullangan. O`zbekiston Respublikasining "Qimmatli qog`ozlar bozori to`g`risida" qonuni. 28.07.2017 URL: <https://lex.uz/acts/-1374865>
3. How geopolitical uncertainty and trade tensions plagued 2019 IPO landscape. URL: https://www.ey.com/en_gl/growth/how-geopolitical-uncertainty-and-trade-tensions-plagued-2019-ipo-landscape
4. How geopolitical uncertainty and trade tensions plagued 2019 IPO landscape. Paul Go maqolasi.
5. www.lex.uz
6. www.kpmg.com
7. www.uzse.uz-Toshkent respublika fond birjasi

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Салоҳиддинова Наврӯза Муродуллаевна,
Салоҳиддинова Зумрад Муродуллаевна

бошлангич синф ўқитувчиси
salokhitdinovanavruza@gmail.com

**РАҚАМЛИ ДУНЁ ШАРОИТИДА БОШЛАНГИЧ ТАЪЛИМ
ФАОЛИЯТИ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ ВА
РИВОЖЛАНТИРИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ**
(Бошлангич таълим она тили ва табиатшунослик дарсларидағи
фанлараро алоқадорлық мисолида)

For citation: Salohiddinova Navro'za Murodullayevna & Salohiddinova Zumrad Murodullayevna. EMPLOYMENT EFFICIENCIES INCREASING AND DEVELOPING EFFECTIVE EDUCATION. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.96-105

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-12>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақола рақамли дунё шароитида бошлангич таълимнинг аҳамиятини ёритишга асосланган. Бунда бошлангич таълимнинг айни бир табиатшунослик ва она тили фанлари мисолида ургу берилганлиги билан аҳамиятлидир. Мақолада тавсия этилган маълумотларга назарий-амалий тус берилганлиги ифодаланаётган фикрлар моҳиятини очиб беришда асос сифатида фойдаланилган. Ушбу мақолада таълим тизимида тарихан таркиб топган фанларга бўлиб ўқитиш тизими сақланиб қолинганлиги ва ҳозирда ўқув фанлари нисбатан мустақил бўлиши кераклиги ҳақида ҳам фикр бериб ўтилган. Чунки, уларнинг ҳар бири ўз тили, тушунчалар аппарати, методологияси, методикаси, тадқиқот фани ва концепсиясига эга алоҳида фан соҳасини ифода этади.

Калит сўзлар: бошлангич таълим, интеграция, фанлараро алоқадорлық, табиий йўналиш, рақамли иқтисодиёт, илм-маърифат, инновацион, педагогик, таълим соҳаси, интегратив.

EMPLOYMENT EFFICIENCES INCREASING AND DEVELOPING EFFECTIVE EDUCATION

(Example of interdisciplinary communication in primary school science and mother tongue lessons)

ABSTRACT

This article is based on highlighting the importance of primary education in a digital world. The importance of elementary education is emphasized by the example of the natural sciences and the native language. The theoretical and practical nature of the information presented in the article was used as a basis for revealing the essence of the ideas expressed. This article considers that the system of education in the system of education, which is historically composed, has to be preserved, and now it must be independent of academic subjects. Each of them expresses a separate field of science with its own language, conceptual apparatus, methodology, methodology, research subject and concept.

Key words: elementary education, integration, interdisciplinary communication, natural direction, digital economy, science, education, innovative, pedagogical, education, integrative.

ПЕРСПЕКТИВЫ ПОВЫШЕНИЯ И РАЗВИТИЯ ЭФФЕКТИВНОСТИ В НАЧАЛЬНОМ ОБРАЗОВАНИИ В ЦИФРОВОМ МИРЕ

(Пример междисциплинарного участия на уроках начального образования и родного языка)

АННОТАЦИЯ

Эта статья основана на подчеркивании важности начального образования в цифровом мире. Важно, чтобы начальное образование подчеркивалось на примере тех же естественных и родных языков. Статья была использована в качестве основы для выяснения характера представленных идей в теоретическом и практическом характере представленной информации. В данной статье рассматривается, что система образования в системе образования, которая сложилась исторически, должна быть сохранена, и теперь она должна быть независимой от академических предметов. Каждая из них выражает отдельную область науки со своим языком, концептуальным аппаратом, методологией, методологией, предметом исследования и концепцией.

Ключевые слова: начальное образование, интеграция, междисциплинарное общение, естественное направление, цифровая экономика, научное образование, инновационный, педагогический, сектор образования.

Кириш. Мамлакатимизда таълим соҳасида олиб борилаётган ислоҳотлар таълим тизимини тўлиқ ахборотлаштиришни, анъанавий ўқитиш мазмунини қайта кўриб чиқиши, ўқув фанларини интеграциялаш, ўқитишида инновацион педагогик технологиялардан самарали фойдаланиш асосида ташкил этишини тақозо этмоқда. Бу ўз навбатида таълим муассасасида ягона ахборот таълим мухитини шакллантириш, ахборотлар базасини яратиш ва ундан самарали фойдаланиш, ўқув-меъёрий хужжатларни фанлар интеграцияси асосида такомиллаштириш заруриятини туғдиради.

Дарҳақиқат, мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев таъкидлаганлариңек, "Ёшларимиз ҳақли равищда Ватанимизнинг келажаги учун жавобгарликни зиммасига олишга қодир бўлган, бугунги ва эртанги кунимизнинг ҳал этувчи кучига айланиб бораётгани барчамизга фурур ва ифтихор бағишлади. Бу соҳада олиб бораётган кенг миқёсли ишларимизни, хусусан, таълим-тарбия бўйича қабул қилинган умуммиллий дастурларимизни мантиқий якунига етказишимиз зарур. Шу мақсадда Ҳукуматнинг, тегишли вазирлик ва идоралар ҳамда бутун таълим тизимининг, профессор-ўқитувчиларнинг энг муҳим вазифаси-ёш авлодга пухта таълим бериш, уларни жисмоний ва маънавий етук инсонлар этиб тарбиялашдан иборатdir. Фарзандларимиз учун замонавий иш жойлари яратиш, уларнинг ҳаётда муносиб ўрин эгаллашини таъминлашга қаратилган ишларимизни янги босқичга кўтаришни даврнинг ўзи тақозо этмоқда" [1.16]. Бу зарурат ҳозирги рақамли дунё шароитида айниқса, жуда аҳамиятлидир.

Шунингдек, Давлатимиз раҳбарининг 2020-йил 25-январдаги Ўзбекистон Республикаси парламентига мурожаатномасида рақамли иқтисодиёт кўп қиррали фаолият бўлиб, унда илм, маърифат, рақамли ахборот ишлаб чиқаришнинг асосий омили сифатида қўлланилиши, зарурий фаолият майдони тариқасида замонавий ахборот тармоғи иқтисодиёт структурасини оптималлаштириш ва унумдорликни оширишнинг етакчи омили тариқасида ахборот коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш лозимлигининг назарда тутилганлиги юқорги фикримиз далили бўла олади.

Хусусан, рақамли иқтисодиётнинг характерли белгилари шундан иборатки, бу иқтисодиётда асосий ресурс бўлиб анъанавий ресурслар(капитал, меҳнат,ер ва бошқ) эмас, балки, илм-маърифат билан сугорилган, илм сигими юқори бўлган ахборот оқимлари ва уларнинг инновациялардаги кўриниши барқарор иқтисодий ўсиш омилига айланади[7.14].

Шу асосда, таълим тизимидағи асосли муаммолар ўрганилиши ва уларни ҳал этиш истиқболлари ишлаб чиқилиши ҳар кунгидан-да бугун ўта аҳамиятлидир, айнан бу жараённи бошлангич таълим фанлари ва уларнинг ўзаро алоқадорлигини таъминлаш, бунда эътибор бериш лозим бўлган жиҳатлар мисолида кўриб ўтишни тавсия этамиз:

Таълим тизимидағи глобал муаммолардан бири ўқув фанларини интеграциялаш ва табақалаштириш ҳисобланади. Интеграциялаш фанлар ўртасида таркибий боғланишни мустаҳкамлаш, уларни умумлаштириш, ўқувчи-ёшларнинг табиат ва жамият тўғрисидаги яхлит тасаввурларини янада бойитиш учун хизмат қиласди. Интеграциялаш муаммосини ҳал этиш таълим муассасалари ўқув жараёнида замонавий ахборот ва инновацион педагогик технологиялардан самарали фойдаланиш билан бевосита боғлиқ. Мазкур жараённи тўғри ташкил этиш ўқитиши самарадорлигини оширибгина қолмасдан, ўқитишининг лойиҳавий яратувчанлик модели асосини таъминлайди. Ахборотлар қўлланинг кун сайин ўсиши, талабаларга бериладиган билимлар ҳажмининг кўпайишига, мутахассисликлар бўйича ўқитиладиган фанлар миқдорининг ошишига сабаб бўлмоқда. "Ёшларимизга биз шароит яратмасак бошқалар шароит яратади, биз таълим бермасак, бошқалар таълим беради" [2]. Таълим муассасасининг мақсад ва вазифаларидан келиб чиқсан ҳолда муайян фаннинг ички ва ташки алоқаларини ўрганиш, унинг бошқа фанларга тадбиқини таъминлаш ўқувчининг нафақат билиш доирасини кенгайтиради, балки унга атроф-муҳит ҳақида тўлароқ маълумотга эга бўлиши, дунёқарашининг шаклланиши, шунингдек, мавжуд билимларини амалиётга

күллай олишига имконият яратади. Таълим жараёнидаги фанлараро алоқадорлик ўқувчиларнинг ўқув-билиш фаолиятини фаоллаштиради.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Бошланғич синфларда фанларни интеграциялаш дарс самарадорлигини оширади, вақтдан унумли фойдаланишга олиб келади, дарсни чуқур ўзлаштиришга ёрдам беради, бўш вақт орттирилади ва тўгаракларга жалб этилади.

Ўқитиш жараёнида интеграцияни кўллаш назарияси тараққиёти илмий педагогик тушунчалар ривожи, асосий ва муҳим аҳамиятга эга. Интеграция дифференсия билан узвий боғлиқдир. Бу узвийлик ўқувчиларда олаётган билимларини англашга бўлган интилишлари тизимини барпо қилишларида яққол намоён бўлади.

Интеграция - бу фанларнинг дифференсиал жараёни давомида яқинлашуви ва боғлиқлигидир. Интеграция жараёни фанлар орасидаги алоқани янги, юқори сифатда бир - бирига боғлаш босқичи бўлиб, ўзини юқори кўринищда намоён этади. Шуни алоҳида қайт этиш керакки, интеграция жараёни асослари узоқ ўтмишдаги ҳалқ педагогикаси ва илмий педагогикага асосланган. Интеграция- фанлараро боғлиқликдир. Фанлараро боғлиқлик асослари табиатни тўла ҳолда ўқув дарсликларда кўрсатиш ва тушунтириш заруратидан пайдо бўлган[6.82].

Интеграция жараёнини ўрганишда буюк педагогларнинг фикрлари:

Улуғ дидактик Ян Амос Коменский таъкидлашича: "Бир - бири билан боғлиқ бўлган ҳамма нарса, худди шундай ҳолда ўрганилиши керак".

Фанлараро боғлиқлик гоясига кейинчалик жуда кўп педагоглар ёндашиб, уни ривожланиши ва умумлаштирилишлага ҳисса қўшдилар.

Д.Локк гоясига кўра: "Таълим мазмунинг аниқланишида бир фан бошқа фанлар элементлари ва фактлари билан тўлдирилиши керак".

И.В.Песталоци ўқув дарсликлидаги боғлиқлик масаласига кенг тўхталиб ўтар экан: "Бир-бири билан боғлиқ фанларни келтир, уларни табиатдаги узвий боғлиқлик ҳолатида эканини англа" -дейди. Песталоци бир фаннинг бошқа бир фандан узоқлашуви ҳатто хавфлилигини таъкидлайди.

Ўтмиш педагогикасида дидактик таъсирининг руҳий - педагогик хусусияти ҳамда психология - педагогик боғлиқлик тўғрисида К.Д.Ушенский шундай дейди: "Ҳар қандай фан томонидан хабар қилинаётган билим ва гоя дунё ва ҳаётга кенг нигоҳ ва ёритувчан ҳолатда берилиши лозим".

Кейинчалик марказлаштирилган фанлар ўзига боланинг онгини кенгайтирувчи мавзулар пайдо бўлди. Бола улгайган сари унинг дунёқараши кенгайиб, онгиди оила, мактаб, туман, шаҳар, мамлакат, инсоният, коинот каби тушунчалар пайдо бўла бошлайди ва илм даражаси ҳам ўсиб боради.

XX аср бошларида педагогика йўналишида бир нечта қизиқарли ишлар билимларни Интеграциялаш йўлида олиб борилди. Бу йўналишда айниқса бошланғич таълим соҳасида илгор силжишлар рўй берди.

Унда бошланғич мактабларда асосий ўринларда икки фан йўналиши туриши кўзда тутилган:

1. Табиатшунослик.
2. Она тили.

Бу фанлар болаларда атроф-муҳит билан танишиш, одамлар, жамият ҳамда ўзининг вазифалари билан танишишга йўл очиб беради. Табиий ва гуманитар

фанлар бўлмиш табиатшунослик ва она тили о`қув фанларини бир-бири билан чукур ва кенг боғлиқликлари қайд этиб ўтилади. Бу фанлар таълим-тарбия йўналишида Интеграция йўлини тутган асосий фан ҳисобланади. Ўқув материалларини Интеграциялаш, фанлараро узвийликни мустаҳкамлаш ва мактаб ислоҳоти хусусида йўналишида самарали ишлар олиб борилган.

Тадқиқот методологияси

Бошлангич мактабларда ўқитиши ва тарбиялаш интеграцияси муаммолари назарий ва амалий жиҳатдан ҳозирги замон нуқтаи назардан жуда муҳим бўлиб, янги ижтимоий талаблар асосида янада долзарблиқ касб этади. Бугунги кунда фан ривожи ва ишлаб чиқаришдаги улкан ўзгаришлар туфайли келиб чиқаётган талаблар мактаб таълими олдига янги вазифаларни қўймоқда. Ҳозирги замон илм бериш тизими юқори даражада фан асосларини ўрнатишга, тафаккури ривожланган, оламни бир бутунликда англашга ва тасаввур этишга, теварак атрофда бўлаётган воқеаларни тўғри англашга, уларни моҳиятини англаб оладиган ёшларни тарбиялашга йўналтирилган.

Мактабларда ўргатиладиган фанларнинг тарқоқлиги мактаб битиувчисида бир кўринишили (фрагментар) дунёқарашни келтириб чиқаради. Ҳозирги замон илм-фанида эса иқтисодий ва сиёсий фанлари интеграциясига мойиллик юқори туради.

Атроф-муҳитга жиддий муносабатлар пойдевори бошлангич синфларда ўргатилади. Шунинг учун иқтисодий таълимнинг натижаси мактаб таълимининг биринчи босқичига боғлиқ янги психолого-педагогик тадқиқотлар кичик ёшдаги мактаб ўқувчиларининг билиш фаолиятлари чекланганлиги ҳақида илгариги тушунчаларни кўриб чиқишига имкон беради. Бу бошлангич синфларда иқтисодий таълимининг барча таркибий қисмларини ўзлаштириш ва янгилашга асос яратади[3.240].

Бошлангич синф ўқувчиларининг ёш хусусиятларига жавоб берадиган ва дарс талабларига мос келадиган мақсадни аниқлаш бундай янгиланишнинг асосий масаласидир.

XIX-XX асрлар оралиғида педагогикада бошлангич синф ўқувчиларининг табиий муҳит билан таништиришнинг интеграциялашган курсини яратишга оид илмий тадқиқот ишлари олиб борилган. Жумладан, бу ишлар А.Й.Герд, Д.Н.Кайгородов, А.П.Павлов, В.Н.Максимова, С.П.Баранова, М.Н.Скаткин номлари билан боғлиқ бўлиб, улар бошлангич мактабга атрофдаги жонли ва жонсиз табиат ҳақидағи бўлинмаган курсни киргизиши тавсия этган.

Бир қатор ишлар бошлангич таълимдаги фанлараро ва фанлар ичидаги алоқаларга бағишлиланган. Бу муаммолар ўқув фанларини интеграциялашга ўтишининг яқин ривожланиш зонасидир.

Мазкур таълим соҳалари мазмунини ўзлаштириш ва эгалланган ўзаро алоқадор билим, кўникма, малакаларни билиш, амалда қўллаш жараёни назарий ва амалий жиҳатдан тадқиқ этилмаган.

Бошлангич мактаб фанларининг интеграция алоқалари кам ишлаб чиқилган бўлиб, қарама - қарши ифодаланган. Бу алоқаларнинг моҳияти ҳақида олимлар орасида қарама - қаршиликлар кўп. Интеграциялаш мобайнида бир - бирига боғлиқлик ҳажми ошади ва тартибга тушади, шу тизим қисмларининг ишлаши ва ўрганиш обьекти тартибга солинади. Бу умумий қоидаларни қандай қилиб мактаб таълимида қўллаш мумкин? Замонавий дидактик ва методикада таъкидланишича, ўқувчиларни ўқитиши ва тарбиясининг муваффақиятлари

уларда дунё бирлиги ҳақида тушунчанинг шаклланганлиги, ўз фаолиятлари умумий табиат қонунлари асосида йўлга солиш заруратини тушунишлари, табиятшунослик курсида фанлараро ва фанлар ичида алоқаларни еча олишлари билан боғлиқ. Таълимдаги интеграция ўкув фанлари мазмунини конуструкциялашга тизимли ёндашиш орқали кўриб чиқилади.

Интеграциянинг турли даражалари ажратилади:

- бошлангич, табиат ҳақидаги элементар билимларни бирлаштириш;
- оралиқ - фанлар бўлимларини бўлиш интеграцияси;
- якуний-табиятшуносликни ўрганиш билан боғлиқ бўлган таълимнинг охирги босқичи интеграцияси;

Табиат ёки фан ҳақидаги энг оддий билимларни ҳосил қилувчи боғлиқликнинг энг соддаси маълум бир жой ёки тушунча билан чегараланган локал тасаввурдир. Бу боғлиқлик бошқа билимларга нисбатан ажралган, шунинг учун энг оддий ақлий фаолиятни таъминлайди. Бу кичик мактаб ёшига хос. Бирон бир тизимга тегишли бўлган тасаввурлар энг содда тизимли тасаввурлардир. Улар бирон бир мавзу, фан ёки ҳодисани ўрганиши асосида ҳосил бўлади.

"Бошлангич таълим" журналларида мактаб таълимини интеграциялаш муаммосига катта аҳамият берилади. Л.Н.Бухарева ўзининг "Бошлангич мактаб ўкув машғулотларини ўлкашшунослик асосида интеграциялаш" мақоласида "Интеграция - дифференсия жараёнлари билан биргалиқда амалга оширилаётган фанларни яқинлаштириш ва боғлаш жараёни бўлиб, янги, бутун яхлит билимлар яратишга ёрдам берувчи, фанлараро алоқаларни амалга оширувчи юқори кўринишдир", деб таъкидлайди[8.62]

Ўкув фанлари орасида интеграция фанлар тизимини инкор этмайди ва интеграция тизимини такомиллаштириш камчилликларни бартараф этиш йўли бўлиб, фанлар арасидаги алоқалар ва боғлиқликларни чуқурлаштиришга қаратилган бундай ёндашув - дифференсия ва интеграция орасидаги муносабатларни тушунтиришга таянади. Психолог олимлар Э.Н.Кабанова ва Миллернинг фикрича, "Ўқитувчига ҳали учрамаган вазифа асосида билим кўнишка ва қобилияtlарни мустақил кўчирилиши ақлий ривожланишнинг муҳим кўrsatkichiidir". У ўзининг "Бошлангич синфларда таълимни интеграциялаш тажрибаси" ишида мактаб таълимини интеграциялашнинг муҳимлигига эътиборини қаратса, Л.П.Элканин интеграция дарсини самарали қилиш воситаси, фанлар алоқаларини янги погоналарга кўтариш шакли, деб ҳисоблайди.

XX асрнинг 20-йилларида "Табиат", "Меҳнат" ва "Жамият" мавзусидаги интегратив курслар яратилди. Шунингдек, XX асрнинг 60-йилларида бошлангич 1-2 синфлар учун "Атрофимиздаги олам" ва юқори 3-4-синфлар учун "Табиятшунослик" интегратив курслари ҳам яратилди[4.128; 5.121]. Бу курсларда табиат, инсон ва жамият ҳақидаги ўкув материаллари ўзаро боғланишда акс эттирилган.

Таълимни интеграциялашнинг мақсади - шахсни ҳар томонлама камол топишини таъминлашнинг муҳим принципи сифатида майдонга келди. Интеграциялашга таълим шахсни интеллектуал ва маданий ривожлантиришнинг бош омили бўлиб қолди. Франсуз олими Дж.Дюнинг фикрича, "Айни пайтда таълимда унинг оғирлик марказини силжитишга қаратилган ўзгартиришлар бошланади. Бу ўзгаришлар, Коперникнинг табиятшуносликда олам марказини ердан Қуёшга силжитган инқилобга жуда ўхшаб кетади. Бизни мисолимизда болалар (ўкувчи) қуёш каби, унинг атрофида эса таълим воситалари гирди -

капалак бўлиб айланади. Болалар, атрофида шакллантирилаётган воситаларнинг марказидир", деб қаралади.

Шундай қилиб, ўқув материалларни интеграциялашга интилиш сўзиз равишда жаҳонда ҳам, миллий педагогикамиизда ҳам табиий ва етакчи характер касб этади.

Таҳлил ва натижалар

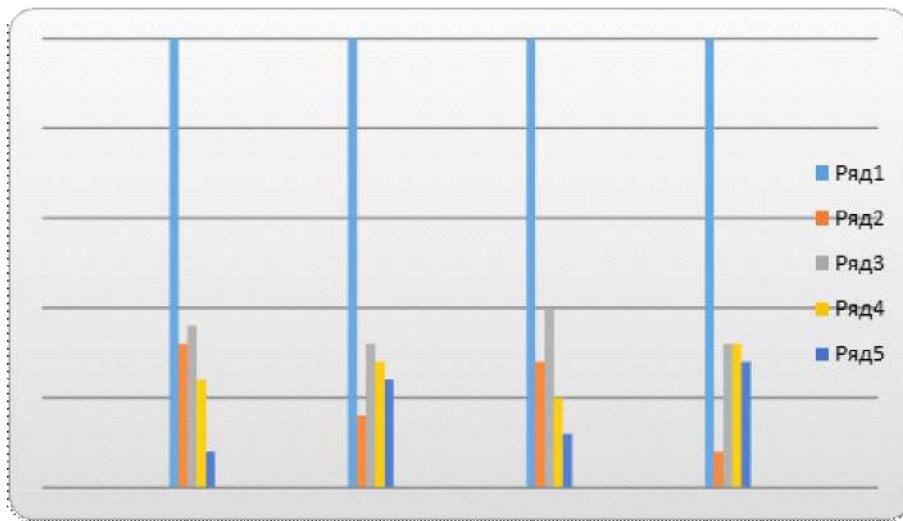
Бошлангич синфларда экологик таълимни кузатиб, она тили, табиатшунослик, меҳнат (табиий материаллар билан ишлаш), расм фанларига экологик мавзулар киритилгани кўринади. Бу фанлар асосида мактаб интегратив табиий фанлар тузилади.

Адабиётларни ўрганиш, олиб борилган илмий тадқиқот ишимиз мобайнида шунга амин бўлдикки, бошлангич синф ўқитувчилари, кейинроқ эса мактаб битирувчилари, айрим фанларни ўргангандликлари ҳолда айрим ўргангандарини ҳаётда "елементар" билимларни қўллашда қийинчилик ҳис қиласидар. Уларга олган билимларини амалда керакли ўринда қўллаш учун мустақил фикрлаш малакалари етишмайди. Бу ҳолат сабабларидан бири бошлангич таълимда турли фанларни ўзаро боғлиқликда ўрнатилмаганлигидан далолат беради.

Бунда интеграция фаолиятини ўзгартириш ёки билимларни бир фандан иккинчисига ўтказиш бўлмай, балки замонавий илмий билимларни интеграциялаш асосидаги янги дидактик эквивалентларни яратишдан иборат деган қонуният рад этилади.

Юқоридаги фикрларга таяниб, интеграцияни ўқувчиларнинг турли фанлар бўйича кузатишларини ва хulosаларини тасдиқлаб ёки чуқурлаштириб берувчи янги далилларни топиб бериш манбаи деб баҳолаш мумкин. Интеграция фанларнинг механик бирлашиши бўлмай, балки фанлараро синтез бўлиб, алоҳида тизимларнинг яқинлашиши боғланиши ва ягона бир янги нарсаларнинг яратилишидир.

Куйидаги жадвалда бошлангич синфларда табиатшуносликни она тили билан боғлаб ўқитиш бўйича ўтказилган тажриба-синов натижалари кўрсатилган.

1-расм. Тажриба-синов натижалари

Тавсия этилаётган табиатшуносликни ўқитишда фанлараро алоқадорлик мазмуnidаги билимларнинг тушунарли бўлиши ишлаб чиқилган методларга асосланиб аниқланди.

Таълим жараёнида фанлараро алоқадорлик таъминланган шароитда ўқувчиларнинг эгаллаган билимлари самарали ривожланиши билан бир қаторда уларнинг идрок этиш қобилияти, фаолликлари, қизиқишлари, ақлий интеллектуал имкониятлари ортишига эришилади. Жумладан:

1. Дарс жараёнида фанлараро алоқадорликни шакллантириш долзарб педагогик муаммо эканлиги ҳозирга қадар олиб борилган тадқиқот ишларини таҳлил қилиш асосида аниқланади.

2. Бошлангич синфларда табиатшуносликни ўқитишида танланган таълим мазмуни мақсадга мувофиқлик даражасига кўра ўқитиши шакллари бўлган дарс, дарсдан ташқари ишлар, синфдан ташқари машғулотлар жараёнида фойдаланиш назарда тутилади.

3. Бошлангич синф табиатшунослик дарсларида фанлараро алоқадорлик мазмунида танланган ўқув материаларидан фойдаланиш ўқувчиларнинг фанга бўлган муносабатлари, қизиқишига замин яратиб, натижада ўқувчиларда илмий дунёқарашни шакллантириш ва ривожлантиришни кафолатлади.

Тадқиқот натижаларининг муҳокамаси

Интеграцияни амалга оширишнинг усуллари яхши ёки ёмон бўлиши мумкин, муаммонинг моҳияти шундаки, усулларнинг бирларидан юз ўтириб, иккинчисидан барча даражаларида ўқитувчиларнинг (психологик ва физиологик) ёш хусусиятларини ҳисобга оладиган интеграцион чоралар тузишни киритишидир. Муаммонинг бундай қўйилиши интеграциянинг турли таълим погоналарида турли хусусиятларга эга. Бошлангич мактабда интеграцияни бир-бирига нисбатан яқин фанларни бирлаштириш асосида кўриш мақсадга мувофиқ.

Таълимнинг кейинги погоналаридан у асосий фанларнинг чегараларини бирлаштиришга ҳаракат қиласи. Бошлангич таълимни интеграциялашда ижобий ва салбий омиллар мавжудлигини ҳисобга олиш керак. Бу омиллар интеграциянинг усулларини белгилаб беради. Интеграцияланган курсларни шу ёшдаги болаларга тушунарли ва қизиқ бўлиши учун баён қилишнинг қийинлиги шундаки, бу омилни бартараф этишининг йўллари амалиётда текширилган энг маъкул услубларни ишлаб чиқиша ҳамда ўқитувчилар тайёрлашнинг маҳсус тизимиладир.

Бошлангич таълим учун зарур ва устувор йўналишларидан бири таълим мазмунининг янгиланиши, дарсни инновацион тажриба ва foяларга таяниб, замонавийлаштирилган, такомиллаштирилган ҳамда илмий - инновацион технологиялар асосида ўтиш заруриятини келтириб чиқарди. Чунки, дарс таълим - тарбия беришнинг асосий ўзагидир. Ўқувчининг ўқув фанларини чуқур ўрганиб бориши давомида унинг билими мустаҳкамланади, саводхонлиги ошиб боради. Фанлар бўйича бериладиган таълим -тарбия ҳаёт қонуниятлари, табиат диалектикаси, давр талаби асосида ўқувчиларга етказилса, ҳар бир ўқитувчи ўз вазифасини сидқидилдан бажарган бўлади.

Дарс таълимнинг асосий шакли экан, ўқитувчи шу жараён ўз шогирдларининг онгли ва фаол бўлиши, жамиятнинг ватанпарвар, адолатпарвар, меҳнатсевар ва фидоий кишилар бўлиб улгайишлари учун мустаҳкам замин тайёрлаши лозим.

Бу жараён ўқув-тарбиявий ишларнинг самарадорлигини таъминлаш учун, инновацион педагогик технологиялар воситасида амалда қўллашни тақазо этади[10.3].

Ҳозирги кунда бошлангич мактаб таълимини интеграция қилиш ҳақида кўп фикрлар мавжуд. Бу тушунарли - кичик мактаб ўқувчиси атрофдаги оламни бир бутунлигича қабул қиласи. Унинг учун табиатшунослик, она тили, мусиқа ва

бошқа ўқув фанларини номи эмас, балки атрофидаги олам объектларининг товушлар, ранглар, ҳажмларнинг турли-туманлиги мавжуддир. Болаларнинг табиат ва кундалик ҳаётдаги барча нарсаларнинг боғлиқлигини кўришга ўргатиш кераклигини ўқитувчи сезади, билади. Шундай экан таълим интеграцияси ҳозирги замон талаби. Бу муаммо қандай ечилиши керак, унинг моҳияти нимада?

Таълимни интеграциялаш фикри халқ таълимида табақалаштириш ва индивидуаллаштириш билан бирга муҳокама қилина бошлади. Агар кичик мактаб таълимини табақалаштириш асосида китоб, дарслер ва бошқа адабиётлар билан мустақил ишлашга тайёргарлик даражаси ҳамда кичик мактаб ёшида қизиқишлиарни фаол шакллантирилса, интеграциянинг асоси қилиб турли фанларни ўрганиш объектлари бўлган баъзи умумий тушунчаларни чуқурлаштириш, аниқлаштириш ва кенгайтириш мумкин.

Хулоса ва таклифлар

Мактаб таълимидаги табиий фанлар ўқувчиларга дунёning ҳозирги илмий манзарасини очиб беради. Шу боис табиат ҳақидағи фанлар ўқувчи дунёқарашининг табиий-илмий асосини ташкил этади. Билимлар интеграцияси таълимга ўзгача ёндашишни тақозо қиласи. Табиатшунослик фани стандарт кўрсаткичлари боланинг табиат ва ундаги ҳодисалар ҳақидағи тасаввурга эга бўлиш, уларни фарқлай олиш, тавсифлаб бериш, амалда қўллай олишга ўргатиш билан белгиланади. Ушбу жараён бўйича билим, кўникма ва малакаларни шакллантириш учун, аввало, дидактик шарт-шароитлар яратиш муҳим аҳамиятга эга. Дарснинг самарадорлигини ошириш, бериладиган билимлар савиясини кўтариш, назарий билимларни ҳаёт билан боғлаб олиб бориш, инновацион педагогик технологияларни қўллаб дарс жараёнида интеграцион ёндашувни янада самарали йўлга қўйиш ўқувчиларда табиатшуносликдан билимларни ўзлаштиришга янада қизиқишиш уйготади, улар билимини мустаҳкамлашга ёрдам беради.

Бошлангич синф табиатшунослик дарсларида фанлараро алоқадорликни йўлга қўйишининг самарали шакл, метод ва воситаларидан мақсадга мувофиқ фойдаланиш, интеграцион ёндашув асосида тизимли амалга ошириш пировард натижани белгилашга имкон берувчи омиллардан бири саналади. Табиий шароитларда қузатувларни олиб бориш, кичик амалий тажрибаларни ўтказиш, бу каби тажрибаларни тизимли равишда амалга ошириш, муаммоли вазиятларни яратиш ҳамда мазкур ўринларда ўқувчиларнинг мустақиллигини таъминлаш, уларнинг ўз фикрларини эркин баён этишга рагбатлантириш, уларда нафақат фаолликни шакллантиради, балки мавжуд билим даражасини оширади, уни мустаҳкамлайди ва барқарорлашувига олиб келади. Натижада ўзлаштириш ва сифат самарадорликка эришилади.

Хулоса қилиб айтганда, ёш авлодга экологик таълим ва тарбия беришда ҳамма фанлар орқали амалга оширилиши лозим. Бу иш табиат тўғрисидаги билимларни ўқувчилар томонидан чуқур эгаллашга қаратилган бўлиши лозим. Замонавий фан ва таълим тизимлари инсон ва шахс ривожини тушунтиришнинг яхлит назариясини яратишда фанлараро алоқадорлик жараёнига таянилади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

[1]." Билимли авлод - буюк келажакнинг тадбиркор халқ - фаровон ҳаётнинг, дўстона ҳамкорлик эса тараққиётнинг кафолатидир". Президент Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конститутсияси қабул қилинганинг

26 йиллигига бағишланған тантанали маросимдаги маъruzаси. 2018 йил 7 декабр.-16-б.

[2].Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси.2020-йил 24-январ.

[3].Нуриддинова М.И. "Табиатшуносликни ўқитиш методикаси"-Т.: "Чўлпон". 2005. 240 б.

[4].Баҳромов А., ва бошқалар. "Табиатшунослик" дарслиги 3-синф. Тошкент. "Чўлпон" нашриёти 2016. 128 б.

[5].Баҳромов А.Д., Шарипов Ш.М., Набиева М.Т. "Табиатшунослик" Умумий ўрта таълим мактабларининг 4-синфи учун дарслик. Т.: "Шарқ" нашриёт-матбаа аксиядорлик компанияси-2017. 121 б.

[6].Мавлонова Р., Раҳматқұлова Н., "Бошланғич таълимни интеграциялаш". Тошкент. 2011. 82-б.

[7].Турсун Шодиевнинг "Рақамли иқтисодиётнинг шаклланиш ва ривожланиш муаммолари" мақоласидан. 14-б.

[8].Авазов Ш. "Мактабда экологик тарбия". -Тошкент: "Ўқитувчи", 1992.- 62-б.

[9].Норбўтаев Х.Б., Шойқулова Н. "Фанлараро экологик тарбия". Услубий кўлланма. - Тошкент: "ДИЗАЙН-ПРЕСС", 2012. 40-б.

[10].Салоҳиддинова Н.М "Бошланғич синкларда интерфаол дарсларни ташкил этиш усуллари" -Т.: "Ноширлик ёғдуси" 2018. 3-б.

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Курязов Сарвар Баҳтиёрович

Банк-молия академияси тингловчиси

МИЛЛИЙ ИҚТІСОДИЁТНИ ИННОВАЦИОН РИВОЖАНТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИНИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ

For citation: Quryazov Sarvar Bahtiyorovich. CURRENT PROBLEMS OF FINANCING INNOVATIVE PROCESSES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.106-112

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-13>

АННОТАЦИЯ

Мақолада миллий иқтисодиётни инновацион ривожлантириш жараёнларини молиялаштиришнинг долзарб муаммолари, молиялаштириш мақсадида фойдаланиладиган маблағларнинг асосий манбалари, логистик ва қайта молиялаштириш масалалари ҳамда миллий иқтисодиётнинг инновацион ривожини инвестициялар билан таъминлаш борасидаги тавсиялар ёритилган.

Калит сўзлар: фан-техника рентаси, инвестиция лойиҳаси, инновация, инновацион корхоналар, инвестицион, аналитик, тартибга солиш, консолидация ва назорат қилиш функциялари; логистик молиялаштириш, қайта молиялаштириш, инновацион менежмент

CURRENT PROBLEMS OF FINANCING INNOVATIVE PROCESSES IN THE DEVELOPMENT OF THE NATIONAL ECONOMY

ABSTRACT

The article deals with current problems of financing the processes of innovative development of the national economy, the main sources of funds used for financing, logistics and refinancing. it highlights the issues of research and recommendations for investment promotion of innovative development of the national economy.

Keywords: scientific and technical rent, investment project, innovation, innovative enterprises, investment, analytical, regulatory, consolidation and control functions; logistics financing, refinancing, innovation management

АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ РАЗВИТИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

АННОТАЦИЯ

В статье рассматриваются актуальные проблемы финансирования процессов инновационного развития национальной экономики, основные источники средств, используемые в целях финансирования, логистики и рефинансирования- освещаются вопросы научно-исследовательской работы и рекомендации по инвестиционному стимулированию инновационного развития национальной экономики.

Ключевые слова: научно-техническая рента, инвестиционный проект, инновация, инновационные предприятия, инвестиции, аналитические, регуляторные, консолидационные и контрольные функции; логистическое финансирование, рефинансирование, инновационный менеджмент

Кириш. Илм-фан ва техника ютуқларини көнг қўллаган ҳолда иқтисодиёт тармоқларига, ижтимоий ва бошқа соҳаларга замонавий инновацион технологияларни тезкор жорий етиш Ўзбекистон Республикаси жадал ривожланишининг муҳим шартидир. Жамият ва давлат ҳаётининг барча соҳалари шиддат билан ривожланаётгани ислоҳотларни мамлакатимизнинг жаҳон сивилизацияси етакчилари қаторига кириш йўлида тез ва сифатли илгарилашини таъминлайдиган замонавий инновацион фоялар, ишланмалар ва технологияларга асосланган ҳолда амалга оширишни тақозо етади. 2017-2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича ҳаракатлар стратегиясининг учинчи бўлимида иқтисодиётни ривожлантириш ва либераллаштиришнинг устувор йўналишларида таркибий ўзгартиришларни чуқурлаштириш, миллий иқтисодиётнинг етакчи тармоқларини модернизация ва диверсификация қилиш ҳисобига унинг рақобатбардошлигини оширишга алоҳида эътибор қаратилган. Бугунги кунда инновация соҳасида катта тажриба ва ютуқларга эришган ривожланган давлатларда инновация фаолиятини амалга ошириш ва ривожлантиришга йўналтирилган давлат инновация сиёсатини амалга оширади. Унинг асосини инновация фаолиятини янада фаоллаштириш, унга зарурый қулай шароитларни яратишга қаратилган.

Миллий иқтисодиётни инновацион усулда ривожлантириш бугуннинг энг долзарб мавзусига айланди. Дарҳақиқат, бугунги кунда дунёдаги энг ривожланган мамлакатлар иқтисодиётига назар солар эканмиз, уларнинг асосий даромадлари ва статистик кўрсаткичлари инновацион жараёнларнинг тўғри ташкиллаштирилганлиги ҳамда доимий равишда такомиллаштириб борилаётгани билан алоҳида эътиборга лойикдир.

Дунё миқёсидаги иқтисодий жиҳатдан ривожланган мамлакатлар таҳлил қилинадиган бўлса, уларнинг аксарияти инновацион ривожланишнинг назарий асосларини яратишга, янги моделларни излаб топишга ҳамда инновацион жараёнлар учун қулай шарт-шароитлар яратишга интилмоқдалар. Хорижий олимлар томонидан инновацион жараёнларни молиялаштириш тушунчаси мазмуни ва моҳиятини көнг маънода қўллаш бўйича турли хилдаги илмий изланишлар олиб борилган. Хусусан, Ўзбекистон ҳам инновацион ривожланиш йўлидан боришга интилмоқда.

Мамлакатимизда иқтисодиётни модернизация қилишнинг ҳозирги босқичи хўжалик юритувчи субъектлардан тадбиркорлик фаолиятида янги маҳсулотлар ва технологиялар яратиш ҳамда экспортбоп товарлар ишлаб чиқаришга йўналтирилган инновацион сиёsat юргизишни талаб этмоқда. Дарҳақиқат, Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек, "Инновация бу келажак дегани. Биз буюк келажагимизни барпо этишни бугундан бошлайдиган бўлсак, уни айнан инновацион гоялар, инновацион ёндашув асосида бошлашимиз керак".

Шунинг учун, Миллий иқтисодиётни инновацион ривожлантириш жараёнларини молиялаштиришнинг муаммолари долзарб илмий-амалий масалани ташкил қилмоқда.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Эркин бозор рақобати шароитида ҳар бир хўжалик юритувчи субъект нисбий устунликка эришишга интилади. Бунга эса фақат инновацион фаолиятни амалга ошириш орқали эришиллади. Инновация жараёни қанчалик тез амалга оширилса, фаолият муваффақияти шунчалик юқори бўлади. Маҳсулотларнинг янгиланиши, уларнинг бозорга ўз вақтида чиқарилиши қўшимча фойда олиш эҳтимолини оширади ва бундай фойда фан-техника рентаси деб аталади. Инновация жараёнларини амалга ошириш натижасида корхоналар харажатларни камайтириб, ишлаб чиқариш ҳажмини оширади, бозорда ўз ўрнини эгаллайди, фойдани қўпайтиради, тадбиркорлик самарадорлигини ошириш ва миллий иқтисодиётни ривожлантиришга ёрдам кўрсатади. Инновация фаолиятининг туб мазмуни, унинг ўзига хос белгилари ва хусусиятлари инновация тушунчасида мужассамлашган. Таъкидлаш жоизки, бу тушунча хорижлик олимлар асарларида ҳам, мамлакатимиз олимларининг ишларида ҳам турлича таърифланиб келинмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Миллий Энциклопедиясининг 4-жилдида қўйидаги таърифланган: "Инновация - (инг. - innovationas - киритилган янгилик, ихтиро):

1) техника ва технология авлодларини алмаштиришни таъминлаш учун иқтисодиётга сарфланган маблағлар;

2) илмий-техника ютуқлари ва илгор тажрибаларга асосланган техника, технология, бошқариш ва меҳнатни ташкил этиш каби соҳалардаги янгиликлар, шунингдек, уларнинг турли соҳалар ва фаолият доираларида қўлланилиши. Фикримизча, ушбу таъриф инновация тушунчасининг замонавий моҳиятини тўлиқ очиб бермайди, уни туркумлаш ва батафсил тавсифлаш учун етарли эмас.

Я.Кук ва П.Майерс таърифига кўра: "инновация - гоядан то бозорда сотиладиган тайёр маҳсулотгача бўлган, тўлиқ жараён". Деярли шундай фикр Б.Твисс томонидан ҳам билдирилган бўлиб, инновация кашфиёт ёки фоя ҳисобланиб, иқтисодий мазмун касб этадиган жараён сифатида таърифланади. Оксфорд университети профессори М.Додгсоннинг таърифига кўра, "инновация илмий, технологик, ташкилий ва молиявий фаолиятдан иборат бўлиб, янги (ёки яхшиланган) маҳсулот, янги (ёки яхшиланган) ишлаб чиқариш жараёни ёки курилмалар тижоратига олиб келади".

В.Г.Медынский ва С.В.Ильдеменовлар фикрича, инновация фаолияти: "ўтказилган илмий тадқиқотлар ёки қилинган кашфиёт натижасида ишлаб чиқаришга жорий этилган обьект бўлиб, олдингисига қараганди сифат жиҳатдан фарқ қиласди. Инновация тушунчасига берилган таърифларни яна давом эттиришимиз мумкин. Ҳар хил таърифлар ўртасидаги энг муҳим фарқлар, инновация тушунчасига муаллифнинг қандай ёндашганлигидан иборат. Бундай ёндашувларни асосан икки тоифага ажратиб кўрсатишимиш мумкин:

1. Инновация - илмий-ижодий жараён ва унинг натижаси.
2. Инновация - янгиликни жорий этиш (тижоратлаштириш). Яқин вақтларгача ушбу ёндашувлардан қайсинаси, таърифлардан қайси бири мукаммалроқ эканлиги түғрисида қизғин мунозаралар олиб борилган. Сўнгги пайтларда бундай мунозаралар бироз пасаймоқда. Бу ҳозирги вақтда инновация тушунчасининг тўлақонли бошқарув категорияси сифатидаги ўзига хос халқаро стандарти ишлаб чиқилиши билан боғлиқ.

Хорижий олимлар томонидан инновацион жараёнларни молиялаштириш соҳасида бир қанча илмий изланишлар олиб борилган. Хусусан, Ўзбекистон ҳам инновацион ривожланиш йўлидан боришга интилоқда. Мамлакатда қулай инновацион-инвестицион муҳитни вужудга келтириш борасидаги ислоҳотлар илмий асосда амалга оширилмоқда. Инвестиция сиёсатининг устувор йўналишлари, фан сигимкорлиги юқори бўлган устувор соҳаларни ривожлантиришга инвестицияларни жалб қилиш бўйича илмий-амалий тавсиялар, мамлакат ҳаётида хорижий инвестицияларниң аҳамияти мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг асарларида батафсил ёритиб берилган. Шунингдек, иқтисодиётни инновацион-инвестицион жиҳатдан ривожлантиришга оид республика олимларининг қатор асарлари мавжуд. Чунончи, А.Ф.Расулов, А.Олмасов, Р.А. Алимов, А.В.Вахабов, Д.Г.Гозибеков, А.В.Ваҳобов, А.Рафиев ва бошқа олимларнинг илмий ишларида мамлакат иқтисодиётига хорижий инвестицияларни жалб этиш ва улардан фойдаланиш муаммолари ўрганилган. Миллий иқтисодиётни инновацион жиҳатдан ривожлантириш муаммолари Д.В. Тросянский, Р.А.Убайдуллайева, М.Абдусалямов, А.С.Солиев, А.М.Содиков, Т.М.Ахмедов, А.М.Қодиров, А.А.Қаюмов, Ё.А.Абдуллаев, Ф.Т.Егамбердиев ва бошқа олимларнинг илмий асарларида баён етилган. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019-йил 21-сентябрдаги фармонида ҳам бу борада мамлакатда амалга оширилиши лозим бўлган ислоҳот ва тадбирлар ва мўлжалланган жараёнлар бўйича дастурлар ишлаб чиқилиши белгилаб кўйилган.

Таҳлил ва натижалар

Ҳозирги вақтда инновация фаолиятини молиялаштириш мақсадида фойдаланиладиган маблағларнинг асосий манбаи сифатида: маҳаллий ва республика миқёсида ажратиладиган бюджет маблағлари; инновацион корхоналар (ИК) томонидан шакллантирилган маҳсус нобуджет ИТТКИни молиялаштириш фондлари маблағлари; корхоналарнинг шахсий маблағлари; турли турдаги тижорат тузилмалари (инвестиция компаниялари, тижорат банклари, сугурта жамиятлари, молия-саноат гуруҳлари) нинг молиявий ресурслари; тижорат банкларининг кредит ресурслари; хорижий инвестициялар; миллий ва хорижий илмий фондларнинг маблағлари; аҳолининг шахсий жамғармалари хизмат қилиши мумкин. Кейинги йилларда инновацион молиялаштириш манбалари тузилмасида бюджетдан ажратиладиган маблағлар улуши камайиб, айни вақтда корхоналарнинг хусусий маблағлари ҳиссаси ортиб бормоқда. Бунда давлатнинг тутган ўрни фоят муҳим, сабаби давлат инвестиция стратегиясини шакллантириш билан чекланиб қолмай, балки уларни ижтимоий-иктисодий ривожлантириш дастурлари билан мувофиқлаштиради, илмий-инновация фаолиятини рағбатлантириш ва унинг учун шароитлар яратиш юзасидан аниқ тадбирларни амалга оширади ва ижобий инвестиция-инновация иқлимини яратади. Иқтисодий тизимларни ривожлантиришнинг ҳозирги босқичи капитални реализация қилиш самарадорлигини, иқтисодиётнинг реал ва молиявий секторлари салоҳиятини

ошириш, хўжалик юритувчи субъектлар мослашувчанлигини ва барқарорлигини таъминлашга имкон берадиган инновацион шаклларни фаоллаштириш билан тавсифланади. Ишлаб чиқаришнинг рақобатбардошлиги ва иқтисодий ўсиш иқтисодиётнинг барча тармоқларида асосий капитални тузилмавий-инновацион модернизация қилишга мақсадли инвестиция маблағларини йўналтириш, янги технологик базага асосланган миллӣ иқтисодиётни ривожлантиришнинг қудратли омили бўлган капитал қўйилмаларни самарали бошқариш орқали таъминланади. Иқтисодиётнинг реал ва молиявий секторларида хўжалик юритувчи субъектларнинг инновацион фаолияти ва ўзаро таъсири анъанавий муносабатларнинг иқтисодий тизимларни ривожлантиришга таъсирини кучайтиради ҳамда уларнинг тузилмасида иқтисодий муносабатларнинг янги кўринишларини шакллантиради, бу эса бозорни тиклади.

Иқтисодий тизимларни модернизация қилиш ва инновацион ривожланиш муаммоларини ҳал этишнинг долзарблиги инновацион жараёнларни молиялаштириш учун концепцияни ишлаб чиқиши талаб этади. Чунки ҳар қандай мамлакат иқтисодиёти учун бир ёки бир неча мамлакатларда муваффақиятли амалга оширилган муайян бозорни ёки молия моделини тўғридан-тўғри кўчириб олиш имконсиздир.

Инновацион жараёнларни молиялаштириш механизми инновацион ресурсларнинг тақсимланиши ва иқтисодиёт инновацион йўналишга ўтишининг асоси сифатида тартибга солиш вазифасини бажаради. Инновацион жараёнларнинг ажralmas қисми сифатида уларни молиялаштириш механизми доимий равиша амалга ошириб борилади.

Улар икки таркибий қисмга бўлинган ҳолда амалга оширилади. Биринчидан, жараённинг анъанавий функциялари: инновацион, аналитик, тартибга солиш, консолидация ва назорат қилиш; иккинчидан, интеллектуал капитални фаоллаштириш талабларини ўзига хос тарзда акс эттирувчи маҳсус билим.

Инновацион ривожланишни молиявий қўллаб-қувватлаш жараёни уч асосий элементга таянади:

- 1) молиялаштириш манбаси;
- 2) молиялаштириш механизми;
- 3) жараённинг изчил олиб борилишини таъминловчи тизими ёндашув.

Турли соҳалардаги инновацион жараёнларни молиялаштириш бўйича муаммолар икки гурӯхга бўлиб, улар иқтисодий фаолиятнинг аксарият соҳаларига хос бўлган тизим муаммолари ва турли тармоқларнинг ўзига хос муаммолари сифатида ўрганилиши мумкин.

Инновацион жараёнларни молиялаштириш манбалари ҳамда молиялаштириш жараёнини ўрганиш асосида икки ёндашувга таянадиган молиялаштириш схемаларини ажратишимиш мумкин:

1. Логистик молиялаштириш. Корхонада инновацияларни молиялаштиришнинг манбалари мавжуд бўлмаганда ёки аниқланмаганда ташқи молиялаштириш манбасидан маълум бир логистик кетма-кетликда молиялаштириш ушбу жараённи харажатни оширмаслик ва харажатларнинг мақсадлилигини назорат қилиш нуқтаи назаридан оптимал қиласи. Агар оралиқ натижалар кутилган даражада бўлса инновациялаш давом эттирилиши, акс ҳолда инновациялаш тўхтатилиши мумкин. Ушбу ҳолат инвесторларнинг рискларини пасайтиради.

2. Қайта молиялаштириш. Корхонада режалаштирилган инновациянинг қисман жорий қилиниши натижасида олинадиган қўшимча даромад инновацион ўсишни

янада чуқурлаштиришга қаратилиши ушбу йұналишга инвесторларнинг инвестицион жаражатларини пасайтиришга имкон беради. Жағон амалиётіда ушбу усул йирик корпорациялар томонидан муваффақиятли тарзда амалға оширилиб келмоқда.

Мамлакатимиз иқтисодиёти ривожланишининг ҳозирги босқичида барча тармоқларни қамраб олган ва мунтазам харakterга эга бўлган йирик инновациялар талаб этилади. Мисол учун, қуйидаги янгиликлар бўлиши мумкин: электрон ресурсларни (интернет-порталлар, рақамли кутубхоналар ва ҳ.к.) яратиш ва улардан фойдаланиш соҳасида инновацион ечимлар; ахборотни ҳимоя қилиш ва ахборот хавфсизлигини таъминлаш, интернет фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятларини тартибга солиш; ягона ахборот муҳитини ривожлантиришда таҳлил ва қарорларни қабул қилиш; маълумот иқтисодиётига ўтиш шароитида сифатни бошқаришда ахборот технологияларидан фойдаланиш ва ҳоказо. Инновация бошқарувини такомиллаштириш, инновацияларга бўлган талабни шакллантиришда давлат иштироки, инновацион корхоналарга мазмунли давлат кўмагини таъминлаш, ресурслардан фойдаланишни мониторинг қилиш мамлекатимиз иқтисодий ўсиш суръатларининг ўсишига ва мамлакатимизнинг фаровонлигини оширишга олиб келади.

Хулоса

Иқтисодиётни модернизациялаш шароитида миллий иқтисодиётнинг инновацион ривожини инвестициялар билан таъминлаш имкониятлари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш ва мавжуд муаммоларни аниқлаш асосида инвестицияларни фан сифимкорлиги юқори бўлган устувор соҳаларни ривожлантиришга жалб этишнинг истиқболли йұналишларини белгилашга қаратилган илмий-амалий тавсияларни ишлаб чиқиши долзарб аҳамият касб етади.

Хулоса ўрнида қуйидаги таклифларни тавсия этамиз:

-миллий инновацион тизимни мустахкамлаш, хусусан инновацион тадбиркорликни қўллаб-қувватлашга қаратилган маҳсус молиялаштириш инфратузилмани қуриш ва инновацион соҳани имтиёзли молиялаштириш орқали инновацион жараёнларни молиялаштириш бўйича ривожланган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиш;

-хўжалик юритувчи субъектларнинг инновацион жараёнларини рафбатлантиришда банк кредитлари каби анъанавий молиялаштириш усуллари ва солиқ имтиёзларидан ташқари инновацион молиялаштириш усуллари ва воситаларидан кенг фойдаланиш;

-инновацион лойиҳаларнинг амалға оширилиши, хусусан молиялаштирилишини амалға оширилишини таъминловчи кадрларни етиштириш учун инновацион менежмент ва лойиҳавий молиялаштириш соҳасида олий таълим муассасаларида мутахассислар етиштиришни жадаллаштириш, инновацион лойиҳаларни ишлаб чиқишида маҳаллий ташаббускорларнинг рўлини ошириш, хорижий ҳамкорларни топиб берувчи ва ички ишлаб чиқарувчилар билан мулоқотни таъминловчи диллер фирмаларни очиши, улар ўртасида ишончли ҳамкорликни йўлга қўйиши учун маҳаллий корхоналар тўғрисида ахборот тизимини ташкил қилиш ва бу борада ўзига хос мониторингни йўлга қўйишини тақозо етади; хорижий инновациялар иштирокидаги худудий инновация лойиҳаларини ишлаб чиқиши ва уни амалға оширишда маҳаллий ҳокимият органлари ҳамда нодавлат нотижорат ташкилотлар фаолиятини рафбатлантириш лозим. Бу ўринда тегишли вазирликларнинг ваколатларини бажаришда уларнинг мавқеини ошириш, бунда

давлат ҳокимият органларининг ўзаро ҳамкорлик қилиш механизмини такомиллаштириш ҳамда ташкилотлар фаолиятини иқтисодий ислоҳотларнинг енг муҳим вазифалари билан мувофиқлаштириш лозим;

-миллий инновацион тизимининг шаклланишини молиявий қўллаб-қувватлаш мажмуаси инфратузилмасини рақамли иқтисодиётнинг ахборот технологиялари билан мустахкамлаш, хусусан инновацион лойиҳалар ташаббускорлари ва потенциал инвесторларни оммавий равишда ўзаро яқинлаштирадиган ва ахборот адмашинувины таъминлайдиган интернет порталларни яратиш, молиявий-инвестицион институтларнинг амалиётини ахборот-коммуникация технологиялари орқали инновацион ривожлантириш зарур.

Фойдаланган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 28 январдаги ПФ-5308-сонли "2017-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини "Фаол инвестициялар ва ижтимоий ривожланиш йили"да амалга оширишга оид Давлат дастури тўғрисида" Фармони.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожаатномаси. // Халқ сўзи. 2017 йил 23 декабрь. №258(6952). 1-5 б.
3. Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси. 4-жилд. - Т.: "Ўзбекистон Миллий Энциклопедияси" давлат илмий нашриёти, 2002. 169-б.
4. Cooke Ian, Mayers P. Introduction to Innovation and Technology Transfer. Boston Artech House, Inc., 1996. -235 р.
5. Твiss Б. Управление научно-техническими нововедениями. - М.: Экономика, 1989.
6. Dodgson M. Themanagament of technological innovation: An international and strategic approach - Oxford University Press, 2000. -248 р.
7. Медынский В.Г., Ильдеменов С.В. Рейнжириинг инновационного предпринимательства. - М.: ЮНИТИ, 1999. С. 413.
8. Никонова Я.И., Казаков В.В. Механизм финансового обеспечения инновационной деятельности экономических систем: Вестник Томского государственного университета, 2012. С. 127.
9. Довбий И.П. Принципы кредитного обеспечения инвестиционно-инновационных процессов региона. Челябинск: Изд. центр ЮУрГУ, 2011. - С. 18.
10. Никонова Я.И., Казаков В.В. Механизм финансового обеспечения инновационной деятельности экономических систем: Вестник Томского государственного университета, 2012. - С. 129.

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Сатторкулов Обидқұл Турдикұлович
и.ф.н., доцент

Гулистан давлат университеті
Иқтисодиёт кафедрасы мудири,
Содиқова Шоҳида Обидқұловна

Гулистан давлат университеті
1-босқыч магистранти,
Турдикулова Гулмира Обидқұл қизи

Гулистан давлат университеті
"Иқтисодиёт" таълим йүналиши 3-босқыч талабаси

ХУДУД МЕХНАТ РЕСУРСЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИШ САМАРАДОРЛИГИНИ ОШИРИШ

For citation: Sattorkulov Obidkul Turdikulovich&Sodiqova Shohida Obidqulovna&Turdiqulova Gulmira Obidqul qizi. INCREASE THE EFFICIENCY OF THE USE OF LABOR RESOURCES IN THE REGION. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.113-121

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-14>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада ҳудудда меңнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ҳолати, уни акс эттирувчи күрсаткичлар, меңнат ресурслари таркиби, ҳудудда ишсиз ёшлар рақобатбардошлигини ошириш жараёни ва аҳоли бандлигини таъминлашга қаратылған ҳудудий дастурлар ижроси таҳлил қилинганд.

Калит сўзлар: меңнат ресурслари, ишсизлик, аҳоли бандлиги, ҳудуд жозибадорлииги, янги иш ўрни, барқарор ривожланиш, даромад, экспорт салоҳияти, аҳоли таркиби, миграция.

INCREASE THE EFFICIENCY OF THE USE OF LABOR RESOURCES IN THE REGION

ABSTRACT

The article analyzes the state of effective use of labor resources in the region, its reflecting indicators, the composition of labor resources, the process of increasing the competitiveness of unemployed youth in the region and the implementation of regional programs aimed at ensuring employment of the population.

Keywords: labor resources, unemployment, employment, territory attractiveness, new jobs, sustainable development, income, export potential, population composition, migration.

ПОВЫШЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ РЕГИОНА

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются состояние эффективного использования трудовых ресурсов региона, их показатели, состав трудовых ресурсов, процесс повышения конкурентоспособности безработной молодёжи региона и реализация региональных программ, направленных на обеспечение занятости населения.

Ключевые слова: трудовые ресурсы, безработица, занятость населения, привлекательность региона, новое рабочее место, устойчивое развитие, доход, потенциал экспорта, состав населения, миграция.

Кириш. Ўзбекистон Республикаси, унинг ҳудудлари, шу жумладан Сирдарё вилоятида аҳолини иш билан таъминлаш ўзига хос хусусиятларга эгадир. Бу аҳоли сони ўсишининг нисбатан юқорилиги, қатор ҳудудларда аҳоли зич жойлашганлиги, мавжуд меҳнат ресурслари меҳнат бозоридаги талабдан зиёдалиги, улар таркибида ёшлар саломгининг катталиги ва бошқа омиллар билан изоҳланади. Шунинг учун инқизот шароитларида меҳнат бозори, айниқса ҳудудий меҳнат бозорини шакллантириш, уни тартибга солиш ва бошқариш, меҳнатга лаёқатли аҳолининг иш билан бандлиги даражасини ошириш, ишсизликни камайтириш мамлакат иқтисодиётини барқарор ривожлантириш, жамиятдаги ижтимоий муаммоларни муваффақиятли ҳал этишнинг энг муҳим ва долзарб масаласи ҳисобланади. Мамлакатимиз раҳбарининг 2020 йил 24 январда Олий Мажлисга йўллаган Мурожаатномасида ҳам меҳнат ресурсларига алоҳида тўхталиб ўтилди ва мамлакатимизда камбағалликда кун кечиравчилар сони мамлакат аҳолисининг умумий сонига нисбатан 12-15 фойизни ташкил этаётганлиги биринчи маротаба расман эълон қилинди [1].

Адабиётлар таҳлили

Меҳнат ресурслари ва улардан самарали фойдаланиш муаммолари хорижда иқтисодчи олимлар Богданов, Д.Н. Ушаков, Никифорова А.А., Н.А. Волгина, Р. Фримен, М.Саламон, Дж. Перри, М.Фелдстайн, Р.Холл, Д.Гилдер, А.Лафферлар томонидан ўрганилган. Мамлакатимизда янги иш ўринларини яратиш орқали меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни ошириш муаммоси Р.А.Убайдуллаева, Қ.Х.Абдураҳмонов, Ш.Р.Холмўминов, З.Я. Худойбердиев, Н.Қ.Зокирова, Д.А.Ортиқова, Н.Х.Рахимова, К.З. Хоми-тов, Г.Қ.Абдураҳманова,

Н.У.Арабов, М.Холмухамедов ва бошқа олимлар томонидан тадқиқ қилинганд.

Тадқиқотлар методологияси

Илмий мақолада күтарилилган муаммони атрофлича таҳлил қилиш, таҳлил натижаларини тизимлаштириш асосида илмий асосланған холоса ва тавсиялар ишлаб чиқиша илмий абстракция, диалектик тадқиқот, индукция ва дедукция, мақсадли ривожлантириш, монографик кузатув, тизимли ва қиёсий таҳлил, график тасвирлаш, эксперт баҳолаш ва иқтисодий статистик каби усуллардан кенг фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар

Аҳоли ўртасида ишсизликни камайтириш мақсадида меңнат бозоридаги ҳақиқий ҳолатни республикамиз минтақалари кесимида чуқур таҳлил қилиш асосида аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича худудий ва тармоқ дастурларини ишлаб чиқиш ва уларнинг бажарилишини мувофиқлаштириш, янги иш ўринлари ташкил этиш бўйича давлат буюртмаларини ишлаб чиқиш бўйича аниқ тизим асосида комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меңнат муносабатлари вазирлиги томонидан 2019 йил июнь ойида ўтказилган социологик сўровномага кўра, мамлакатимизда ишсизлик даражаси 9,1%ни ташкил этмоқда ва бу худди шу даврнинг 2018 йилига нисбатан 0,2% га пастдир. Ишсизлик даражаси Қашқадарё, Сирдарё ва Фаргона вилоятларида юқори бўлиб, энг юқори кўрсаткич -9,4%ни ва энг қуий кўрсаткич эса Тошкент шаҳри(7,7%)да қайд этилган. Бундан ташқари, сўровномага мувофиқ, 30 ёшгача бўлган ёшлар ўртасида ўртасида ишсизлик даражаси 15,1%ни, 15-25 ёш оралигида -16,8%, аёллар ўртасида эса 12,7%ни ташкил этган [2].

Ишсизлик даражасини юқори эканлигини кўрсатувчи бундай маълумотлар мавжуд меңнат бозорида жиддий номутаносибликлар борлигидан ва меңнат бозорини тўлиқ шакллантириш ҳамда мақсадли ривожлантириш стратегияси йўқлигидан далолат беради.

Бошқа ҳудудлар қатори Сирдарё вилоятида ҳам ишсиз ёшлар рақобатбардошлигини ошириш ёш меңнат ресурслари шаклланадиган иқтисодий муҳитнинг ўзига хослигига боғлиқ. Вилоятда ишсиз ёшларнинг рақобатбардошлигини ошириш соҳасидаги вазият ҳақида умумий тушунчага эга бўлиш учун қуийдаги келтирилган 2010-2018 йиллар учун кўрсаткичлар динамикасини кўриб чиқиш таклиф этилади (1-жадвал).

1-жадвал маълумотларини таҳлил қилиш шуни кўрсатмоқдаки, 2010-2018 йиллар давомида вилоятда доимий аҳоли сони 11,2 фоизга ортган ва 2018 йилда 816,2 минг кишини ташкил этган. Кўрилаётган даврда доимий аҳоли таркибида ёшлар сони 2,0 фоизга ортиб, бу кўрсаткич ёшлар сонининг аҳоли сонига нисбатан паст суръатда кўпайганлигини кўрсатади. Вилоятда доимий аҳолининг 60 фоиздан ортигини 30 ёшгача бўлган ёшлар ташкил этади. Йиллар бўйича бу кўрсаткични таҳлил қилиш унинг бир меъёрда кечмаганлигини кўрсатади. Масалан, 2010 йили аҳоли таркибида ёшлар улуши 65,3 фоизни ташкил этган бўлса, 2018 йилда бу кўрсаткич 60,2 фоизга teng бўлган ёки 5,1 бандга камайган. 2010-2018 йиллар давомида вилоятда меңнат ресурслари сони - 17,0 фоизга, меңнат ресурслари таркибида ёшлар сони эса 4,1 фоизга ортган.

1-жадвал.

Сирдарё вилоятида мәҳнат ресурслари ва унинг таркибида ёшлар сонининг ўзгариши, минг киши*

Күрсаткичлар	Йиллар									2018 й. 2010 й.га нисб., %
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Доимий аҳоли сони	727,2	739,5	750,6	777,1	790,6	777,1	790,6	803,1	816,2	111,2
11.2Шу жумладан ёшлар сони	475,1	478,8	479,2	484,8	487,2	488,9	488,7	488,8	488,9	102,0
Аҳоли таркибида ёшлар улуси, %	65,3	64,7	63,8	62,4	61,6	62,9	61,8	60,9	60,2	-
Мәҳнат ресурслари сони	405,1	420,7	432,7	441,8	448,7	456,9	464,0	470,2	474,3	117,0
Шу жумладан: ёшлар сони	275	275	276	277	278	279	280	284	287	104,1
Иқтисодий фаол аҳоли сони	360	361	362	362	363	365	367	369	378	105,0
Шу жумладан: ёшлар сони	216	217	217	217	218	219	220	222	231	106,1
Иш билан банд аҳоли сони	311,7	319,9	327,5	334,8	342,3	349,6	350,9	352,4	342,3	109,0
Шу жумладан: ёшлар сони	206	206	207	207	208	208	208	209	209	101,5
Ишсизлар сони	19,8	19,8	19,8	19,7	19,7	19,7	19,6	19,6	36,4	183,0
Шу жумладан: ёшлар сони	10,9	10,9	10,9	10,8	10,8	10,8	10,8	10,8	18,1	166,0

Изоҳ: Жадвал Сирдарё вилояти статистика бошқармаси маълумотлари асосида ҳисобланган.

Сирдарё вилоятида мәҳнат ресурсларининг 78,4 фоизи иқтисодий фаол, қолган 21,6 фоизи иқтисодий нофаол аҳоли ҳисобланади. Вилоят иқтисодий фаол аҳолиси таркибида ёшлар сони 5,0 фоизга ортган, аммо иш билан бандлар таркибида улар сонининг ўсиш суръати бир мунча паст бўлган.

Янги иш ўринлари ташкил этиш борасида амалий чоратабдирлар натижасида, шунингдек худудий дастурларга мувофиқ, 2019 йилда Сирдарё вилоятида 12363 та янги иш жойлари, шу жумладан:

-йирик лойиҳаларда 1028 та, кичик лойиҳаларда 9123 та, фаолият кўрсатмаётган, самарасиз фойдаланилаётган бинолар ва қурилиши тугалланмаган обьектлар негизида 573 та, бюджет маблағлари ҳисобидан 276 та, давлат-хусусий шерикчилик асосида ишга тушадиган ижтимоий обьектлар ҳисобига 573 та, ҳунармандчиликни ривожлантириш ҳисобига 418 та ва тижорат банклар томонидан (бандликка кўмаклашиш давлат жамғармаси маблағлари, янги иш ўринлари ташкил этишини рағбатлантириш худудий жамғармалари маблағлари, фермер, дехқон хўжаликлари ва томорқа ер эгаларини кўллаб-қувватлаш жамғармаси, "Yoshlar-kelajagimiz" жамғармаси маблағлари) кредит бериш ҳисобига 372 та янги иш ўринлари яратилди.

2019 йилда Сирдарё вилоят туман (шаҳар) Бандликка кўмаклашиш марказлари томонидан жами 34882 нафар фуқароларга хизмат кўрсатилган бўлиб, уларнинг 19203 нафари иш ахтариб мурожаат қилган. Шундан, 11918 нафари (62,1 %)

доимий ишларга ишга жойлаштирилди. Ишга жойлаштирил-тган аҳолининг асосий улуши Боёвут туман (1579 нафар), Гулистон шаҳар (1454 нафар), Сирдарё (1352 нафар), Мирзаобод (1260 нафар), Ховос (1104 нафар) туманларига тўғри келмоқда. Бунда, асосий эътибор касб-хунар коллежлари битирувчилари, муддатли ҳарбий хизматдан қайтганлар ва хориждан қайтиб келган меҳнат мигрантларни ишга жойлаштиришга қаратилди.

Шу билан бир қаторда Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2019 йил 5 мартағи "2019 йилда аҳоли бандлигини таъминлаш ва янги иш ўринларини ташкил этиш бўйича давлат буюртмаси тўғрисида"ги

ПҚ-4227-сонли қарорини ижросини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирининг 2019 йил

10 майдаги "Ўзбекистон Республикаси Бандликка қўмаклашиш давлат жамғармаси маблағлари ҳисобидан субсидия ва грантлар ажратиш тартиби тўғрисида" Низомга мувофиқ тадбиркорлик қилишни ҳоҳловчи 271 нафар ишсиз шахслар рўйхатдан ўтиши учун 65003,7 минг сўм, 113 нафар банд бўлмаган томорқа ер эгаларига енгил конструкцияли иссиқхона ўрнатиш, уруғликлар, кўчатлар ва суғориш воситалари харид қилиш учун 159982,9 млн сўм, иш берувчиларга ходимларни касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш учун 88 нафар ишсиз шахсларга 112129,6 млн сўм, иш берувчиларга квоталанган энг кам сонидан ортиқ миқдорда ишга қабул қилинган ходимлар учун 114 нафар шахсларга 73106,7 млн сўмлик субсидиялар ажратилди.

Чет элда меҳнат фаолиятини тугатиб қайтган 17642 нафар мигрантлар асосан қурилиш, ободонлаштириш, хизмат қўрсатиш ва сервис соҳаларида ишга жойлаштирилди. Вилоятда иш қидираётган фуқаролар учун мақбул келадиган ишни ахтариш муддатини қисқартириш мақсадида, 2019 йил давомида, вилоятда 52 маротаба бўш иш ўринлари ярмаркаси ўтказилган. Ушбу ярмаркада ўзларида бўш иш ўринлари бўлган вилоятнинг барча корхона ва ташкилот(752та)лари, ишга муҳтоҷ (7007 нафар) фуқаролар қатнашган, шундан 3419 нафарига ишга жойлашишлари учун йўлланмалар ва 1728 нафарига ишга жойлашишлари учун ҳуқуқий маслаҳатлар берилган [3].

Сирдарё вилоятида ишсиз ёшлар рақобатбардошлигини ошириш жараёнининг мониторинги шундай хulosага келиш имконини бердики, ёш меҳнат ресурсларининг рақобатбардошлиги паст даражада, буни қуида-гиларда кўриш мумкин:

- ишсизлар ўртасида ёш меҳнат ресурслари улушининг юқорилиги;
- таълим муассасаларининг битирувчилари томонидан иш ўрнини излашнинг анча узоқ давом этиши;
- вилоятдан ташқарига бўладиган миграцион оқимда ёшлар улушининг юқорилиги.

Ҳозирги вақтда Сирдарё вилоятида ишсизлик даражаси (9,4%) жуда юқори кўрсаткични ташкил этади. Ҳудудда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш мақсадида:

- мавжуд меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва тадбиркорликнинг барча шаклларини ривожлантириш;
- худудда жойлашган зиёратгоҳларда туристларга хизмат кўрсатиш ҳамда сервисни ташкил қилиш;
- аёлларга уй шароитида оиласи тадбиркорлик билан шугулланиш имкониятларини яратиш (жун ва теридан сувенирлар, гилам, пайпоқ ва кигиз

түқиши;

-аҳоли томорқаларида иссиқхоналар ташкил этишни кенгайтириш ва этиширилган маҳсулотларни қайта ишлашни ошириши;

-паррандачилик ва куркачиликни ривожлантириш ва шу кабилар таклиф этилади.

Жойлардаги ижтимоий муаммоларни ҳал этишга оид тадбиркорлик ташаббусларини, айниқса, ёшлар ва аёллар тадбиркорлигини қўллаб-кувватлашга устувор аҳамият бериш зарур[1].

Бугунги кунда чет давлатларда меҳнат фаолиятини амалга ошираётган фуқаролар кўпчиликни ташкил этади. Биргина 2017 йил давомида "Western Union" ҳалқаро пул ўтказмалари орқали Сирдарё вилоятига 180 миллион доллар маблағ жўнатилган ва бу жараён ўсиб бориш тенденциясига эга. Аммо аҳоли жамғармалари ва ташки мигрантларнинг пул жўнатмалари кўпроқ кундалик эҳтиёжлар ва ортиқча орзу-ҳавасларни қондиришга ишлатилмоқда. Мазкур муаммони ҳал этиш учун аҳолини янги ғоялар, лойиҳалар, ноанъанавий тадбиркорлик турлари ҳамда давлат - хусусий шерикчилик асосида амалга ошириладиган лойиҳаларга жалб этиш ва аҳоли ўртасида иқтисодий саводхонликни кенг ёйиш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Худуднинг экспорт салоҳияти пастлиги, хорижий ҳамкорлар билан ҳамкорлик сустлиги ҳудуд иқтисодиётини ривожлантиришдаги муҳим тўсиқлардан бири ҳисобланади. Мазкур муаммони ҳал этиш мақсадида вилоятнинг мавжуд имкониятларидан фойдаланган ҳолда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлаш орқали вилоятнинг экспорт салоҳиятини ошириш мумкин бўлади. Шу билан биргаликда чет эл инвесторларини жалб этишда келаётган чет эллик сайёҳларни ҳудуднинг жозибадор жиҳатлари билан таништириш ишларини жадаллаштириш лозим.

Ҳудудий дастурларни ишлаб чиқиши ва амалга оширишда қўйидагиларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим деб ҳисоблаймиз:

-чуқур таҳлил асосида вилоят туман ва шаҳарларида мавжуд табиий ҳамда иқтисодий салоҳиятни баҳолаш;

-ички ва ташки бозорларда янги сегментларни эгаллаш учун вилоятнинг мавжуд қиёсий афзаликларини аниқлаш;

-маҳаллий ҳокимият бошчилигига вилоят ташкилотлари, жамоатчилик ва аҳолининг ижтимоий ҳамда иқтисодий масалаларга муносабати, таклифтавсияларини ўрганиш;

-ложиҳалар бўйича ресурслар ва аниқ ижрочиларни аниқлаш;

-ложиҳаларнинг иқтисодий самарадорлигини аниқлаш;

-ложиҳаларни ҳудуд жиҳатидан оқилона жойлаштириш ва бошқалар.

Шунингдек, вилоядда ҳудудни ижтимоий-иктисодий жиҳатдан ривожлантириш, аҳоли бандлигини оширишга йўналтирилган дастурларнинг асосий вазифаси қўйидагиларга йўналтирилган бўлиши мақсадга мувофиқdir:

- вилоят туман ва шаҳарлари ўртасида иқтисодий, ижтимоий ва илмий-техникавий ривожланиш кўрсаткичларидаги тафовутларни камайтириш;

- ҳудуд иқтисодиётининг диверсификациялашган ва рақобатбардошли оптимал ҳудудий ва тармоқлар таркибини шакллантириш;

- ҳудуднинг табиий, моддий ва меҳнат ресурсларидан максимал даражада тўлиқ самарали фойдаланиш ва бошқалар.

Шунингдек, ҳудудлар даражасида ишлаб чиқилаётган дастурлар қўйидаги тамойилларга асосланиши лозим деб ҳисоблаймиз:

- худуднинг маҳаллий ресурслар ва табиий-иқтисодий салоҳиятини ҳисобга олган ҳолда, амалга оширилаётган чора-тадбирларнинг ижтимоий ва экологик оқибатлари, тармоқлар ва соҳалар бўйича ўзаро боғлиқлиги ва мувофиқлигини таъминлаш;
- барча туман ва чегара худудлари имкониятларини сафарбар қилиш;
- ҳокимиятнинг марказий, тармоқ ва ҳудудий органлари фаолиятини мувофиқлаштириш;
- ҳудудларни комплекс ривожлантиришда давлат-хусусий сектор ҳамкорлигини таъминлаш;
- ижтимоий соҳа ва аҳоли турмуш даражасини мувозанатли ривожлантириш, аҳоли бандлиги ва даромадларини ошириш учун шарт-шароитлар яратиш.

Юқорида меҳнат ресурсларидан фойдаланиш жараёни таҳлилидан шуни хулоса қилиш мумкинки, ҳудуд иқтисодиётида иқтисодий ўсиш бўлишига қарамасдан мувозанатлашмаган меҳнат бозори мавжуд. Шунинг учун аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилган давлат сиёсати мақсадини, уни амалга ошириш механизмлари билан ўзаро мувофиқлаштириш лозим, чунки ҳудуддаги иқтисодий ўсиш нафақат аҳоли бандлигини оширишга, балки меҳнат бозорида мувозанатни ҳам таъминлаши лозим. Давлатнинг макроиқтисодий бандлик сиёсати конкрет меҳнат бозорида мувозанатни таъминлаш тамойилларига асосланиши лозим.

Хулоса ва тавсиялар

Мамлакатимизда қабул қилинган "2019-2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини инновацион ривожлантириш концепцияси"га мувофиқ, 2030 йилгача бўлган муддатда Ўзбекистонни инновацион жиҳатдан ривожланган кучли 50 талик давлатлар қаторига олиб чиқиш вазифаси кўзда тутилган. Меҳнат унумдорлиги ва аҳолининг реал даромадларининг инклузив ўсишини таъминламасдан, жамиятда ўрта синф қатламини кенгайтирмасдан, норасмий секторда бандларни расмий секторларга ўтишлари учун тегишли шарт-шароитларни яратмасдан туриб бундай катта вазифаларнинг ижросини таъминлашимиз фоятда қийин кечади. Бизнинг фикримизча, ҳудудий меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланишни янада ошириш учун қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш талаб этилади:

-вилоят меҳнат бозорининг танглик даражаси (битта бўш иш ўрнига тўғри келадиган ишсизлар сони) салбий ҳисобланган. Бу кўрсаткични вилоятнинг туман (шаҳар)лари бўйича таҳлил қиласиган бўлсак, барча худудларда меҳнат бозоридаги танглик даражаси салбий ҳисобланади;

- аҳоли бандлигини таъминлашга қаратилган чора -тадбирлар амалга оширилишининг молиявий манбалари шакллантирилган. Хусусан, мустақиллик йил-ларида биринчи бор республика бюджетидан тўғридан-тўғри Бандликка кўмаклашиш жамғармасига маблағлар ажратилиши бюджет параметрларида белгиланди. Шакллантирилган маблағлар "Микрокредитбанк", "Агробанк" ва Халқ банкида кредит линияларини очиш ва янги иш ўринлари ташкил этишни назарда тутувчи кичик ва мини лойиҳаларни амалга ошириш учун микрокредитлар ажратиш мақсадида йўналтирилмоқда;

-ҳудудда меҳнат ресурсларидан самарали фойдаланиш ва аҳоли бандлигини таъминлаш бўйича бир нечта муҳим, фаол инструментлар жорий этилди. Хусусан, Бандликка кўмаклашиш жамғармасидан тадбиркорлик фаолиятини бошламоқчи бўлган ишсиз шахсларга, аҳолининг ижтимоий эҳтиёжманд қатламларини квота

сонидан ортиқ ишга қабул қылған ташкилотларга, аҳоли бандлигига күмаклашиш марказларининг йўлланмаси бўйича ишга қабул қилинган ходимларни касбга қайта ўқитиш ва малакасини ошириш учун иш берувчиларга бир марталик субсидиялар берилиши жорий этилди. Шунингдек, аҳоли бандлигига күмаклашиш марказларида рўйхатдан ўтган ишсиз шахсларни, айниқса, кам таъминланган оиласарда яшовчи хотин-қизларни касбга қайта ўқитишга сарфланадиган харажатларни молиялаштириш учун Бандликка күмаклашиш жамгармасидан касбхунар таълими муассасаларига грантлар ажратилиши белгиланган.

-аҳолининг иш билан бандлигини таъминлаш учун бир нечта муҳим имтиёзлар берилди, жумладан, қишлоқ туманларида аҳоли сони 5 минг кишидан кам бўлган аҳоли пунктларида сартарошхона, якка тартиbdаги буюртмалар бўйича кийим тикиш, пойабзal таъмирлаш хизматларини кўрсатиш, жамоат ҳаммомларини ташкил этиш бўйича якка тартиbdаги тадбиркорлар 2023 йил 1 июлгача барча турдаги солиқлар тўлашдан озод этилган; якка тартиbdаги тадбиркорлар ҳар бир ёлланган ходимга тўланадиган қаттий белгиланган солиқни тўлашдан озод этилган, юридик шахс ташкил этмаган ҳолда иш бошлаган оиласий тадбиркорлик субъектларига 3 нафаргача меҳнатга лаёқатли ёшга тўлган бошқа яқин қариндошларини жалб этиш ҳуқуқи берилган;

- худудда 2020 йилда меҳнат ресурсларидан оқилона фойдаланиш ва аҳоли бандлигига күмаклашишнинг асосий йўналишлари этиб қуидагилар белгиланиши мақсадга мувофиқдир: биринчи, саноат, хизмат кўрсатиш ва қишлоқ хўжалиги соҳасида янги лойиҳаларни амалга ошириш ва ўтган йиллардан ўтиб келаётган лойиҳаларни яқунлаш ҳисобидан йирик лойиҳалар (хўжалик бошқарув органлари) ва кичик лойиҳаларда (маҳаллий лойиҳалар, ўз маблағи ҳисобидан кредит олмасдан) доимий иш ўринларини ташкил этиш; иккинчи, бўш турган, қурилиши туталланмаган обьектлардан ва фойдаланимаётган ишлаб чиқариш майдонларидан самарали фойдаланиш ҳисобидан янги иш ўринларини ташкил этиш; учинчи, давлат-хусусий шерикчилик асосида ижтимоий соҳа обьектларини (таълим, соғлиқни сақлаш, маданият, жисмоний тарбия, спорт ва бошқалар) ташкил этиш ҳисобидан янги иш ўринларини ташкил этиш; тўртинчи, ҳунармандчиликни ривожлантириш ҳисобидан, тадбиркорликни қўллаб-кувватлаш, аҳолининг ўзини ўзи банд қилишини рағбатлантириш, тижорат банклари ва бошқа мақсадли жамгармалар маблағлари ҳисобидан "Ҳар бир оила - тадбиркор" ва бошқа дастурлар доирасида кредитлар бериш орқали иш ўринлари ташкил этиш; бешинчи, уйжой қурилиши, ободонлаштириш, инфратузилма обьектлари, мавсумий ва вақтингчалик ишлар, айниқса "Обод қишлоқ" ва "Обод маҳалла" дастурлари бўйича амалга оширилаётган ишлар доирасида аҳолини вақтингчалик ва мавсумий ишларда бандлигини таъминлаш; олтинчи, худуддаги ишсизларни Бандликка күмаклашиш давлат жамгармаси маблағлари ҳисобидан касбга тайёрлаш ва қайta ўқитиш бўйича давлат буюртмасини шакллантириш, ишсизларни Жамоат ишлари жамгармаси ҳисобидан ҳақ тўланадиган жамоат ишларига жалб этиш ва фуқароларни хорижий давлатларда ишга жойлаштириш; етинчи, худуддаги тадбиркорлик субъектларида мавжуд норасмий бандларнинг расмий бандлигини (легаллаштириш) таъминлаш.

-аҳоли даромадлари ва турмуш даражасини ошириш, аҳолининг ижтимоий заиф қатламларини давлат томонидан қўллаб-кувватланишини кучайтириш, шунингдек, меҳнатига кам ҳақ тўланадиган ходимлар иш ҳақи миқдорини жадал равишда оширишни таъминлаш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига Мурожаатномаси. 24.01.2020й.
2. Имомов В. Занятость и рынок труда в Узбекистане: тенденции и перспективы развития. //Стратегическое планирование - важный фактор стабильности устойчивого социально-экономического развития страны и регионов: материалы Форума экономистов. Ташкент:, IFMR, 2019. 490-494стр.
3. Сирдарё вилояти Бандлик бош бошқармаси ва худудий Аҳоли бандлигига кўмаклашиш марказлари статистик материаллари тўплами. Гулистон. 2020й.?.

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Xamzayeva Dilfuza Samarovna

Termez davlat universiteti "Turizm va mehmonxona
xo'jaligi" kafedrasи o'qituvchisi
dilfuzahamzayeva@mail.ru

RAQAMLI IQTISODIYOT SHAROITIDA TURIZM INDUSTRIYASINING TARAQIY RIVOJLANISHIDA TURISTIK MAHSULOTLAR TAKLIFINI MAVSUMIYLASHTIRILISHI UCHUN USLUBIY YONDASHUVLARNING SHAKLLANISHI

For citation: Xamzayeva Dilfuza Samarovna. FORMATION OF METHODICAL APPROACHES TO SEASONALIZATION OF THE OFFER OF TOURIST PRODUCTS FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE DIGITAL ECONOMY. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp. 122-138

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-15>

ANNOTATSIYA

Mamlakatimizda turizm sohasini rivojlantirish bir qator muhim vazifalarni hal qilishga imkon beradi, masalan: pul oqimlarining ko'payishiga olib keladigan turistik oqimning ko'payishi, bu ijtimoiy sohani yaxshilaydi va mamlakatda hayot sifatini oshiradi. Zamonaviy texnologiyalar hududiy joylashuviga qaramay, hamma uchun ma'lumot olish orqali sayyohlik jozibadorligini oshirish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi. Raqamli texnologiyalarni faoliyatning barcha sohalarida joriy etilishi biznes jarayonlarning chuqur o'zgarishiga va natijada barcha darajadagi turizmni boshqarish tizimidagi o'zgarishlarga olib keladi. Maqolada mamlakatning iqtisodiyotini innovatsion rivojlantirilishi mamlakat ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotida raqamli iqtisodiyotga o'tish davrini qanchalik muhimligini, raqamli iqtisodiyot sharoitida turistik mahsulotlarining takliflarini jahon tajribasi, tourism sanoatining rivojlanishidagi turistik mahsulotlar taklifini mavsumiylashtirishni shakillanishi uchun uslubiy yondashuvlar ko'rishimiz mumkin.

Tayanch iboralar: iqtisodiyot, raqamli iqtisodiyot, turistik mahsulotlar taklifi, mavsumiylashtirish, turizm, raqamli texnologiyalar.

FORMATION OF METHODICAL APPROACHES TO SEASONALIZATION OF THE OFFER OF TOURIST PRODUCTS FOR THE SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE DIGITAL ECONOMY

ABSTRACT

The development of the tourism sector in our country will allow solving a number of important tasks, for example: increasing tourist flows, which will lead to an increase in cash flows, which will improve the social sphere and improve the quality of life in the country. Modern technologies, regardless of their regional location, greatly facilitate the process of increasing the attractiveness of tourism through access to information for all. The introduction of digital technologies in all areas of activity will lead to profound changes in business processes and, as a result, to changes in the tourism management system at all levels. We see the world experience of their proposals, methodological approaches to the formation of the seasonality of the supply of tourism products in the development of the tourism industry.

Key words: economy, digital economy, supply of tourism products, seasonality, tourism, digital technologies.

ФОРМИРОВАНИЕ МЕТОДИЧЕСКИХ ПОДХОДОВ К СЕЗОНАЛИЗАЦИИ ПРЕДЛОЖЕНИЯ ТУРИСТСКИХ ПРОДУКТОВ В ЦЕЛЯХ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА В ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКЕ

АННОТАЦИЯ

Развитие сектора туризма в нашей стране позволит решить ряд важных задач, например: увеличение туристических потоков, что приведет к увеличению денежных потоков, что улучшит социальную сферу и улучшит качество жизни в стране. Современные технологии, независимо от их регионального расположения, значительно облегчают процесс повышения привлекательности туризма благодаря доступу к информации для всех. Внедрение цифровых технологий во все сферы деятельности приведет к глубоким изменениям в бизнес-процессах и, как следствие, к изменениям в системе управления туризмом на всех уровнях. Мы видим мировой опыт их предложений, методические подходы к формированию сезонности поставок туристских продуктов в развитие туристической индустрии.

Ключевые слова: экономика, цифровая экономика, поставка туристической продукции, сезонность, туризм, цифровые технологии.

Kirish. Zamonaviy sharoitda raqamli shaklda taqdim etilgan ma'lumotlar XXI asr iqtisodiyotining rivojlanishida hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu munosabat bilan IT-texnologiyalar asosiy rol o'ynaydi. Dunyoda raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi davlatlar, tarmoqlar, korxonalarning raqobatdoshligini oshirishni ta'minlaydi. Raqamlilashtirishning keng miqyosli darajasi biznesni tashkil etish jarayonida sezilarli o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Hozirgi tendentsiya - bu raqamli texnologiyalarni xo'jalik yurituvchi subyektlar faoliyatida global texnologiyalardan foydalanishga, axborot jamiyatini va umuman raqamli iqtisodiyotni shakllantirishga yo'naltirilgan barcha sohalarga ta'sir

etuvchi raqamli o'zgarish.

Oliy Majlisga Murojaatnomasida O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev "raqamli texnologiyalarning keng joriy etilishi davlat va jamiyat boshqaruvi samaradorligini oshirishga, ijtimoiy sohani rivojlantirishga, bir so'z bilan aytganda, odamlar hayotini tubdan yaxshilashga yordam beradi" [1] deb ta'kidladi. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev 2020 - yilni "Ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish yili" deb e'lon qilishni taklif qildi .

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yulidan borish imkonini beradi. Bugun dunyoda barcha sohalarga axborot texnologiyalari chuqur kirib kelmoqda .Albatta raqamli texnologiya shakllantirish kerakli infratuzilma , ko'p mablag' va mehnat resurslarini talab etishini juda yaxshi bilamiz. Biroq qanchalik qiyin bo'lmasin bu ishga bugun kirishmasak ertaga juda kech bo'lishi mumkin. Shu bois raqamli iqtisodiyotga faol o'tish - kelgusi besh yildagi eng ustuvor vazifalarimizdan biridir [2].

Raqamli iqtisodiyot -insonlarning hayotini, turmush darajasini sezilarli darajada oshiradi, bu uning asosiy foydasidir. Biz bilamizki raqamli iqtisodiyot korrupsiya va "Qora iqtisodiyot" ning asosiy kushandasidir, chunki raqamlar hamma narsani muhrlaydi, xotirada saqlaydi, kerak vaqtarda ma'lumotlarni tezda osongina va qulay taqdim qiladi. Raqamli texnologiyalar nafaqat mahsulot va xizmatlar sifatini oshiradi, ortiqcha xarajatlarni kamaytiradi. Shu bilan birga ilm - fan rivojlanishi uchun eng katta to'siq va eng og'ir illat bu korrupsiya balosi sanaladi.Shu sababli ham raqamli texnologiya -korrupsiya balosini yo'qotishda samarali vosita sanaladi [3].

Bunday sharoitda biron ma'lumotni yashirish, yashirin bitimlar tuzish yoki u yoxud bu faoliyat haqida to'liq axborot bermaslikning iloji yo'q, kompyuter hammasini nomoyon qilib qo'yadi. Ma'lumotlar ko'pligi, tizimliligi yolg'on va qing'ir ishlarga yo'l bermaydi.Chunki tizimni aldash imkonsiz. Quvonarli yana bir jihat borki bugungi kunda ko'plab odamlar oziq-ovqat, kiyim kechak mahsulotlariga buyurtma berish uchun telegram botlardan faol foydalanmoqdalar. Shuningdek, turli internet do'konlar, elektron to'lov tuzilmalar ham faol rivojanib bormoqda. Demak odamlar elektron bitimlarni amalga oshirishga ishonmoqdalar.

Faqat hozirgi kungacha foydalanuvchilar katta xarajatlar talab qilmaydigan kichik bitimlarni amalga oshiriyaptilar, o'rtacha xarid hajmini oshirishga esa unchalik tayyor emaslar. Endigi masala o'rtacha va yirik iqtisodiy bitimlarni va moliyaviy operatsiyalarini raqamli texnologiyar orqali amalga oshirishni rivojlantirish masalasi quyilgan .

Ma'lumki, O'zbekiston jahon sayyohlik markazlaridan biridir. Britaniyaning "The Independentet" nashriyoti ma'lumotiga ko'ra, Birlashgan Millatlar Tashkilotining Jahon sayyohlik tashkiloti ma'lumotlariga (YuNVTO) ko'ra, O'zbekiston dunyodagi eng tez sur'atlar bilan rivojlanayotgan 20 sayyohlik joylari ichida to'rtinchi o'rinni egalladi [4].

Turizmning rivojlanishi iqtisodiyotning boshqa tarmoqlari rivojlanishini rag'batlantiradi, chunki bu sohada keng infratuzilma zarur (aloqa, yo'llar, kommunal xizmatlar, umumiyoq ovqatlanish korxonalari, istirohat bog'lari). Turizm industriyasining ko'rsatkichlari mavsumiylik tufayli sezilarli darajada tebranishi uning rivojlanishiga to'sqinlik qilmoqda. Mavsumiylik, turar-joy binolarining ishlamay qolishi va yetarli darajada ishlamay qolishi, shuningdek turizm sohasidagi xodimlarning vaqtinchcha ishsizligi yuzaga keladi.

Mamlakatimizning sayyohlik jozibadorligini oshirish uchun barcha zarur shart-sharoitlarni yaratish kerak: infratuzilmani rivojlantirish, vakolatli marketing loyihasini yaratish va nafaqat O'zbekiston turizmining brendini, balki har bir viloyatning markalarini rivojlantirish. Vakolatli brendni yaratish uchun barcha sayyohlik yo'nalishlarining xorijiy

sayyoohlar orasida tan olinishini oshirish kerak. Agar ilgari bu vazifa sayyoohlik agentliklari va tashkilotlariga yuklangan bo'lsa, endi axborot texnologiyalari gullab-yashnagan paytda muammoning yanada universal echimi zarur. So'nggi paytlarda iqtisodiyotning tobora ko'proq tarmoqlari raqamlashtirish jarayoniga o'tmoqda, turizm bundan mustasno emas. Internet va gadjetlarga kirish davrida, bir xil turdag'i mashhur marshrutlardan charchagan sayyoohlarning aksariyati raqamli texnologiyalar yordamida o'zlarining noyob yo'naliшlarini yaratishni afzal ko'rishadi. Bunda ularga turli xil Internet manbalari va raqamli turistik xizmatlarga ega smartfonlar uchun ilovalar yordam beradi.

Ko'riniб turibdiki, so'nggi yillarda vujudga kelgan ichki turistik xizmatlar bozori shoshilinch ravishda tashkiliy va sifat jihatidan o'zgarishlarni talab qiladi, bir tomonidan, turizm xizmatlari bozorini shakllantirish va rivojlantirish jarayoniga yangi ilmiy asoslangan yondashuvlar talab etiladi, ikkinchi tomonidan, amaliy faoliyatga kompleks yondashuv zarur. Bunday sharoitda turizm xizmatlarining mintaqaviy bozorini o'rganish va uning shakllanishi va faoliyatining asosiy konseptual mexanizmlarini ishlab chiqish dolzarb vazifadir. O'zbekiston uchun mavsumiylikni yumshatish sayyoohlik sanoatining jadal rivojlanishigaolib keladi, bu esamultiplikativ samarasi natijasida milliy iqtisodiyotning o'sishini rag'batlantiradi.

Shuning uchun raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining taraqiy rivojlanishida turistik mahsulotlar taklifini mavsumiylashtirilishi uchun uslubiy yondashuvlarning shakillanishi, mavsumiylikni sayyoohlik sohasini rivojlantirish omili sifatida o'rganish ustuvor ahamiyatga ega va dolzarbdir.

Mavzuning o'rganilganlik darajasi

Turli iqtisodiy adabiyotlarda foydani shakllantirish bo'yicha turli fikrlar uchraydi.

Chet elliк mualliflar tomonidan olib borilgan izlanishlar turizm sanoatining turdosh tarmoqlarni rivojlantirishga, yangi ish o'rinalarini yaratishga va natijada hududlarni rivojlantirishga ta'siriga bog'liq. Turizm rivojlanishining kichik va o'rta biznesga ta'sirini tahlil qilish, mahalliy aholining turmush sifatini yaxshilash va iqtisodiy o'sish. Turizm sohasi daromadlarining ayrim turlarini tahlil qilish ham muhimdir, masalan, dam olish uchun to'lov (Tsung-Chiung, 2010). Shuning uchun ma'lum bir hududda turizm sanoatini rivojlantirishning ijtimoiy-iqtisodiy natijalarini baholash uchun murakkab ko'rsatkichlardan foydalanish zarur (Scharl va boshqalar, 2003). Hududlarda turizmni rivojlantirish bo'yicha mintaqaviy dasturlar va strategiyalar turizm sohasini rivojlantirishning samarali usulidir (Tohirov, 2017; Xashimov va Kim, 2014). Ushbu dasturlarning ishlashi va samaradorligini baholash ko'rsatkichlari ham turizm sohasidagi tadqiqot mavzusidir (Vershinina va Orlova, 2019).

Agar ushbu hududda ma'muriy va bozor munosabatlari o'rnatilgan bo'lsa, turizm sohasida to'liq ishlab chiqarish aylanishi mumkin. Shunda asosiy turistik oqim va yaqin hududda joylashgan infratuzilma korxonalari (dam olish markazlari, umumiyo ovqatlanish va transport korxonalari va boshqalar) faoliyatini ta'minlanadi (Alexandrova, 2015)[5]. Shunday qilib, rivojlangan infratuzilma turizmni rivojlantirishga yordam beradi va tezlashtiradi. Aksincha, infratuzilmaning past darajada rivojlanishi turizm industriyasining o'sishiga jiddiy to'sqinlik qiladi.

Turizm industriyasining rivojlanish omili sifatida mavsumiylikni tahlil qilish ham dolzarb tadqiqot mavzusi bo'lib, ko'plab mualliflar tomonidan amalga oshirilgan (Otto va Redkin, 2015; Rahimov va Qurbonova, 2012; Xashimov va Kim, 2014; Xamzaeva, 2019).[6-7-9] Shunday qilib, xorijiy va mahalliy mualliflar turizm industriyasining rivojlanish omili sifatida mavsumga katta ahamiyat berishadi.

Raqamli biznes haqida gap ketganda, uni biznes-jarayonlarini onlayn rejimiga o'tkazish

odatiy hol bo'lib, bu onlayn ravishda kompaniyaning barcha asosiy biznes-jarayonlarini boshqarish, nazorat qilish va tahlil qilish imkonini beradi: kelishuv muzokaralari, buxgalteriya hisobi, logistika jarayonlari, tranzaktsiyalarni ro'yxatdan o'tkazish, xaridlar, o'qitish, xodimlar, sheriklar va mijozlar bilan aloqalarni monitoring qilish, texnik yordam va boshqalar. Axborot tizimlaridan tashqari, kompaniyada tegishli madaniyatni joriy etish kerak va bu birgalikda kompaniyani va uning biznesini "raqamli" qiladi, samaradorlik, samaradorlik va biznes o'sishi potentsialini ta'minlaydi, bu bugungi kunda asosiy raqobatdosh ustunlikdir. Raqamli transformatsiya jarayoni davlatdan ham, biznes tomondan ham kuch talab qiladi. Raqamli transformatsiya shunchaki avtomatlashtirish emasligini tushunish muhimdir, bu jarayon birinchi navbatda biznes modeli va strategiyasini o'zgartirishni o'z ichiga oladi [10-13].

Muammoga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatdiki, bir qator mualliflar o'zlarining tadqiqotlarida va nashrlarida raqamli iqtisodiyotni faol amalga oshirish zaruriyati va muhimligini ta'kidlaydilar [1-20].

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotning bir qismi sifatida mavsumiylik ta'rifini berish kerak.

Mavsumiylik deganda ma'lum bir hodisaning yil ichidagi dinamikasining barqaror ko'rinishi tushuniladi, u bir necha yil davomida ma'lum bir ko'rsatkich darajasida yil davomida ko'payishi yoki pasayishi bilan namoyon bo'ladi. Turizm mavsumiy omillarga ta'sir qilish bilan tavsiflanadi, ular umuman olganda yil davomida iqlim sharoitidagi davriy o'zgarishlarning natijasidir. Yuqori kengliklarda - bu sovuq qish davrlarining boshlanishi, tropik va ekvatorial hududlarda - yomg'irli mavsumning boshlanishi va haddan tashqari issiqqlik.

Maqolada statistik ma'lumotlarni tahlil qilish va sintez qilish, tavsiflash, taqqoslash, induksiya va ajratish kabi usullardan foydalanilgan. Ushbu usullar raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining taraqiy rivojlanishida turistik mahsulotlar taklifini mavsumiylashtirilishi uchun uslubiy yondashuvlarning shakillanishida, mavsumiylikning mamlakat sayyoqlik sanoatiga va umuman mintaqaga ta'sir darajasini aniqlashga yordam beradi. Mintaqadagi turizm industriyasiga ta'sirini yumshatish uchun potentsial imkoniyatlarni aniqlash statistik ma'lumotlarni tahlil qilish bilan uzviy bog'liqdir. To'g'ri va oqilona tadqiqot natijalarini olish uchun qiyosiy tahlil, induksiya va deduksiyadan foydalanish zarur.

Maqolada olib borilgan tadqiqotlar bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi:

1. Turizm sohasidagi tadqiqotlarni, xususan Rossiya, O'zbekiston, MDHning boshqa mamlakatlari va dunyodagi mualliflari tomonidan olib boriladigan adabiyotlar tahlili.

2. O'zbekistonda raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining taraqiy rivojlanishida turistik mahsulotlar taklifini mavsumiylashtirilishi uchun uslubiy yondashuvlarning shakillanishini o'rganish:

Tadqiqotda induksiya usuli ma'lum bir mintaqalarga misolidan foydalanib, ularni turizm xususiyatlariga ega mintaqalarga tarqatib turistik sohaga mavsumiy ta'sirni yumshatish uchun mumkin bo'lgan imkoniyatlarni aniqlash uchun ishlatilgan. Shunday qilib, o'rganish natijalariga ko'ra mintaqalarning turizm industriyasiga mavsumiy ta'sirni yumshatish uchun universal asosiy manbalar va yo'nalishlar aniqlandi.

Tahlil va Natijalar

So'nggi o'n yilliklarda raqamli texnologiyalarni joriy etish bo'yicha tadqiqotlar keng qamrovga ega bo'ldi.

Ba'zida u internet iqtisodiyot ,yangi iqtisodiyot yoki veb iqtisodiyot degan terminlar bilan ham ifodalanadi.O'zi aslida raqamli iqtisodiyot nima uning qanday afzallikkleri bor.

Raqamli iqtisodiyot - bu iqtisodiy ,ijtimoiy va madaniy aloqalarni raqamli texnologiyalarni qo'llash asosida amalga oshirish tizimidir. 1995-yilda amerikalik dasturchi Nikolos Negroponte, "Raqamli iqtisodiyot" termininini amaliyatga kiritgan. Hozirda esa bu islohotni butun dunyodagi siyosatchilar, iqtisodiyotchilar, jurnalistlar, tadbirkorlar deyarli barcha qo'llamoqda. Raqamli iqtisodiyot bu noldan boshlab yaratilishi lozim bo'lgan qandaydir boshqacha iqtisodiyot emas. Bu yangi texnologiyalar platformalar va biznes modellarini yaratish va ularni kundalik hayotga joriy qilish orqali mavdud iqtisodiyotni yangicha tizimga ko'chirish deganidir[5].

Raqamli iqtisodiyot uchun uchinchi sanoat inqilobidan to'rtinchi sanoat inqilobiga o'tish xarakterlidir. Raqamli iqtisodiyot XX asrning ikkinchi yarmida raqamli hisoblash va aloqa texnologiyalarini rivojlantirish natijasida ro'y bergen tub o'zgarishlarni aks ettiradi.

Raqamli iqtisodiyot sharoitida iqtisodiy ishlab chiqarish va iste'molning barcha sohalarida raqamli kompyuter texnologiyalarini rivojlantirish va joriy qilish jarayonlariga bevosita bog'liq bo'lgan iqtisodiyot ko'rib chiqiladi. Qoida tariqsida, u onlayn xizmatlar va tovarlarni, xususan elektron to'lov xizmatlari va elektron tijorat xizmatlari, Internet-tijorat va narsalar Interneti, kassa yig'ish, Internet-banking va boshqa sohalarni qamrab oladi. Raqamlilashtirish va raqamli iqtisodiyot, Big Data texnologiyalari, bulutli xizmatlar va sun'iy intellekt (neyron tarmoqlar), aqlii texnologiyalar va joylashuv texnologiyalari, narsalarning Interneti, shuningdek narsalarning sanoat Interneti (IIoT - narsalarning sanoat Interneti) platformasi sifatida faoliyat ko'rsatadigan so'nggi raqamli texnologiyalar orasida ajralib turadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoevning 3 iyul 2018 yildagi va 24 yanvardagi Oliy Majlis va butun xalqimizga Murojaatnomasida "Ikki oy muddat ichida "Raqamli O'zbekiston-2030" dasturi ishlab chiqilishi kerak."- deb belgilab bergen edi. "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish to'g'risida"ga qarorida Raqamli iqtisodiyotga utishda blokcheyn va mayning xizmatlarining amalga oshirishga e'tibor qaratish muhimligi ta'kidlab utilgan.

Raqamlilashtirish va infratuzilmaning mavjudligi iqtisodiy faoliyat ishtirokchilari o'rtasida to'liq o'zaro ta'sirni ta'minlaydi. Raqamli iqtisodiyotning o'ziga xos xususiyatlari shaxsiylashtirilgan xizmat ko'rsatish modellarining mavjudligi, shuningdek, birgalikda iste'mol va birgalikda xizmat ko'rsatish iqtisodiyotini rivojlantirishni o'z ichiga oladi.

Raqamlashtirish jarayoni ayniqsa xizmat ko'rsatish sohasi uchun dolzarbdir.

Savdo va transport kompaniyalari, turizm va mehmono'stlik sanoati korxonalari, umumiyoq ovqatlanish korxonalari maqsadli auditoriyani kengaytirish va xizmat ko'rsatish sifatini yaxshilash va jadal sur'atlar bilan rivojlanish imkoniyatiga ega bo'lishdi, chunki global raqamli iqtisodiyotda g'oliblikni arsenaliga ko'proq egalar jalb qilishadi va raqamli platformalarning sifati .

Zamonaviy turizm biznesi, yuqorida sanab o'tilgan omillarga qo'shimcha ravishda, zamonaviy turistik mahsulotga talab va taklif dinamikasining rivojlanishiga ta'sir qiladi, jahon iqtisodiyoti darajasida iqtisodiy nomutanosiblikni yumshatishiga imkon beradi. Milliy turizm sektorining muammosi turizm industriyasini korxonalarida tranzaktsion jarayonlarning etarli darajada samarali amalga oshirilmagani bo'lib, bu ham makro, ham mikro darajada (turizm korxonasi) namoyon bo'ladi. Turistik tashkilotlar darajasida yuqori sifatli va informatsion turistik mahsulotni yaratish muammosi quydagilar bilan belgilanadi: taqdim etilayotgan ma'lumotlarning samaradorligi etarli emasligi, turizm korxonalarining mavsumiylik darajasi, xodimlarning o'zgarishi va ish haqining pastligi, bu ishchilarni jalb qilish va iqtisodiy darajani oshirish bilan bog'liq bo'lgan talabga ta'sir qiladi. alohida turistik korxonani qaytarish.

Makro darajada turistik mahsulotni muvaffaqiyatli amalga oshirishdagi assosiy to'siqlar rivojlangan davlatlar bilan o'zaro aloqada turistik xizmatlarning jahon bozorida raqobatbardoshlik darajasining etarli emasligi, xalqaro sayohatlar dinamikasining pasayishi, huquqiy ziddiyatlar va madaniy xususiyatlarning farqlanishi.

Ushbu vaziyatning yechimlaridan biri zamонавиy turizm industriyasini davlat tomonidan ham, xalqaro turizm biznesining rivojlanishiga va zamонавиy turizm bozori sharoitida O'zbekiston turizm iqtisodiyotining integratsiyasiga yaqinlashganda innovatsion ishlanmalarni yaratish, rag'batlantirish va birlashtirishdir. Innovatsion rivojlanish raqamli iqtisodiyotda O'zbekiston turizm industriyasini rivojlantirish uchun tashqi va ichki (institutsional) makonda qulay shart-sharoitlarni yaratishda namoyon bo'lishi kerak. Zamонавиy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi uchun sharoit yaratish vamulti plikativ samarani ta'minlash, turistik bozorning zamонавиy segmentini rivojlantirish uchun innovatsion platformani yaratish uchun makro va mikro darajada aniq segmentatsiyani amalga oshirish kerak.

Turizmda innovatsiyalar ayniqsa muhim rol o'ynaydi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, turizm sohasi rentabellik va jadal rivojlanish nuqtai nazaridan neft va gazdan keyin ikkinchi o'rinda turadi.

Jahon sayyoqlik tashkilotining ma'lumotlariga ko'ra, turizm biznesi ishlab chiqarish va xizmat ko'rsatish bozori aylanmasining 10 foizini ta'minlaydi, umumiyl investitsiyalarning 7 foizini va soliq tushumlarining 5 foizini tashkil qiladi [14].

Shuning uchun O'zbekistonda turizm sohasiga ko'proq e'tibor qaratish, turizm sohasidagi innovatsion jarayonlarni takomillashtirishga hissa qo'shish, turizm biznesida yangi mahsulot va xizmatlarni, yangi boshqaru texnologiyalarini yaratishni ilgari surish kerak. Bundan tashqari, innovatsiyalarni rivojlantirish davlat darajasida ham, sayyoqlik tashkilotlari darajasida ham amalga oshirilishi kerak. Bu raqobatbardosh mahsulot va xizmatni yaratish va amalga oshirishga, nafaqat korxonaning, balki butun sayyoqlik yo'naliشining iqtisodiy holatini yaxshilashga olib keladigan innovatsion o'sishdir.

Quyida 2015 yildan 2019 yilgacha O'zbekiston Respublikasiga internetdan foydalanuchilar soni tahlil qilamiz [15].

1-jadval

2015 yildan 2019 yilgacha O'zbekiston Respublikasiga internetdan foydalanuchilar soni [15]

	2002	2014	2015	2016	2017	2018
O'zbekiston Respublikasiga tashrif buyuruvchilar soni, million kishi	136 880	10042000	10200000	12100000	14700000	20000000

Raqamlarga murojaat etadigan bo'lsak, 2002 yil yanvar oyida O'zbekiston bo'yicha internet foydalanuvchilari 136 880 kishini tashkil qilgan bo'lsa, bu ko'rsatgich 2018 yilda 20 000 000 ga yetdi. Albatta, bu yaxshi natija. Agar o'tgan yilgiga nisbatan oladigan bo'lsak, 1 yilda 5,3 mln.ga oshganini ko'rishimiz mumkin. Ya'ni 2017 yilda O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni 14 700 000 edi.

Aytish mumkinki, joriy yilga kelib internet tarmog'idan foydalanuvchilar umumiyl aholining 63%iga to'g'ri keladi. Ulardan 22 800 000 tasi esa mobil telefon orqali internetdan

bevosita foydalanadi. Demak O'zbekistonda internet foydalanuvchilari soni kundan-kun oshmoqda.

Turizm biznesida bozor segmentatsiyasi innovatsiyalarni jalb qilmasdan va turistik bozorning faol faoliyat ko'rsatishi va jadal kengayishi uchun barqaror investitsion ustunlikliz amalga oshirilmaydi. Zamonaqiy turistik mahsulotni yaratishda innovatsion texnologiyalar quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga olishi kerak: innovatsion makro segmentatsiya, turistik mahsulot ehtiyojlarini innovatsion mikro segmentatsiya, innovatsion menejment va turistik mahsulotning xalqaro va ichki bozorga chiqish strategiyasi.

Sayyoohlardan birinchi raqamli xizmatlar 2000-yillarda paydo bo'lgan, bu onlayn bron qilish va bronlash, Airbnb yoki Aviasales kabi chiptalar tizimlari edi. Bunday platformalardan foydalanmasdan zamonaqiy sayohatni tasavvur qilish qiyin. Google statistikasiga ko'ra, foydalanuvchilar sayohatni rejalashtirish davrida 400 ga yaqin so'rovlar yuborishadi. Statistikaga ko'ra, dunyo bo'ylab sayohatchilarning 74 foizi o'z sayohatlarini Internet orqali rejalashtirishadi.

Iqtisodiyotida turizmga katta hissa qo'shadigan Osiyo mamlakatlari hukumat darajasida raqamli transformatsiyani boshladilar. Dunyoda turizm sohasidagi o'nlab texnologik startaplar ishlaydi, ular sohaga o'zining dastlabki g'oyalarini olib kirishga intilishadi. Masalan, Kambodja platformasi "CamboTicket" elektron pochtasi Laos, Tailand, Kambodja, Vietnamda bir vaqtning o'zida parom, avtobus va xususiy taksi xizmatlarini bron qilish imkonini beradi [14].

Tailandning "Local Alike" startapi, Booking.com tomonidan sovg'ani yutib oldi, mahalliy turizmning yangi kontseptsiyasini targ'ib qilmoqda: onlayn platforma doirasida kompaniya butun dunyo bo'ylab sayyoohlilik xizmatlarini ko'rsatadigan mahalliy aholiga birlashishni va maslahat berishni rejalashtirmoqda.

Ko'plab turizm startaplari turistik sayohatga e'tibor qaratish orqali o'z joylarini topishga harakat qilishadi. Masalan, Frantsiya Tri pnparty platformasi sayohatchilargahar qanday mamlakatda odatda mahalliy aholiga yaxshi tanish bo'lgan barni qidirishga imkon beradi. 2018 yilda Bali shahrida "Startup Weekend Bali" start-up tanlovi bo'lib o'tdi va unda turizm sohasidagi eng yaxshi g'oyalar tanlab olindi. G'oliblar ro'yxati o'zlarining talablariga javob berish tendentsiyasini aks ettiradi. Shu bilan birga, turli xil mobil ilovalar taklif etildi, shu jumladan Bali ("Travelis") mahalliy gid va haydovchilar bilan mahalliy fermerlarning mahsulotlarini sotib olish uchun ("Finger Farm"), mehmonlarga qayta tiklanadigan idishlarda toza suv bilan ta'minlaydigan Indoneziyadagi mehmonxonalar haqida ma'lumot berish. ("Botol Wisata")

Masalan, Turkiya "Turizm 4.0"ni rivojlantirish yo'nalishini e'lon qildi, mamlakat o'zining turizm sohasi uchun raqamli marketingga katta mablag' sarflamoqchi. Indoneziya, xalqaro miqyosda kengayishi natijasida, Airbnb, hukumat ko'magi bilan, bron qilish tarmog'ini ishga tushirdi [14].

Hozirgi vaqtda dunyo turistik sanoatida turli xil mobil ilovalar keng tarqalmoqda, ular turistlarga raqamli formatda qulay bo'lgan turli xil xizmatlarni taqdim etadilar.

Masalan, Google Maps mobil ilovasi. Xizmat ko'plab hududlarning xaritasi va sun'iy yo'l dosh rasmlari. Xizmat Amerika Qo'shma Shtatlari, Kanada, Yaponiya, Rossiya, Xitoy, Buyuk Britaniya va ba'zi Evropa davlatlarini qamrab oladigan biznes-ma'lumotnomalar va marshrutni qidirish bilan yo'l xaritasi bilan birlashtirilgan[16].

Google Translate ilovasi - matnni bir tildan boshqa tilga avtomatik tarjima qilish uchun mo'ljallangan. Bu chet ellik sayyoohlarga uy sharoitida mahalliy aholi bilan aloqa qilish imkoniyatini beradi.

O'zbekistonda ushbu sohada olib borilayotgan islohotlar maqsadga muvofiq va davr

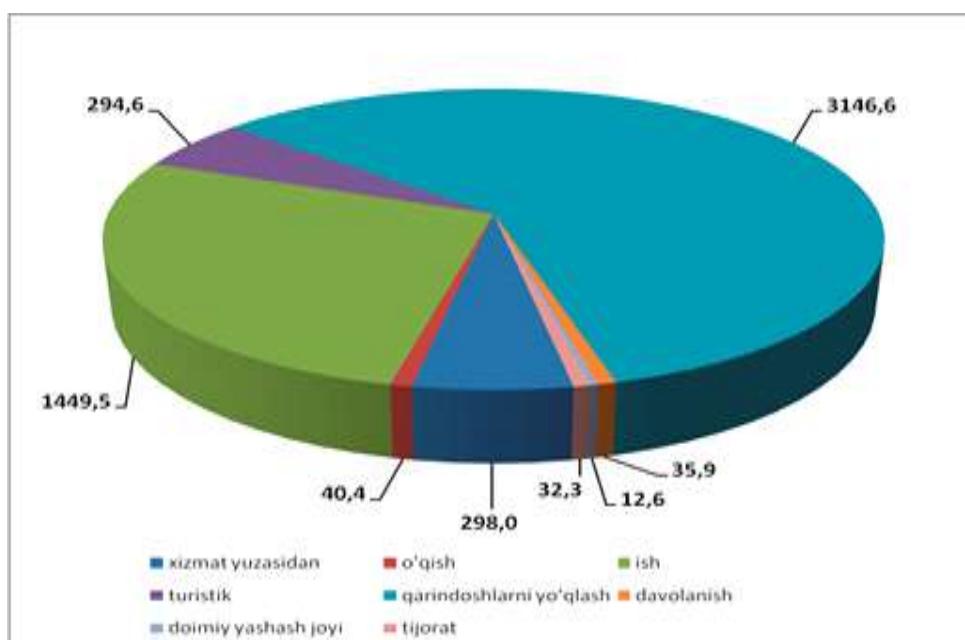
talablariga javob beradi. Bir qator nufuzli xorijiy nashrlarning turizm sohasida taklif etilayotgan tadbirlar uning rivojlanishining yanada tez sur'atlarini rag'batlantiradi va shu bilan yangi ish o'rinlarini yaratishga, turistik punktlar infratuzilmasini rivojlantirishga, taqdim etilayotgan xizmatlar turlarini kengaytirishga va kengaytirishga yordam beradi.

2-jadval

2015 yildan 2019 yilgacha O'zbekiston Respublikasiga tashrif buyuruvchilar soni[15]

	2015	2016	2017	2018	2019
O'zbekiston Respublikasiga tashrif buyuruvchilar soni, million kishi	1977000	2157700	2690000	5300000	6748000

2019 yilda O'zbekiston Respublikasiga 6,7 milliondan ortiq chet ellik sayyoohlар tashrif buyurishdi - 4,7 million kishi yoki 2016 yilga nisbatan 3,3 baravar ko'p.

1-rasm. 2019 yilda O'zbekiston Respublikasidan ketgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolarining safar maqsadlari bo'yicha taqsimoti, ming kishi[15]

Ammo innovatsiyalarning yaratilishi iqtisodiy o'sishni keltirib chiqaradi degan g'oyani ilgari surish noto'g'ri bo'ladi. Masalan, dunyo bo'ylab eng ko'p patentlar va ixtiolar yaratiladigan Shveytsariyada oxirgi o'n yilda kuchli iqtisodiy o'sish kuzatilgani yo'q [10]. Bunga asosiy sabab ixtiolar va patentlarning bozorga mahsulot sifatida kirib bormaganligida deyish mumkin.

Turistik korxonalar tomonidan taqlib qilinadigan turistik paketlarning deyarli barchasi quyidagi xizmatlarni o'z ichiga oladi:

- 1) Yashash xizmatlari (turar joylarga joylashtirish)
- 2) Ovqatlanish xizmatlari
- 3) Transport xizmatlari
- 4) Ekskursiya va gid xizmatlari

Shu bilan birga turistlar talabiga qarab boshqa qo'shimcha xizmatlar, masalan, basseyn, sauna, parashyutdan sakrash, maxsus taomlarni tamaddi qilish va hokazolar qo'shilishi

mumkin. Har qanday turistik paketning sifati aynan yuqoridagi to'rtta xizmat turi sifati va xizmat ko'rsatish tezligiga bog'liq [6].

Yashash xizmatlari (turar joylarga joylashtirish)- turistlar jismoniy, ma'naviy ehtiyojini qondiradigan va xalqaro sifat standartlariga javob beradigan turar joylarga joylashtirish va xizmat ko'rsatish hisoblanadi. Bu xizmatlarda asosiy vositalarning foydalanish uchun shay holatdaligi, xodimlarning mijozlar bilan xushmuomalaligi va boshqa xususiyatlar xizmat ko'rsatish sifatini belgilab beradi.

Ovqatlanish xizmatlari- turistlar didiga va xohishiga mos keladigan taomlarni taylorlab yetkazib berish va boshqa oziqlanish ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan xizmatlar majmuasi tushuniladi. Ovqatlanish xizmatining sifati infratuzilma (afe, bar, restoran dizayni va qulayligi) taomlarning ta'mi, hidi va boshqa xususiyatlarining qanchalik darajada turist istagiga mos kelishiga bog'liq.

Transport xizmatlari- turistlarni bir punktdan boshqa punktga harakatlanishini ta'minlaydigan xizmatlar majmuasi hisoblanadi. Transport xizmatlaridan aviaqatnov xizmatlari eng asosiy o'rinni egallaydi. Ushbu xizmatlarning arzonlashuvi va aeroportlarda turistlar uchun qo'shimcha xizmatlarning yaratilishi xizmatlar sifatini va xilma xilligini oshiradi. Shu bilan birga, tumiryo'l va avtomobil transporti ham muhim o'rinni tutadi..

Ekskursiya va gid xizmatlari-turistlarni turistik ob'ekt bilan tanishtirish, tevarak atrofni aylantirish va mahalliy aholining turmush tarzi, tarixi va madaniyati haqida batafsil ma'lumot yetkazish xizmatlari jamlanmasidir. Bu xizmat turining sifati gidning mahorati va turning vaqt bo'yicha to'g'ri rejalashtirilganligiga bog'liq. Mahoratli gid turistni faqat unga qiziqarli bo'lgan faktlar va ma'lumot bilan tanishtira oladi, uni ortiqcha ma'lumotlar bilan ko'mib tashlamaydi. Bundan tashqari, gidlar turistlarning tur davomida xavfsizligi uchun ham qisman javobgar hisoblanadi.

Aynan shu muammoning yechimi sifatida turistik axborot markazlarining yagona elektron platformasini yaratish bo'lishi mumkin. Ushbu platformada raqamli texnologiyalarni (virtual assictent, interaktiv xarita) qo'llash orqali turistlar uchun tur marshrut tuzish va turistik ob'ektlarni keng tadqiq qilish imkonini paydo bo'ladi. Bundan tashqari, platforma turistik korxonalar uchun o'z xizmatlarini taklif etadigan "virtual bozor" vazifasini bajaradi va marketing xarajatlarini keskin kamaytirishga imkon beradi. Interaktiv xaritalar va virtual assitentlar yordamida platforma foydalanuvchilari turistik ob'ektlar atrofidagi infratuzilma (mehmonxona, restoran, afe, bar, bekatlar) haqida ma'lumotlar olishi mumkin bo'ladi. Shu bilan birga, platforma ma'lumotlar bazasini yangilash osonligi sababli qisqa vaqt davomida hali notanish bo'lgan turistik ob'ektlar haqida ma'lumotlarni turistlar uchun joylashtirish imkonini paydo bo'ladi[10] .

Mavsumiy turizm turizm sohasida ishchilarini ish bilan ta'minlashning mavsumiy xususiyatiga olib keladi. Buning ijobjiy va salbiy tomonlari bor. Turizm, bir tomonidan, ish vaqtining notejis taqsimlanishini (turistik mavsumda ortiqcha ish vaqt va mavsumdan tashqari ish vaqtining etarli emasligi) va natijada ish bilan band bo'lмаган ishchilar va ishchilar aylanmasining katta qismini tashkil qiladi. Boshqa tomonidan, turizmnинг mavsumiyligi bir xil ishchi mavsumiy xususiyatlarga qarab turli xil funktsiyalarni bajarganda ishlarning ko'p tarmoqli xususiyatini rag'batlantiradi [7]. Bundan tashqari, mavsumiy ishlar qo'shimcha daromad manbai sifatida aholining ko'plab toifalari uchun foydalidir. Mavsumiy turizm turizm sohasidagi ishchilarning bandlik tarkibiga ta'sir qiladi, ularning xususiyatlari:

- ishsizlarning salmoqli qismi;
- bandlik va ish yukining hajmidagi mavsumiy tebranishlar;
- malakali kadrlarning kamligi;

- kasbiy o'sish imkoniyatlari cheklangan;

Turizm sohasidagi innovatsiyalar asosan yangi turistik mahsulotni shakllantirishga, marketing faoliyatida yangi yondashuvlar, shuningdek, IT texnologiyalaridan foydalangan holda boshqaruvning yangi usullarini qo'llashga qaratilgan. Innovatsiyalarning joriy etilishi turizm korxonalarining raqobatbardoshligini oshiradi. Turizmning yangi turlarini yaratish va istiqbolli turlarini rivojlantirish turistik xizmatlar bozorida iste'mol talabining o'sishini kuchaytiradi.

Turizmning innovatsion rivojlanish darajasini belgilaydigan quyidagi omillarni ajratib ko'rsatish kerak:

- bozordagi bozor sharoitlari va raqobat (ichki va tashqi bozorlarda);
- tashqi muhit (fan va texnologiyalarning rivojlanish darjasini, qonunchilik va huquqiy bazani takomillashtirish, siyosiy va iqtisodiy barqarorlik);
- xodimlar (olimlar, mutaxassislar, tadbirkorlar, menejerlar, siyosatchilar, davlat xizmatchilari);
- manbalar (tabiiy, sanoat, moliyaviy, ilmiy, texnik, texnologik, infratuzilma).

Turizmda texnologiya, texnologiya, iqtisodiyot, menejment va ijtimoiy sohadagi yangiliklar o'zaro bog'liq bo'lib, innovatsiyalarni joriy etish uchun boshqa sohalarda ham o'zgarishlar kiritilishi kerak. Masalan, ekskursiyani faks orqali buyurtma qilishning eski odatlaridan voz kechish va turni darhol tasdiqlash imkonini beradigan on-layn bron tizimiga o'tish uchun kompaniya xodimlarni o'qitishi, tegishli dasturiy ta'minot bilan kompyuterlarni o'rnatishi, operator va mijoz o'rtasidagi shartnomalariga o'zgartirishlar kiritishi kerak va boshqalar Shu bilan birga, turoperator arizani ko'rib chiqishga vaqt ni tejaydi, turni ro'yxatdan o'tkazish jarayonini tezlashtiradi, samaradorligi bilan yangi mijozlarni jalb qiladi.

Turizm industriyasini korxonalar uchun innovatsion strategiyani shakllantirish va turizm sohasidagi innovatsion g'oyalarni keyinchalik (avtomatlashtirish, dasturiy ta'minotni ishlab chiqish, turizmning yangi turlarini va yangi sayyohlik marshrutlarini ishlab chiqish, mehmono'stlik xizmatidagi yangilik va boshqalar) joriy etish uchun sanoat talablariga javob beradigan innovatsion menejment tizimi talab qilinadi. va bozor. Yangi turistik mahsulotni yaratish samaradorligi, uning rivojlanish sur'ati mutlaqo yangi ehtiyojni qondiradigan yoki iste'mol bozorini kengaytirishga imkon beradigan yangi mahsulotni ishlab chiqarishda innovatsion faoliyat bilan belgilanadi. Innovatsion faoliyat innovatsion jarayon orqali namoyon bo'ladi va iqtisodiy o'sish va hayot sifatini oshirish uchun zarur shartdir[12].

Shunday qilib, turizm sanoatining innovatsion rivojlanishi - bu fuqarolar, xizmatlardan foydalanuvchilar va davlat idoralari, shuningdek, turizm va innovatsiyalar sohasidagi me'yoriy-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadigan turizm industriyasining korxonalarini ishtirok etadigan murakkab jarayon. Turizmni innovatsion rivojlantirishning samarali metodologiyasini yaratish uchun quyidagilar zarur: ma'lum bir turistik yo'nalishni rivojlantirish uchun tarixiy va mahalliy sharoitlarni hisobga olgan holda xizmatlar sohasi bilan bog'liq bo'lgan barcha ko'rsatkichlarni baholash, turistik resurslarning holatini har tomonlama tahlil qilish va turizmdagi yangiliklarni tasniflash.

Turizm sanoatining innovatsion rivojlanishi bu yangi turistik yo'nalishlarni, mahsulotlarni, xizmatlarni va boshqalarni ishlab chiqish va yaratishdir. Fan, texnika, IT-texnologiyalarning yutuqlaridan, shuningdek menejment va marketing sohasidagi ilg'or tajribalardan foydalangan holda, ularni joriy etish aholi bandligini oshirishga, daromadlarining o'sishini ta'minlashga, mamlakat va mintaqalarning ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishi va turistik jozibadorligini oshirishga imkon beradi.

Turizm bozorini rivojlantirish dinamikasining talablari turizmni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash sohasidagi qonun hujjatlarini, shuningdek turizm sohasining holatiga ta'sir etuvchi tarmoqlararo qonun hujjatlarini doimiy ravishda takomillashtirishni taqozo etadi. Umuman olganda, turizmda turizm sohasini innovatsion rivojlantirish uchun barcha zarur shart-sharoitlar mavjud.

Shunday qilib, turizm innovatsiyalari yangi mahsulotni yaratishga yoki mavjud mahsulotni o'zgartirishga, transport, mehmonxona va boshqa xizmatlarni yaxshilashga, yangi bozorlarni rivojlantirishga, ilg'or axborot va telekommunikatsiya texnologiyalarini va zamonaviy tashkiliy-boshqaruv faoliyat turlarini joriy etishga qaratilgan .

Har qanday sohani rivojlantirishning innovatsion usullari haqida gapirganda, yangi yondashuvlar, usullar va texnikalarni joriy etish orqali ma'lum tarmoqlarni rejalashtirish, shakllantirish va rivojlantirish faoliyati qanchalik katta miqyosda ekanligi to'g'risida ma'lumot berish kerak. Sayyohlik sohasi ham bundan mustasno emas. Turli muammolarning nostandard echimlariga murojaat qilganda, biz nafaqat katta moddiy xarajatlarga (investitsiyalarga) tayyor bo'lishimiz kerak, balki darhol bo'lmasa ham, ta'sirchan natijani kutish huquqiga egamiz. Shunday qilib, hech bo'limganda dastlabki bosqichlarda innovatsion yondashuvlar va sub'ektlarni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash juda zarur. Shu bilan birga, shuni ta'kidlash kerakki, turizm nafaqat sayyohlik xizmatlarini ko'rsatish, balki davlat va uning iqtisodiyotining ko'plab tarmoqlari uchun daromad manbai hisoblanadi.

Turizm iqtisodiyotning muhim tarmoqlariga, masalan transport, mehmonxona va restoran xizmatlari, savdo, qurilish, iste'mol tovarlari va boshqa sohalarga katta ta'sir ko'rsatadi, ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning katalizatori bo'lib xizmat qiladi.

Davlatning asosiy vazifalari: turistik siyosat tamoyillarini, ularni amalga oshirish dasturlarini, faoliyat natijalarini monitoring qilish va tadqiq etish mexanizmini (statistikani tashkil etish, bo'limalar bo'yicha tadqiqotlar) aniqlash va rivojlantirish; turizm uchun qulay sharoitlar yaratish, tegishli infratuzilma, do'stona muhitni shakllantirish uchun turli kompaniyalar, tashkilotlar va jamiyatlarning harakatlarini muvofiqlashtirish; innovatsiya va hamkorlikni rag'batlantirish, mamlakatning jozibali qiyofasini yaratish orqali turizm va marketingni qo'llab-quvvatlash[17].

Innovatsiyalarni yaratish va amalga oshirish turli xil iqtisodiy va ijtimoiy sohalarning birgalikdagi sa'y-harakatlarini talab qilishi sababli, innovatsion rivojlanish yo'lini davlat ko'magisiz amalga oshirish mumkin emas. Buning uchun hozirgi vaqtida turizm sohasini rivojlantirishda qo'llaniladigan quyidagi sxemalar qo'llaniladi:

odavlatning maxsus maqsadli dasturlarni amalga oshirishda va mintaqaviy va mahalliy hokimiyat organlarining mablag'larini jalb qilishda bevosita ishtiroti;

obyudjetdan moliyalashtiriladigan va potentsial foydalanuvchilarining keng doirasiga taqdim etiladigan bilimlarni bepul taqdim etadigan yirik milliy markazlarni (laboratoriyalarni) yaratish.

Turizmnii milliy ahamiyat nuqtai nazaridan ko'rib chiqsak, biz ko'plab mamlakatlarda xalqaro ixtisoslashuv sohasiga aylanganini ta'kidlaymiz. Bundan tashqari, ushbu mamlakatlarning aksariyati yuqori yoki etarli darajada rivojlanish darajasiga ega. Ularning har biri jahon turizm bozorida o'ziga xos, o'ziga xos turistik xizmatlarning to'plamini taqdim etadi, ya'nii turizmnning ma'lum turlari yoki yo'nalishlari. Mamlakatning rivojlanish darjasini qanchalik yuqori bo'lsa, sayyoqlar shunchalik ko'p qabul qiladilar, turizmda band bo'lganlarning ulushi ko'payadi, turizmdan olinadigan daromad ko'payadi, turizmning ahamiyati shunchalik muhim, hukumat ushbu sohaga shunchalik katta e'tibor bermoqda.

Raqamli texnologiyalarni faoliyatning barcha sohalarida joriy etilishi biznes jarayonlarning

chuqur o'zgarishiga va natijada barcha darajadagi turizmni boshqarish tizimidagi o'zgarishlarga olib keladi. Fundamental o'zgarishlar turizmda menejmentni tashkil etishning ilmiy asoslarini talab qiladigan ko'plab fundamental printsi plaridan o'tadi. Bunday tadqiqotlar, shuningdek, milliy miqyosda ham, alohida sayyohlik yo'nalishlari darajasida raqamlashtirish sharoitida turizmni rivojlantirish strategiyasi va taktikasini asoslash uchun zarurdir.

Raqamlashtirishning turizmga ta'siri bir necha darajalarda ko'rib chiqilishi kerak: mega-, makro-, mezo- va mikro darajada [13]. Mega-daraja xalqaro turizm darajasiga mos keladi, bu imkon qadar yangi ma'lumotlar, masalan Big Big, sun'iy intellekt, Internet of Internet (IoT), mobil texnologiyalar va boshqalar kabi raqamli texnologiyalar tomonidan ta'sirlanadi.

Makro darajadagi turizmni raqamlashtirishning ta'sirini ilmiy o'rganish milliy iqtisodiyotlar darajasidagi o'rni, o'rni va uning iqtisodiy ahamiyatini o'rganish bilan bog'liq. Turizm sohasida davlat tomonidan tartibga solish yo'nalishlarini o'rganish, raqamlashtirishning ta'sirini hisobga olgan holda, milliy miqyosda turizm sohasiga raqamli texnologiyalarni joriy etish, innovatsion sayyohlik loyihamonlari moliyalashtirish bo'yicha davlat siyosatini shakllantirish, turizmni rivojlantirish bo'yicha milliy loyiha va dasturlarni ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ahamiyatga ega. Mega-darajadagi turistik menejmentni takomillashtirish uchun raqamlashtirishning turizm faoliyatiga ta'sirini ob'ektiv baholashga imkon beradigan indikativ ko'rsatkichlarning oqilona ro'yxatini ishlab chiqish kerak.

Turizmnинг mikro darajasi yakka tartibdagi turistik sanoat korxonalari tomonidan taqdim etiladi. Raqamli iqtisodiyotda turizm industriyasi korxonalarini tashkil etishning yangi shakllari va usullarini o'rganish, raqamlashtirishni hisobga olgan holda turizmdagi tadbirkorlik faoliyati xavflarining modifikatsiyasi, biznes-jarayonlarni raqamlashtirishning turizm industriyasi korxonalari faoliyatiga ta'siri eng dolzarb masalalardir.

Raqamli platforma iqtisodiyot uchun katalizator hisoblanadi. Har qanday sohada (Uber, Airbnb, Amazon, Cainiao, SmartCAT va boshqalar) raqamli platformaning paydo bo'lishi tranzaktsion xarajatlarni sezilarli darajada pasaytirishga va uning ishtiroychilarining operatsion tsikllarini tezlashtirishga olib keladi. Raqamli platformalar yangi professional standartlarni o'rnatadi, raqobatni rivojlantiradi va soha ishtiroychilarining dinamik reytinglarini shakllantiradi.

Sanoatda ulkan ma'lumotlar va jarayonlar oqimini tuzish algoritmik tartibga solishni qo'llashga imkon beradi va qiymat zanjirlarini tahlil qilish va sintez qilish vazifalarini ancha soddalashtiradi. Raqamli platformalar, hozirgi sanoat inqilobidagi yangi "global sanoat hujayralari" kabi, ularning "birlik iqtisodiyoti" samaradorligini allaqachon isbotlagan. Ko'p tilli bo'lish va transchegaraviylik butun dunyo bo'ylab foydalanuvchilarga tezkor ravishda jalb qilinishga imkon beradi, shu bilan birga raqamli platforma kompaniyasining operatoriga ekstraditorlik printsi pini saqlab qoladi. Barchatarmoqlarni liberizatsiyaqilish global iqtisodiyot rivojlanishidagi tabiiy tezlashtiruvchi tendentsiya hisoblanadi.

30 yildan so'ng, biznesning 80 foizi Internet orqali amalga oshadi.

Keyingi o'n yil ichida sanoatning aksariyat qismi jiddiy o'zgarishlarga uchraydi (biznes modellarining o'zgarishi, rahbarlarning o'zgarishi, buzuvchi innovatsiyalar). Oldingi sanoat inqiloblarida bo'lgani kabi, ijtimoiy, iqtisodiy va geosiyosiy oqibatlar juda katta bo'ladi.

Elektron texnologiyalarning turizm amaliyotiga tezda va keng miqyosda kirib borishi turistik mahsulotning o'ziga xos xususiyatlari bilan, ya'ni asosan uning nomoddiy mohiyatga egaligi bilan izohlanadi. U iste'mol qilish vaqtigacha ushlab bo'lmaydigan holatdadir. U sotilayotgan paytida xaridor uni ko'rmaydi, o'rgana olmaydi va har qanday boshqa tovar kabi sinab ko'ra olmaydi, va sotuvchi tomonidan taqdim qilinadigan ma'lumotga ishonishga

majbur. Bu bosqichda turagent, oziq-ovqat tovarlari yoki maishiy texnikaning ulgurji magazinlaridan farq qilgan holda, malakali ravishda sotadi, xaridor esa turistik mahsulotlar to'g'risidagi maxsus ma'lumotni sotib oladi. Xaridor tomonidan turistik mahsulotni sotib olishda so'r aladigan asosiy ma'lumotlarning barchasini, elektron kanallar orqali yetkazib berilishi mumkin. Ushbu holat xaridor tomonidan turistik mahsulotni tanlash jarayonini Internet tarmog'ining virtual makoniga ko'chirishga olib keladi. Elektron biznes texnologiyalari xizmatlarni nafaqat tanlash va sotib olishga, balki yangi iste'mol qiyamatiga ega bo'lgan mahsulotni yaratishga yordam beradi. Unga talabning mavjudligi turistik xizmatlar elektron bozorining shakllanishiga olib keladi.

Turistik saytlar o'zaro bir-biridan nafaqat mazmuni bilan, balki boshqaruvi mohiyati bilan ham farq qiladi. Ular ko'pincha turistik xizmatlar yetkazib beruvchilari: xalqaro mehmonxona korporatsiyalari, avtomobilarni ijaraga beruvchi yirik firmalar va mustaqil xususiy turistik kompaniyalarning o'zlarini tomonidan amalgalashadi, va ular o'z navbatida o'z elektron sahifalarini ochadilar va uni mustaqil ravishda boshqaradilar. Ushbu sahifalar bilan birgalikda, Internetda "Trevel Ositi", "Maykrosoft Ekspidiya", "Prevyu Trevel" kabi vositachilar tomonidan boshqariladigan turistik ma'lumotlar megasaytlari paydo bo'lgan. Ushbu nisbatan yangi tuzilmalar turistik mahsulotlarning keng turini taklif qiladigan va ma'lumotlarni izlash va mahslotlarni buyurtma qilishning standart mexanizmi bilan ta'minlangan virtual magazinlar hisoblanishadi. Megasaytlarning afzalligi, ularning iste'molchiga yetkazib beradigan ma'lumotlarning foydali ekanligidadir. Tijorat ma'lumotlariga qo'shimcha ravishda ular sayohatchilar uchun umumiylashtirish, turistik markazlar bo'yicha yo'l ko'rsatmalari, ob-havo va valyutalar almasuv kursi to'g'risida ma'lumotlar, xaritalar va boshqalarni yetkazib beradilar. Bularning hammasi megasaytlarni turizm to'g'risidagi asosiy ma'lumotlar manbaiga aylantirgan[18] .

Xozirgi kunda mijoz turli mahsulotlar to'g'risida yaxshi axborotlarga ega, lekin sotib olish paytida mutaxassisning maslahatiga muhtojlik sezadi. Internetdan farq qilgan holda turagent mijozga o'z tajribasi va bilimlarini bera oladi va amalda ekspertga aylanadi. Ilgari turagentlikning vazifasi faqat transport chiptalarini bron qilish vasotish bo'lgan bo'lsa, endilikda u mijozga qaerga dam olishga borish va u yerda nima bilan shug'ullanish bo'yicha qaror qabul qilishda yordam berishdan iborat bo'ladi. Shunday qilib, turagent faqat buyurtma berish texnologiyasini emas, balki undan boshqa ko'p sohalarda bilimli bo'lishi kerak bo'ladi. Xalqaro turizm bozorida o'ziga xos o'ringa ega bo'lish uchun sayyoqlik biznesining turli segmentlariga yo'naltirilgan turistik mahsulotlar va xizmatlarni diversifikatsiya qilish zarur bo'ladi. Ushbu vazifani amalgalashadi quyidagilarni taklif qilamiz:

- sayyoqlar bo'ladigan barcha joylarda internetning Wi-Fi tizimini shakllantirish va internet aloqasining barqarorligini va uning tezligini jahon standartlari darajasiga yaqinlashtirish;

- turistik marshrutlarni tartiblashtirish va ularning ro'yxatini rasmiylashtirish, hamda marshrut yo'llari va turistlarga ko'rsatiladigan ob'ektlarning yagona axborot bazasini shakllantirish;

- O'zbekiston Respublikasining raqamli iqtisodiyot sharoitida turizm industriyasining taraqiy rivojlanishida turistik mahsulotlar taklifini mavsumiylashtirilishi uchun uslubiy yondashuvlarning shakillanishi xalqaro va ichki turizm bozorlarida targ'ib qilishda maxsus veb saytlarda bannerlarni, ko'chma reklamalarni joylashtirish, hamda respublika bo'yicha barcha turistik takliflarni o'zida aks ettirgan va onlayn-bronlashtirish vazifalarini bajaruvchi maxsus onlayn-platformasini yaratishni o'z ichiga olgan turistik mahsulotlarni internet makonida targ'ib qilish ishlarini kuchaytirish;

- turistik axborotlar, bronlashtirish, sovg'alar, kitob va xaritalar sotib olish imkoniyatlarini

tekin ta'minlab beradigan axborot markazlarini respublika bo'yicha, ayniqsa aeroportlarda va temir yo'l vokzallarida tashkil qilish sayyohlarga ko'rsatiladigan xizmatlar qulayligini oshirish zarurdir.

Xulosa va Takliflar

Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar statistik ma'lumotlarning batafsil tahlili tufayli aniq asoslangan ko'rindi. Ta'rif, taqqoslash, induksiya va deduksiya kabi tadqiqot usullaridan foydalanish olingan natijalarni oqilona ko'rib chiqishga imkon beradi. Taqdim etilgan natijalar izlanishlar bilan birgalikda tadqiqot natijalarini chuqurroq tushunishga yordam beradi.

O'rganish natijasida mavsumlarning mintaqalarning turizm industriyasiga ta'sirini bartaraf etishning universal asosiy manbalari va yo'nalishlari aniqlandi. Aniqlangan manbalar va mavsumiylik ta'sirini yumshatish yo'nalishlarining universalligi ularni nafaqat O'zbekistonning boshqa mintaqalarida, balki dunyoning o'xhash xususiyatlariga ega mamlakatlarida ham qo'llashga yordam beradi.

Raqamli iqtisodiyotdagi sayyohlik mahsuloti asosan innovatsiyalarning tarqalishi orqali bog'liq jarayonlarni hal etadigan barqaror platforma bo'lishi kerak (Hegerstrand, 1953)[19]. Turizm biznesidagi innovatsiyalarning tarqalish nazariyasi hududning tarqalishini o'z ichiga oladi, unda biz kelajakda iqtisodiy innovatsiyalar, elektron tijorat va Internet tarmoqlaridan foydalanadigan texnologiyalar, maqsadli marketing va narxlarni optimallashtirishni ko'rib chiqamiz, bu esa dizaynning innovatsion usullarini joriy etish bilan bog'liq. Ko'rileyotgan hududda innovatsiyalarni kengaytirish nazariyasi undan turizm mahsuloti sifatida foydalanishni kengaytirishga qaratilgan. Ushbu kengaytirish infratuzilmanni jadal rivojlantirish, investitsiyalarni jalb qilishni rag'batlantirish va innovatsiyalarni diversifikatsiya qilishni o'z ichiga olishi kerak. Turistik xizmatlarning standart to'plami singari innovatsion sayyohlik mahsuloti innovatsiyalarni joriy qilish, investitsiya siyosatini iste'molchilar ehtiyojlariga moslashtirish va iqtisodiy raqobatdosh omillarga tayanish jarayonida iqtisodiy xarajatlarni hisobga olish, tizimlashtirish va tashkiliy rejulashtirishni o'z ichiga olishi kerak. Ikkinchisi shunga o'xhash ko'rsatkichlarga ega bo'lgan xorijiy hudud (maqsad) bilan bir qatorda mintaqqa hududining raqobatdosh ustunliklarini rivojlantirishni rag'batlantirishda namoyon bo'ladi.

Taraqqiyotga erishish uchun raqamli bilimlar va zamonaviy axborot texnologiyalarini egallashimiz zarur va shart. Bu bizga yuksalishning eng qisqa yo'lidan borish imkoniyatini beradi. Raqamli iqtisodiyotning rivojlanishini boshqa afzallikkari quyidagicha bo'lishi mumkin:

- aholiga va turistlarga bo'lgan xizmat ko'rsatish sifati oshadi;
- har qanday ishlab chiqarish jarayonida mehnat samadorligini oshishi;
- kompaniyalarning raqobatbardoshligini o'sishi;
- ishlab chiqarishdagi harajatlarning kamayishi;
- ko'plab yangi ish o'rinnari yaratilishi;
- yangidan yangi zamonaviy kasblar paydo bo'lishi;

Xulosa qilib shuni aytishimiz mumkinki, globallashuv jarayonlari, ya'ni hayot sur'atlarining beqiyos darajada tezlashuvi, yuqori darajadagi axborot almashinuvi, jahon svilizatsiyasi taraqqiyoti, mamlakatimizda amalga oshirileyotgan ulkan islohotlar va bunyodkorlik ishlari, jamiyatimiz a'zolaridan o'z ustida tinimsiz ishlashini, zamonaviy, kreativ, tashabbuskor va tadbirkor bo'lishini, izchil o'qib-izlanishini va faoliyatlar davomida raqamli iqtisodiyotning shakllanishi va rivojlanishiga oid axborotlar bilan tanishishini, bilim va ko'nikmalarini shakllantirishni, tajribalarini orttirishni taqozo etmoqda.

Bu esa o'z navbatida soha mutaxassislari barcha sohalarda raqamli xizmatlarni tashkil etish asosida raqamli iqtisodiyotni shakllantirish asosiy maqsadlarimizdan biri ekanligini tushunib anglashidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.<http://aza.uz/ru/politics/poslanie-Prezidenta-Respublik-Uzbekistan-Shavkata-Mirziyev-25-01-2020>.
- 2.O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.Mirziyoevning "O'zbekiston Respublikasida raqamli iqtisodiyotni rivojlantirish chora tadbirdari to'g'risida " PQ - 3832- son 03.07.2018 qarori.
3. Ayyupov R.X. Baltaboyeva G.R "Raqmli valyutalarbozori: innovatsiyalar va rivojlanish istiqbollari". -T: "Fan va texnologiyalar" nashriyoti 2018,178 bet
- 4."Газета.uz" 04.02.2020.
- 5.Geografiya turizma. Uchebnik, pod red. A.Yu.Aleksandrovoy.-M.:KNORUS, 2015. 118 s.
- 6.Хашимов, П.З. и Ким, Т.В. (2014) "Организация и пути совершенствования туристской деятельности в Узбекистане", Экономика и финансы, № 7, С. 43-48.
- 7.Хамзаева, Д. (2019) "Туристик маҳсулотлар тақлифини мавсумийлаштиришнинг назарий таҳлили" [online] <http://biznes-daily.uz/uz/birjaexpert/67873-turistik-mahsulotlar-taklifini-mavsumiylashtirishning-nazariy-tahlili> (Accessed 07.12.2019).
8. Тохиров, Ж.Р. (2017) "Возможности развития экотуризма в Узбекистане", Дусенко, С.В., Авиевой, Н.Л. (под ред.), Современные тенденции и актуальные вопросы развития туризма и гостиничного бизнеса в России 2017 материалы международной научно-практической конференции в Москве, Россия, 9-10 марта 2017 г., РГУФКСМиТ, С. 445-448.
9. Хамирова, Ф.О. (2017) "Развитие регионального туризма в Республике Узбекистан", Дусенко, С.В., Авиевой, Н.Л. (под ред.), Современные тенденции и актуальные вопросы развития туризма и гостиничного бизнеса в России 2017 материалы международной научно-практической конференции в Москве, Россия, 9-10 марта 2017 г., РГУФКСМиТ, С. 130-136.
- 10.Современные инновации в туризме, их значение. [www.fb.ru/article/61467/sovremenniye-innovatsii-v-turisme-ih-znacheniye].
11. Innovation and Growth in Tourism. Organization for economic co-operation and development(OECD).OECD PUBLISHING. 2006. P.13
- 12.Морозов М.А. Экономика туризма. Инновации в туризме[стр.277]/ М.А. Морозов, М.С.Морозов, Г.А.Карпова, Л.В. Хорева -М: Федеральное агентство по туризму, 2014.-320 с
13. Peters M, Pikkemaat B., InnoTour: An innovation in tourism policy. https://www.researchgate.net/publication/330841750_INNOTOUR_AN_INNOVATION_IN_TOURISM_POLICY
- 14.<http://ru.Wikipedia.org/wiki/>- Vikipediadagi sahifa.
15. <http://stat.uz/O'zbekiston>.
16. https://ru.wikipedia.org/wiki/Карты_Google.
17. O'zbekiston Respublikasida turizm tarmog'ini rivojlantirishning o'rta muddatli istiqbolga mo'ljalangan Kontseptsiyasi. T. 2017. 18 b.

- 18.Kastels M. Informatsionnaya epoxa: ekonomika, obЩestvo i kultura. / per. s angl.
M.: Izd-vo Vysshay shkoly ekonomiki, 2000.
19. Теория диффузии инноваций (Хегерстранд, 1953 г.)
[www.mybiblioteca.su(flaTa обращения: 16.06.2018).

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Курбанов Жамоладдин Рахимбаевич
Банк-молия академияси тингловчиси

ИНВЕСТИЦИЯ ЛОЙИХАЛАРИНИ БАНК КРЕДИТИ ОРҚАЛИ МОЛИЯЛАШТИРИШНИНГ ИННОВАЦИОН ЁНДАШУВЛАРИ

For citation: Kurbanov Jamoladdin Raximbayevich. INNOVATIVE APPROACHES FOR FINANCING INVESTMENT PROJECTS THROUGH BANK LOANS. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.139-146

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-16>

АННОТАЦИЯ

Мақолада глобал иқтисодиёт шароитида тижорат банклари кредитлари ёрдамида инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришнинг инновацион ёндашувларини тадбиқ этиш асослари, йўналишлари, аҳамияти ва тажрибалари ҳамда уни такомиллаштириш бўйича тавсиялар ёритилган.

Калит сўзлар: инвестиция лойиҳаси, тижорат банклари, банк кредити, инновация, инвестицион кредит, банк инновациялари.

INNOVATIVE APPROACHES FOR FINANCING INVESTMENT PROJECTS THROUGH BANK LOANS

ABSTRACT

This article sets out the basics, directions, significance and experience of implementing innovative approaches to financing investment projects through loans from commercial banks in the global economy, as well as recommendations for its improvement.

Key words: investment project, commercial banks, bank credit, innovation, investment credit, banking innovation.

ИННОВАЦИОННЫЕ ПОДХОДЫ ФИНАНСИРОВАНИЯ ИНВЕСТИЦИОННЫХ ПРОЕКТОВ ЧЕРЕЗ БАНКОВСКИЕ КРЕДИТЫ

АННОТАЦИЯ

В этой статье изложены основы, направления, значение и опыт внедрения инновационных подходов к финансированию инвестиционных проектов за счет кредитов коммерческих банков в мировой экономике, а также даны рекомендации по его совершенствованию.

Ключевые слова: инвестиционный проект, коммерческие банки, банковский кредит, инновация, инвестиционный кредит, банковская инновация.

Кириш. Миллий иқтисодиётни модернизациялаш йўлидаги изчил ислоҳотлар Ўзбекистоннинг ички ва ташқи инвестицияларни янада кенгроқ жалб этиш зарурятини кучайтиради. Шу муносабат билан сўнгги йилларда Ватанимизда амалга оширилаётган Ҳаракатлар стратегияси ижросидан келиб чиқиб, иқтисодиётда иш билан бандлик, ишлаб чиқариш, экспорт ва ташқи савдо айланмаси, Давлат бюджети даромадлари ҳажмини сезиларли даражада ошириб боришида турли манбалар, жумладан, ташқи қарз маблағлари эвазига иқтисодиётга йўналтирилган инвестициялар ҳажмининг ўсиб боришига эришилди.

2019 йил яқунига кўра, Ўзбекистоннинг ташқи қарзи 21 млрд. АҚШ долларига етган ҳолда, уларни иқтисодиётнинг турли соҳаларига йўналтиришда тижорат банклари мухим восита бўлиб хизмат қилмоқда. Бугунги кунда Давлат инвестиция дастури, ҳудудий ва тармоқлар дастурлари доирасида мухим аҳамиятга молик стратегик инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда тижорат банкларининг иштироки ниҳоятда аҳамиятлидир. Шунга кўра, янги қабул қилинган "Ўзбекистон Республикасининг "Банклар ва банк фаолияти тўғрисида"ги Қонуни самарали ижросини таъминлаш ҳамда амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларида тижорат банкларининг фаоллиги, эркинлиги ва мустақиллигини таъминлаш мақсадида 2020 йилдан бошлаб барча банкларнинг ўз инвестицион ва кредит сиёсатини мустақил ишлаб чиқиши ва ўзининг иқтисодий ривожланиш концепциясига эга бўлиши долзарб масалалардан бири бўлиб қолмоқда. Бу банк кредити орқали инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда инновацион ёндашувларни жорий этишга бўлган эҳтиёжнинг ортиб бораётганлигига янада тўлароқ намоён бўлмоқда.

Тадқиқот методологияси

Мамлакатимизда Ҳаракатлар стратегияси ижросидан келиб чиқиб қабул қилинаётган ҳар йиллик дастурлар, тармоқлар ва ҳудудларни ривожлантиришга йўналтирилган концепциялар, дастурларни амалга оширишда кўзда тутилган устувор инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда тижорат банкларининг иштирокини янада оширишнинг зарурлиги иқтисодиётни модернизация ва диверсификация қилиш асосида ривожлантириш ва рақобатбардошлиги шароитида тижорат банкларининг локомотив сифатидаги салоҳияти ва тажрибасининг юқорилиги ҳамда инвестиция лойиҳаларини кредитлашда замонавий ва инновацион ёндашувлар ва механизмларни жорий этишнинг халқаро тажрибаларидан, ўзлик ва жалб қилинган маблағлар, хусусан, хорижий кредитлардан самарали фойдаланиш имкониятларининг юксаклиги билан асосланади.

Мамлакатимизда тижорат банкларининг инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги иштироки жаҳон амалиётидаги замонавий ёндашув, усул ва технологияларга тўла асосланмаганлиги, инвестиция лойиҳаларини кредитлашда

бир қатор амалий муаммоларни, рискли вазиятларни келтириб чиқармоқда. Мазкур ҳолат лойиҳаларни молиялаштиришда хорижий инвестициялар ва кредитлар иштирокини оширишга ҳам ўз таъсирини кўрсатмоқда.

Шунга кўра, 2020 йилдан Марказий банк томонидан тижорат банкларига мустақил равишда ўз инвестиция ва кредит сиёсатини амалга ошириш эркинлигининг берилганлиги эндиликда уларнинг инвестиция лойиҳаларини банк кредитлари орқали амалга оширишда инновацион ёндашувларни жорий этишга алоҳида эътибор қаратиш имкониятини тақдим этмоқда.

Тижорат банкларининг турли соҳаларга оид инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришдаги иштирокининг ортиб бориши уларда рисклилик даражасининг ҳам ортишига ўз таъсирини кўрсатади. Бунинг натижасида турли жалб этилган маблағлар мобилизацияси билан шуғулланувчи банклар олдида кредит ресурсларини самарали жойлаштириш ва бошқаришга оид инновацион ёндашувларни кенг ва фаол қўллаш вазифаси юзага келади. Иқтисодиёт тармоқлари ва ҳудудларида амалга оширилаётган инвестиция лойиҳаларини кредитлашда инновацион технологияларнинг жорий этилиши уларни амалга оширишдаги самарадорликнинг янада ортишига олиб келади. Бу эса амалга оширилаётган давлат инвестиция сиёсатининг бош мақсади таъминланишига хизмат қиласи.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

"Инновация" атамаси бугунги кунда жуда кенг қўлланилиши унинг мазмун-моҳиятини ўрганишга бўлган қизиқишлиарни янада кучайтиromoқда. Шу сабабдан мазкур атаманинг иқтисодий мазмун-моҳиятини тадқиқ этган ва очиб берган айrim иқтисодчи-олимларнинг қарашларини ўрганиш муҳим аҳамият касб этади.

Рус иқтисодчи-олими Балабанов И.Т. (2001) ўз асарида "инновация - назорат, ҳисоб, режалаштириш усули, таҳлилга қабул қилишнинг янги шакллаларини қамраб олган ҳолда янги техника ва технологияга, ишлаб чиқариш, меҳнат, хизмат кўрсатиш, бошқаришни ташкил этишнинг янги шаклига капитални киритишдан олинган моддийлашган натижани ўзида намоён этади" деган таърифни келтиради.

Борисов А.Б. (2000) "инновация технологияларнинг янги турларини ишлаб чиқиш, яратиш ва тарқатиш, янги ташкилий шаклларни жорий этишга қаратилган ижодий фаолият натижасини англалади", деб ўз қарашларини билдирган.

В.Г.Медынский (2002) томонидан олиб борган изланишлари асосида "инновация сифатида олиб борилган илмий-тадқиқот ёки аввалгига ўхшаш туридан сифат жиҳатдан фарқ қилувчи, янгисининг яратилиши натижасида ишлаб чиқаришга жорий этилган объект тушунилади", деган холосага келган.

В.В.Глушченко, И.И.Глушченколар (2004) "инновация - товарлар, хизматлар ва технологияларнинг фирма даражасидаги ташкилий шаклларнинг янги турларини ишлаб чиқиш, тайёрлаш ва тарқатишга йўналтирилган ижодий ва инновацион фаолият натижаси", деб таърифлайдилар.

Ўзбекистонлик иқтисодчи-олимлар Р.И.Гимуш, Ф.М.Матмуродовлар (2008) томонидан инновация деганда "янгилик ва янгилик киритиш деган маънени билдиради. Бу янгилик замирида янги тартибни, янги одатни, янги услубни, кашфиётни тушуниш лозим", деб ўтироф этишадилар.

Фатхутдинов Р.А. (2004) эса "инновация - объектни бошқаришни ўзгартириш ва иқтисодий, ижтимоий, экологик, илмий-техникавий ва бошқа турдаги самарани олиш мақсадида янгиликни жорий этишнинг якуний натижаси", деб баҳолайди.

Б.Э.Тошмуродова, Н.Жияновалар (2006) фикрига кўра: "инновация тушунчаси

ўз ичига фақат техник изланишларни олмасдан, балки корхона иши усулидаги барча яхши ўзгаришларни (янги хизматлар, пастроқ нархлар белгилаш ва бошқа мижозлар учун қулай шароитлар яратиш) олади".

Иқтисодий адабиётларни ўрганиш асосида шуни холоса қилиш мүмкінки, инновация - бу у ёки бу фаолият соҳасида самарадорликни ошириш мақсадида янги техника-технологияларни яратиш, иш-фаолиятни бошқаришнинг такомиллашган усул ва шаклларини ишлаб чиқиш ҳамда уларни жорий этишга қаратилган илмий-ижодий фаолият натижасидир.

Банк инновациялари деганда, бизнинг назаримизда, банк инновацияларига банкларнинг ҳар қандай бизнес-жараёнларини ташкил этувчи, даромадларни кўпайтирувчи ёки харажатларни минималлаштирувчи, банк фаолиятидаги рисклар даражасини пасайтирувчи (оптималлаштирувчи), рақобатдаги устунликларни келтириб чиқарувчи ёки оширувчи барча фойдали янгиликлар тааллукли бўлиши лозим.

Банкларнинг инновация фаолияти 2 йўналишда:

- хусусий инновация фаолияти (хусусий инновациялар - маҳсулотли ва жараёнли);
- инновацион кредитлаш ва молиялаштиришнинг бошқа усулларини ривожлантириш асосида корхона (ташкилот)ларнинг инновация фаолиятига таъсир кўрсатишда намоён бўлади (1-расм).

Илмий изланишлар ва амалий қузатувлар асосида банк инновациялари тизимида уларнинг даромадлилигини оширишда банкларнинг инновацион кредитлаш ёндашувлари муҳим ўрин эгаллайди, деган холосага келдик.

1-расм. Банк инновациялари тизими [1].

Эндилиқда инвестиция лойиҳаларини банк кредити орқали молиялаштириш 2019 йил 5 ноябрдаги янги таҳрирдаги Ўзбекистон Республикасининг "Банклар

ва банк фаолияти түғрисида"ги ЎРҚ-580-сонли Қонуннинг 1-боб (5-модда), 5-боб (38, 42-моддалар) ва 8-боб (60-64-моддалар) ҳамда 2019 йил 25 декабрдаги "Инвестициялар ва инвестиция фаолияти түғрисида"ги ЎРҚ-598-сонли Қонуннинг 2-боб (7-13-моддалар), 7-боб (37-39-моддалар) қоидалари асосида амалга оширилмоқда[2]. Мазкур кредитлаш жараёнида банклар амалиётида жаҳон тажрибаларида кенг ривож топиб бораётган кредитлашнинг инновацион усуллари самарали қўлланиб келинмоқда. Хусусан, микрокредит, микролизинг, лизинг, лойиҳавий молиялаштириш, синдикатли кредитлаш, хорижий кредит линиялари, инвестицион кредитлаш, маҳаллий фондлар кредит линиялари асосида инвестиция лойиҳаларини банклар томонидан кредитлаш шулар жумласидандир.

Таҳлил ва натижалар

Инвестиция лойиҳаларини банк кредити асосида амалга оширишдаги инновацион ёндашувлар қаторида инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлашни, лойиҳавий молиялаштириш, инвестицион кредитлашни алоҳида тъкидлаб ўтмоқ зарур.

Жумладан, республикамизда инвестиция лойиҳаларини тижорат банклари томонидан инвестицион кредитлаш амалиёти банк инновацияларининг бугунги кунда ривож топиб боришига ўзининг самарали тъсирини қўрсатмоқда. Буни кўйида келтирилган жадвал маълумотлари ҳам тасдиқламоқда.

1-жадвал. Лойиҳаларни банклар томонидан инвестицион кредитлаш динамикаси[3,4]

Йиллар	ЯИМ, трлн. сўм	Жами банк кредитлари		Тижорат банклари инвестицион кредитлари			ЯИМ хажмига нисбати, %
		трлн. сўм	ўтган йилга нисбатан ўсиш, %	трлн. сўм	ўтган йилга нисбатан ўсиш, %	жами банк кредитларидағи улуши, %	
2010	74,0	11,5	33,7	3,3	35,0	28,7	4,46
2011	96,9	15,7	36,5	4,4	33,3	28,0	4,54
2012	120,2	20,4	29,9	5,8	31,8	28,4	4,83
2013	144,5	26,5	29,9	7,2	24,1	27,2	4,98
2014	177,2	34,8	31,3	8,5	18,1	24,4	4,80
2015	210,2	42,7	22,7	10,2	20,0	23,9	4,85
2016	242,5	53,4	25,1	12,2	19,6	22,8	5,03
2017	302,5	110,6	207,1	16,1	32,0	14,6	5,32
2018	407,5	167,4	51,4	38,8	41,0	23,2	9,52

1-жадвал маълумотларидан холоса қилиш мумкинки, мамлакатимизда банклар томонидан инвестицион кредитлаш ҳажми таҳлил этилган даврда йил сайин ўсиб бормоқда ва 2010 йилга нисбатан 2018 йилда унинг ҳажми 11,8 марта ошган. Бироқ, мазкур кредитлаш ҳажми турлича ўсиш суръатларига эга бўлиб, сўнгти 2016-2018 йилларда сезиларли натижа қайд этилган. Унинг ЯИМга нисбатан улуши 2014 йилгача ва ундан 2018 йилгача яна ўсиш тенденциясини намоён этган. Сўнгти йилларда ажратилган инвестицион кредитларнинг тижорат банклари иштироқини қўйидаги жадвал маълумотларидан кузатиш мумкин.

2-жадвал. Тижорат банклари томонидан ажратилған инвестицион кредитлар, млрд.сүм[4]

№	Тижорат банклар номи	2016 й берилған кредитлар	2017 й берилған кредитлар	2018 й берилған кредитлар	2016 йилга нисбатан фарқи	2017 йилга нисбатан фарқи
1	ТИФ Миллий банк	2 539	2 914	9 847	7 308	6 933
2	Ўзсаноат қурилиш банк	1 540	1 842	3 562	2 022	1 720
3	Асака банк	1 381	3 017	10 268	8 887	7 251
4	Ипотека банк	938	1 173	2 801	1 863	1 628
5	Агро банк	831	1 034	2 296	1 465	1 262
6	Халқ банки	833	978	1 251	418	273
7	Микрокредит банк	448	567	681	233	114
8	Қишлоқ қурилиш банк	1 191	1 178	1 256	65	78
9	Бошқа банклар	2 501	3 381	6 786	4 285	3 405
Жами:		12 202	16 085	38 758	26 546	22 664

2-жадвал маълумотларига қўра, ишлаб чиқаришни модернизациялаш, техник ва технологик янгилаш, замонавий технология асосида рақобатбардош маҳсулот ишлаб чиқаришни ташкил этиш мақсадларига тижорат банклари томонидан 2018 йилда 38,7 трлн. сүм ёки 2017 йилга нисбатан 2,4 баробарга кўп инвестицион кредитлар ажратилған.

Банклар томонидан лойиҳавий молиялаштириш ва синдикатли кредитлаш асосида инвестиция лойиҳаларини кредитлашнинг инновацион ёндашувлари ҳам ривож топиб бормоқда. Мазкур замонавий молиялаштириш усуллари йирик инвестиция лойиҳалари нисбатан ўзига хос мақсад, шартлар асосида амалга оширилса-да, характер жиҳатдан инвестицион кредитлашни ҳам намоён этади. Шунга қўра, банклар иштирокида амалга оширилган йирик инвестиция лойиҳаларини таҳлил қилиш муҳим аҳамитятга эга.

3-жадвал. Тижорат банклари томонидан инвестицион кредитлаш асосида амалга оширилган инвестиция лойиҳалари[4,5,6]

Кўрсаткичлар	Йиллар							
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019
Йирик инвестиция лойиҳалари ишга туширилган йил								
Ишга туширилган лойиҳалар сони	205 та	150 та	154 та	158 та	164 та	161 та	76 минг та (барчаси)	312 та
Ишга туширилган лойиҳалар ҳажми	1,6 млрд. АҚШ долл.дан ортиқ	2,7 млрд. АҚШ долл.	4,2 млрд. АҚШ долл.	7,4 млрд. АҚШ долл.	5,0 млрд. АҚШ долл.	2,4 млрд. АҚШ долл.	21 трлн. сўм ва 1,0 млрд. АҚШдол л.	13,3 млрд. АҚШ долл.

Шуни ҳам таъкидлаш лозимки, йирик инвестиция лойиҳаларини инвестицион кредитлаш ёрдамида амалга ошириш жорий йилда ҳам давом этади. Хусусан, 2020 йилда ижтимоий, инфратузилма ва ишлаб чиқариш аҳамиятига эга бўлган 2 мингдан зиёд объектлар фойдаланишга топширилиши режалаштирилган: 206 та йирик ишлаб чиқариш қувватлари, 240 та ҳудудий ишлаб чиқариш объектлари, 1,6 мингта ижтимоий ва инфратузилма аҳамиятига эга объектлар[6].

Банклар иштирокида инвестиция лойиҳаларини синдикатли кредитлаш ва лойиҳавий молиялаштириш амалиётини янада ривожлантириш бугунги кундаги долзарб масалалардан ҳисобланади. Уларнинг аҳамияти эса қуидагиларда кўринади:

- иқтисодиётнинг глобаллашуви шароитида мамлакатлар ўртасидаги интеграцион жараёнларнинг чукурлашиб бориши, иқтисодиётларнинг молиявий ва иқтисодий ўналишлардаги ҳамкорликлари кўламининг янада кенгайиб, ривожланиб боришида;
- бизнеснинг миллий иқтисодиёт доирасидан чиқиб, минтақавий ва халқаро даражада ривожланиб бораётганлигининг кенг тус олиши;
- бунинг натижасида йирик бизнес субъектлари ва улар ўртасидаги рақобатнинг ривожланиб бораётганлиги;
- халқаро бозорларнинг эгаллаб борилиши товар ва хизматларни йирик ҳажмда етказиш имконияти ва заруриятини келтириб чиқараётганлиги;
- йирик ҳажмдаги товар ва хизматларни яратишга мўлжалланган йирик инвестиция лойиҳаларини ишлаб чиқиши ва амалга оширишга бўлган талабнинг ортиб бориши;
- йирик инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришда ягона инвесторнинг сармояси етарли бўлмаслиги сабабли бир неча инвестор ва кредиторларнинг маблағларини жалб этиш заруриятининг пайдо бўлиши;
- йирик бизнес ва йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишда манфаатлар тўқнашувини уйғунлаштиришга эҳтиёжнинг ортиб бориши;
- йирик инвестиция лойиҳаларини амалга оширишдаги рискларни қўп сонли инвестор ва кредиторлар ўртасида тақсимлаш эвазига уни камайтириш ва самарали бошқариш имкониятининг пайдо бўлиши;
- йирик инвестиция лойиҳасини амалга оширишнинг у жойлашган мамлакат иқтисодиёти учун улкан самараларни тақдим этиши;
- жаҳон бозорида тавор ва хизматлар танқислигининг олдини олиш, унда бўлган талабнинг ўсиб кетиши оқибатида нархларнинг кескин ошиб кетишига йўл қўймаслик ҳамда ўсиб бораётган талабнинг таклиф билан мувозанатлашувини таъминлашга эришиш зарурияти;
- ривожланган мамлакатларда жамгарилган бўш пул маблағларини унга юқори эҳтиёжда бўлган иқтисодиётларга йўналтириш ҳисобидан капитал қийматини ўстириш имкониятининг мавжудлиги ва ш.к.лар.

Холоса ва таклифлар

Инвестиция лойиҳаларини банк кредити орқали молиялаштиришнинг инновацион ёндашувларидан фойдаланишни такомиллаштириш мақсадида:

1. Банкларнинг инвестиция ва кредит сиёсатини олиб борищдаги мустақиллигини тўлалигича таъминлаш лозим.
2. Банкларнинг инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришдаги ролини оширишда улардаги ресурсларни муаммосини ҳал этиш зарур. Бунинг учун Марказий банкнинг мажбурий заҳиралар резерви фоиз ставкасини янада

пасайтириб, ундан бўшаган маблағларни иқтисодиётга сафарбар этиш лозим.

3. Сўнгги йилларда инфляция суръатининг пасайиб бораётганлиги ва 2020 йил учун уни 12-13,5% даражасида сақлаб қолиш ҳолатидан келиб чиқиб, банк кредитлари учун фоиз ставкаларини пасайтириш зарур.

4. Тижорат банклари юқори салоҳиятга эга, олдиндан ҳисоб-китобларга қўра, даромадли ҳисобланган инвестиция лойиҳаларини молиялаштириш жараёнида кредит принциплари асосида эмас, балки лойиҳавий молиялаштириш принциплари асосида кредит ажратиш имкониятларини ўрганиб, кредит сиёсатига тегишли ўзгартиришлар киритиш лозим.

5. Инвестиция лойиҳаларини банк кредити орқали молиялаштиришда банк инновацияларини фаол тадбиқ этиш бўйича илгор хориж тажрибаларини ўрганиб ва тадбиқ этиб бориш асосида рақамли иқтисодиёт талабига мос самарадорлик ва ривожланишга эришиш мақсадга мувофиқдир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Муаллифларнинг тадқиқотлари асосида яратилган.
2. www.lex.uz (норматив-хуқуқийхужжатлартизими).
3. www.stat.uz(Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси).
- 4.www.cbu.uz(Ўзбекистон Республикаси Марказий банки).
5. Хомитов К.З. Инвестиция лойиҳаларини молиялаштиришни такомиллаштириш. // Ўзбекистон Республикаси Ҳаракатлар стратегияси: макроиқтисодий барқарорлик, инвестицион фаоллик ва инновацион ривожланиш истиқболлари: Шахаро илмий-амалий конференция илмий маъruzaga va мақолалар тўплами. II шўъба. 2019 йил 27-28 май. - ТДИУ. www.tsue.uz446-бет.
6. www.gov.uz (Ўзбекистон Республикаси Ҳукумат портали).

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Турсунова Н.И.
Ўзбекистон Республикаси
Банк-молия академияси тингловчиси

РИСКЛАРНИ БАҲОЛАШ МОДЕЛЛАРИ ВА УЛАРНИ КОРХОНА ФАОЛИЯТИДА ҚЎЛЛАШ АҲАМИЯТИ

For citation: Tursunova N.I. RISK ASSESSMENT MODELS AND THE IMPORTANCE OF THEIR APPLICATION IN THE COMPANY'S ACTIVITIES. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp. 147-152

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-17>

АННОТАЦИЯ

Мақолада иқтисодиётни ривожлантиришда рискларни баҳолашнинг замонавий моделлари ва уларнинг тизими ҳамда шу соҳанинг объектив зарурлиги ҳақида ёритилган. Шунингдек, мақолада иқтисодиётни модернизациялаш шароитида стандарт риск менежменти тизимидан фойдаланиш усуллари тавсия этилган. Мақолада корхона фаолиятида рискнинг моҳияти, аҳамияти ҳамда кўрсаткичлари ҳақида сўз юритилган. Рискларни баҳолаш натижаларини умумлаштириш қулай бўлиши учун уларни миқдорий ва сифат жиҳатидан баҳолаш ёндашувлари кўрилган. Бундан ташқари, мақолада VaR (Value at Risk) модели асосида рақобатни энг оптимал ҳолатини аниқлаш бўйича парадигма таклиф этилган.

Калит сўзлар: стандарт риск, риск рейтинги, рискларни бошқариш, рискни қопланганлик даражаси, рискли вазиятлар, рискни баҳолаш кўрсаткичлари, риск зоналари, рақобат, ишончли ахборот, фойда, VaR (Value at Risk).

RISK ASSESSMENT MODELS AND THE IMPORTANCE OF THEIR APPLICATION IN THE COMPANY'S ACTIVITIES

ABSTRACT

The article highlights modern models of risk assessment in the development of the economy and their system, as well as the objective need to study this area. The article considers the classification of risk situations in the world practice. The article also suggests ways to use the standard risk management system in the modern economy. The

article provides concepts about the essence, meaning and indicators of risk in the company's activities. For the convenience of summarizing the results of risk assessment, quantitative and qualitative approaches to their assessment were constructed. In addition, the article offers a paradigm for determining the most optimal state of competition based on the VaR (Value at Risk) model.

Keywords: standard risk, risk rating, risk management, risk coverage level, risk situations, risk assessment indicators, risk zones, competition, reliable information, profit, VaR (Value at Risk).

МОДЕЛИ ОЦЕНКИ РИСКОВ И ВАЖНОСТЬ ИХ ПРИМЕНЕНИЯ В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ПРЕДПРИЯТИЯ

АННОТАЦИЯ

В статье освещены современные модели оценки рисков в развитии экономики и их система, а также объективная необходимость изучения этой сферы. В статье рассмотрено классификации ситуаций риска в мировой практике. Также в статье предложены способы использования стандартной системы управления рисками в условиях современной экономики. В статье даны понятия о сущности, значении и показателях риска в деятельности предприятия. Для удобства обобщения результатов оценки рисков были построены количественные и качественные подходы к их оценке. Кроме того, в статье предлагается парадигма определения наиболее оптимального состояния конкуренции на основе модели VaR (Value at Risk).

Ключевые слова: стандартный риск, рейтинг риска, управление рисками, уровень покрытия риска, рисковые ситуации, показатели оценки риска, зоны риска, конкуренция, достоверная информация, прибыль, VaR (Value at Risk).

Кириш. Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислоҳотларда барқарор ва самарали ишловчи ташкилотлар тизимини яратишга катта эътибор берилиб, бу борадаги ўзгаришлар босқичма-босқич амалга оширилиб келинмоқда. Ҳар қандай ташкилот фаолиятида фойда билан бир қаторда маълум бир йўқотишлар яъни, риск ётади. Риск асосан ҳозирги тез ўзгарувчан макроиктисодий шароитлардаги ноаниқликлар асосида юзага келади.

Риск тушунчасига жуда ҳам яқин бўлган ноаниқлик тушунчаси ҳам мавжуд бўлиб, у рискнинг аниқ турларини таснифлаш учун "риск" атамасининг синоними сифатида қўлланилади. Риск билан ноаниқликнинг фарқи шундаки, натижалар эҳтимоллиги жорий давр маълумотлари асосида баҳоланаётган вақтда риск эътиборга олинади. Ноаниқлик эса бундай эҳтимоллик ўтган ва келаси давр маълумотлари етишмаслиги ёки тўла эмаслиги сабабли субъектив аниқланган вақтда эътиборга олинади. Ҳар қандай ҳолда ҳам келгуси иқтисодий ҳолатлар истиқболини белгилаш (инфляция, фоиз ставкаси, талаб ва таклиф, ишлаб чиқариш ва сотиш ва бошқалар) келажакнинг маълум эмаслиги сабабли фақат тахминий ва ноаниқ натижалар бўлиши мумкин.

Риск даражаси ва операциялар самарадорлиги ўртасида ўзаро келишув нуқтасини топиш мақсадида рискларни баҳолаш ва бошқариш зарурияти мақола долзарблигини билдиради.

Иқтисодиётни модернизациялашнинг жорий босқичида корхоналарда

замонавий корпоратив бошқарув амалиётларини самарали ташкил этиш ва такомиллаштириш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 24 апрелдаги "Акциядорлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув услубларини жорий этиш чоратадбирлари тўғрисида"ги Фармони мамлакатимизда фаолият юритаётган корхоналарда замонавий бошқарув усул ва услубларини жорий этишда муҳим бурилиш ясади. Фармонда белгиланган устувор

вазифалардан келиб чиққан ҳолда акциядорлик жамиятлари фаолиятида кўплаб ижобий ўзгаришлар рўй бераётганилигини алоҳида таъкидлашимиз лозим. Молиявий рискларни бошқариш акционерлик жамиятларида замонавий корпоратив бошқарув механизмини ташкил этишнинг асосий босқичларидан бири хисобланади.

Жаҳон молиявий-иқтисодий инқизориздан кейин глобализация жараёнинг тез ўзгариб бориши, сиёсатчи ва иқтисодчи олимларни яна бир бор давлатнинг рақобат сиёсати тўғрисида турлича тадқиқотлар олиб бориш заруратини келтириб чиқармоқда.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Молиявий муносабатлар жараёнида риск тушунчаси алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, унинг хавфини пасайтириш ва олдини олиш бўйича жаҳон миқёсида кўплаб илмий асосланган тадқиқот ишлари олиб борилмоқда.

Иқтисодчи-олимлардан Т.Маликов, О.Олимжоновларнинг риск тўғрисидаги қарашлари дикқатга сазоводир. "Риск" атамаси ўзбек тилидаги айрим манбаларда "таваккалчилик", "хавф-хатар", "таҳлика" ва "fov" маъноларида таржима қилинаётган бўлсада, уларнинг ҳеч бири, муаллифлар фикрича, "риск" атамасининг асл маъносини билдирамайди. "Заарларни вужудга келиши ёки даромадларнинг кўзда тутилган даражадан камроқ олиниши эҳтимолига риск дейилади" (Маликов, Олимжонов, 1999). Риск аслида жамият учун хавф, содир бўлиши мумкин бўлган специфик ходиса натижасидаги таҳдид сифатида таърифланади.

Яна бир олим Шоҳаъзамийнинг фикрича, "Рискларни тўлиқ ва ўз вақтида адекват аниқлаш асосида уларга таъсир кўрсатиш мумкин, демак уларни бошқаришни реал имконияти пайдо бўлади" (Шоҳаъзамий, 2012). Шу ўринда айтиш жоизки, риск-менежментнинг қанчалик аниқ ва самарали олиб борилиши молия бозоридаги ҳар қандай фаолиятни мувафақиятли амалга оширишига туртки бўлади.

"Риск" тушунчасини илмий жиҳатдан тадқиқ қилган ҳориж олимлардан бири Грабованинг талқинида риск даромад ёки ресурсларнинг бир қисмини йўқотиши сифатида намоён бўлади (П.Г.Грабова, 1994). Яна бир олим Гранатуровнинг фикрига кўра "Риск - бу муқаррар танлов шароитидаги ноаниқликни бартараф қилиш билан боғлиқ фаолият бўлиб, бу жараёнда мўлжаллаган натижага эришишни, муваффақиятсизлик ва мўлжалдан фарқланишларни миқдорий ва сифат жиҳатдан баҳолаш имконияти мавжуд" (В.В.Гранатуров, 1999). Риск билан бир қаторда ноаниқлик тушунчаси ҳам самарали фаолият олиб боришида изчил ўрганилиши талаб этиладиган омиллар қаторига киради.

Тадқиқот методологияси

Рискнинг моҳияти фойда олиш ёки зарар кўриш, мол-мулкни йўқотиши, жойлаштирилган инвестициядан олинадиган даромаднинг кутилганидан фарқланиши каби эҳтимол бўлган натижаларга асосланади. Хусусан, молия соҳасида риск нисбатан кенг талқинда тушунилади. Шу боис риск нафақат даромадни

қўлдан чиқариш, унинг кутилганидан пастлиги, яъни салбий натижа, балки фойданинг кутилганидан юқорилиги, яъни ижобий кўрсаткич сифатида ҳам намоён бўлиши мумкин. Тадқиқотнинг вазифасини ҳал этишда илмий абстракциялаш, эмпирик, статистик маълумотларни гуруҳлаш, қиёсий таҳлил, танлама кузатув усулларидан фойдаланилган.

Таҳлил ва натижалар

"Риск" сўзининг этимологияси лотин тилидаги "рессум"?"денгиздаги риск", "хавф" сўзига бориб тақалади. "Риск шундай нарсаки, ундан қочиш лозим". [7] Бир сўз билан айтганда риск - фаолият юритиш давомида турли хил омилларнинг ўзгариши натижасида юзага келиши мумкин бўлган хатар ёки хатарлар мажмуасидир. Ташкилотларда риск ҳисоб характери бўйича баланс ва балансдан ташқари операциялар бўйича рискларга бўлинади. Риск маълум мақсадни қўзлаган ҳолда олиб борилаётган фаолият натижасига бўлган ишончсизлик, баъзан қониқарсиз тугаши натижасидаги йўқотишлардан иборатdir. Рискларни бошқариш назариясининг шаклланиши ва рискларнинг мамлакат иқтисодиётiga таъсир кучини аниқлаш учун уларнинг умумийлик даражасига қараб иқтисодиётнинг табақалашган даражасида кўриб чиқиши лозим. Рисклар ҳар қандай ташкилотнинг молиявий ҳолатига зарар келтириши ва корхонанинг бутунлай банкрот бўлишига олиб келиши мумкин. Ушбу ҳолатларни инобатга олиб корхоналар фаолият давомида рискларни бошқариш орқали унинг хавф даражасини пасайтиришга ҳаракат қиласи. Ҳар бир рискнинг ўзига хос хусусияти ва уларни баҳолаш, назорат, мониторинг ва уни бошқариб туриш йўллари ва босқичлари бор. Рискни баҳолаш - бу рискни таҳлил қилиш, унинг юзага келадиган таъсирларини аниқлаш, умумий кўрсаткичларини ўзгариш чегараларини ишлаб чиқишидан иборатdir. Рисклар иқтисодиётнинг бир қанча омиллари ҳисобга олган ҳолда баҳоланади. Бу кўрсаткичларни эксперталар балли тизимда баҳолайдилар ва шу асосда рискларни маълум тоифаларга бўлган ҳолда, таъсир даражасини ўрганадилар. Рисклар категориияларга тақсимлаш мурракаб ва жуда жиддий ёндашувни талаб қиласидан фаолиятдир. Турли рисклар харитасини тузиш ва баҳолаш учун рисклар категорииясини аниқлаш методологиясига мурожаат қилиш лозим бўлади. Ҳар бир рискни рисклар категорииясининг маълум бир гуруҳига киритиш уларни баҳолашга тузилмавий ёндашувнинг энг яхши усули ҳисобланади.

Рискларни баҳолаш усулининг ҳозирги кундаги самарали фойдаланиб келинаётган усулларидан бири VaR (Value at Risk) ҳисобланади. VaR - бу статистик жиҳатдан ёндашув бўлиб, бу орқали рискларни баҳолаш жараёнида эҳтимолликлар тақсимоти асосий тушунча ҳисобланади. Бу эҳтимолликлар бозордаги ҳар қандай иқтисодий омилларнинг қийматлари билан боғлиқ ҳолда баҳоланади. Бу усул орқали молиявий рискларни баҳолаш математик формуулалар орқали амалга оширилади. Бу усулдан ҳозирги кунда ривожланган давлатларда жуда кенг қўлланилмоқда. VaR риск менежментида рискни қабул қилувчилар фаолияти натижасини баҳолашда ва молия бозорларини тартибга солиш талабларини ишлаб чиқишида қўлланилади. VaR ҳар қандай компаниянинг фаолиятида қўлланиши имкониятига эгалитига қарамасдан, у асосан тижорат ва инвестиция банклари томонидан, муайян даврда молия бозорида савдо қилинадиган инвестиция портфелидаги йўқотишларэҳтимолини ҳисоблашда қўлланилади. VaR молиявий таҳлилчилар бозор рискини баҳолашда қўллайдиган стандарт ўлчовга айланган.

VaR нинг учта муҳим элементлари бор, улар: йўқотишнинг маҳсус даражаси, риск баҳоланадиган давр ва эҳтимоллик интервали. VaR индивидуал активлар

учун ҳам, молиявий активлар портфели учун ҳам, бутун бир фирма учун ҳам ихтисослаштирилиши мумкин. Рискни баҳолаш ёки рискнинг қиймати (VaR) асосан бозор риски билан боғлиқ бўлади. VaR заиф активлар қийматининг ўзгариши риск даражасини англатади. Яъни, у активлар баҳосида номаълум ўзгаришлар сабабли пайдо бўладиган йўқотиш рискини англатади. Бу кўрсаткичнинг яна бошқа бир устунлиги портфел диверсификацияси таъсирини ўз ичига олиш имкониятидир. VaR нинг статистик таърифи шундан иборатки, у ҳар кун, ҳар ҳафта ёки ҳар ойда энг юқори даражадаги йўқотишни ҳисоблаб беради. Бошқача айтганда, VaR - бозор риски жиҳатидан молиявий активларнинг ёки портфелнинг статистик йиғиндишидир.

VaR муайян даражадаги максимум йўқотишларни ўлчайди. Фирмалар кўплаб рискларнинг ҳар хил турлари шу жумладан, бозор рисклари, кредит рисклари, ликвидлилик рисклари, операцион рисклар ва хуқукий рисклар билан юзлашади.

Рискларни баҳолаш жараёни одатда бешта қадамдан иборат бўлади:

1-қадам. Катта миқдордаги рисклар мавжуд бўлиб, ташкилот ўз стратегиясини бажариш ва ўз олдига қўйган мақсадларига эришишга уринган сари уларга дуч келади. Шундай қилиб, биринчи қадамни рисклар категорияларини аниқлашдан бошлаш мақсадга мувофиқ.

2-қадам. Рискнинг ҳар бир категорияси (категорияости) учун қандай рисклар баҳоланишини белгилаш зарур. Рискларни баҳолаш жараёнининг бу қисми риск омилларини аниқлаш, деб аталади.

3-қадам. Аниқланган ҳар қандай риск ташкилот учун бир хил даражада хавф туғдирмайди. Шунинг учун учинчи қадамда ички аудит риск пайдо бўлиш эҳтимолига риск таъсирини баҳолайди. Рискларни баҳолаш жараёнининг бу қисми рисклар баҳоланиши ва ўлчаниши жиҳатидан риск мезонларини аниқлаш, деб аталади.

4-қадам. Рискнинг муҳим омиллари ва мезонлари аниқлангандан кейин баҳолаш ва уларга балл бериш лозим бўлади (сифат жиҳатдан баҳолаш). Бу қадам рискларга баҳо бериш, деб аталади.

5-қадам. Турлича аҳамиятли рискларни баҳолаш натижалари аудит маконида бирлаштирилади. Бу қадам аудит маконини рисклар бўйича таснифланган таърифи, деб номланиб, у ички аудитнинг кўп йиллик ва йиллик режаларини ишлаб чиқишига асос бўлиб хизмат қиласди.

Рискни тўлиқ баҳолаш учун унинг юқорида кўрсатилган барча хусусиятларини баҳолаш керак. Фақат шундай таҳлилгина бу ёки бошқа вазиятда асосли қарор қабул қилиш имконини беради. Рискни баҳолашда ва кейинги қарорларни қабул қилишда энг кўп учрайдиган хато айнан унинг тўлиқ баҳоланмаганлиги, яъни уни битта ёки иккита кўрсаткич билан баҳолаш ҳисобланади. Рискларни баҳолаш натижаларини умумлаштириш қулай бўлиши учун уларни миқдорий баҳолашдан сўнг сифат жиҳатидан баҳолашга ўтиш зарур.

Хулоса ва таклифлар

Хулоса қилиб айтганда, рискнинг табиатини моҳиятан аниқлаш бирмунча мураккаб кечади. Мавжуд адабиётларда ҳам риск тўгрисидаги таърифлари бўйича ягона тўхтамга келинган эмас, уларнинг аҳамияти умумий ҳолдагина баён этилган. Рискни баҳолашни режалаштириш, амалга ошириш хамда якунлаш босқичларида ҳам муҳим аҳамиятга эга. Ҳар бир босқични беназар қолдирмаслик мақсадга мувофиқдир. Рискни баҳолашда ва кейинги қарорларни қабул қилишда энг кўп учрайдиган хато айнан унинг тўлиқ баҳоланмаганлигидир. Рискни камида тўртта

күрсаткич билан баҳолаш, уни минималлаштиришга олиб келади. Рискларни баҳолаш натижаларини умумлаштириш қулай бўлиши учун уларни ҳам миқдорий, ҳам сифат жиҳатидан баҳолаш зарур хамда рискларни баҳолашда мутаҳассис иложи борича камроқ ўз интуициясига таяниши муҳимдир. Рискларни бошқариш жараёнининг барча босқичларида, корхона томонидан ташқи консалтинг (сугурта, аудит, солиқ ва ш.к.) хизматларидан кенг фойдаланган ҳолда маслаҳатларни амалга ошириш, корпоратив тузилмалар билан ўзаро муносабатларни олиб бориш ҳамда юқоридаги барча босқичларда амалга оширилаётган ишларнинг натижалари ва самарадорлигини мониторинг ва назорат қилиб бориш зарур бўлади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги фармони. ПФ-4947-сон.
2. О. Ҳамдамов. Корхонада молиявий таваккалчиликларни бошқариш. "Бизнес - эксперт" илмий журнали 2016 йил, № 6.
3. Маликов Т., Олимжонов О. Молиявий менежмент. -Т.:Академия, 1999.6-б., 26-б
4. Ш.Шохъазамий "Молия бозори ва қимматли қоғозлар" дарслик - Тошкент 2012, 260-б.
5. П.Грабова "Риски в современном бизнесе". М.:Изд "Алланс", 1994 г.
6. В.Гранатуров "Экономический риск: сущность, методы измерения, пути снижения. М.:Дело и сервис, 1999 г.
7. Синки Дж. Управление финансами в коммерческих банках. -М: Саталлахӣ, 1994. с.428
8. А.Зайцану, Е.Хлациус, С.Лукан "Methods for Risk Identification and Assessment in Financial Auditing" volume 32, 2015 pages 595-602
9. "Молодой учёный" № 12 (146)Март 2017 г.
Интернет сайtlар
www.biznes-daily.uz
www.minfin.uz
www.sciencedirect.com

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Ҳамроев Файратжон Султонович,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси тингловчиси

ЕР ТУЗИШ ВА КЎЧМАС МУЛК КАДАСТРИ ДАВЛАТ КОРХОНАСИ ХОДИМЛАРИ КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИ БАҲОЛАШНИНГ ЗАМОНАВИЙ МЕХАНИЗМЛАРИНИ ҚЎЛЛАШ МАСАЛАЛАРИ

For citation: Hamroyev G'ayratjon Sultonovich. LAND MANAGEMENT AND REAL ESTATE CADASTRE IS A MODERN ASSESSMENT OF THE COMPETENCIES OF EMPLOYEES OF THE STATE ENTERPRISE ISSUES OF APPLICATION OF MECHANISMS. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.153-159

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-18>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада персонални бошқаришнинг замонавий усуллари ва уларнинг ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасини ислоҳ қилишдаги аҳамияти тадқиқ этилган. Шунингдек, ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасида фаолият юритаётган ходимларнинг компетенцияларини баҳолашда ассесмент марказ технологиясининг "360 даража" методини қўллаш ва шу орқали соҳа персоналининг кучли ва кучсиз томонларини аниқлаш, уларнинг ўз фаолиятига бўлған садоқатини ошириш ҳамда кадрларни самарали танлаб олиш имкониятлари таҳлил қилинган. Бундан ташқари, муаллиф бугунги замонавий ахборот технологиялари даврида ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасида истиқболда рўй бериши мумкин бўлган ўзгаришларга ходимларни тайёрлаш заруратини илмий тадқиқотлар мисолида асослаб берган.

Калит сўзлар: ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри, ассесмент марказ технологиялари, "360 даража" методи, компетенция, персонални баҳолаш ва бошқариш.

LAND MANAGEMENT AND REAL ESTATE CADASTRE IS A MODERN ASSESSMENT OF THE COMPETENCIES OF EMPLOYEES OF THE STATE ENTERPRISE ISSUES OF APPLICATION OF MECHANISMS

ABSTRACT

This article discusses modern methods of personnel management and their role in the reform of land management and real estate cadastre. Also, the article analyzes the possibilities of using the "360 degrees" method of the technology assessment center in assessing the competencies, identify the strengths and weaknesses of employees who working in the field of land management and real estate cadastre, increase their commitment to their own work, so, make effective staff selection at this shpere. Moreover, the author substantiates by scientific researches the necessity of preparation for possible changes in the sphere of land management and real estate cadastre in the modern information technology era.

Keywords: the land management and real estate cadastre, the technology assessment center, the method of "360 degrees", competence, personnel assessment and management.

ПРОБЛЕМЫ ПРИМЕНЕНИЯ СОВРЕМЕННЫХ МЕХАНИЗМОВ ОЦЕНКИ КОМПЕТЕНЦИЙ РАБОТНИКОВ ГОСУДАРСТВЕННОГО ПРЕДПРИЯТИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА И КАДАСТРА НЕДВИЖИМОСТИ

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются современные методы управления персоналом и их роль в реформировании землеустройства и кадастра недвижимости. Также анализированы возможности использования метода "360 градусов" по технологии ассесмент центр для выявления сильных и слабых сторон сотрудников, работающих в сфере землеустройства и кадастра недвижимости, и возможности оценивания компетенций, повышения приверженности сотрудников к своей работе и достижения эффективного отбора кадров. Кроме того, автор обосновывает необходимость подготовки кадров для возможных изменений в области землеустройства и кадастра недвижимости в эпоху современных информационных технологий на примере научных исследований.

Ключевые слова: землеустройство и кадастр недвижимости, технологии ассесмент центра, метод "360 градусов", компетенция, модель компетенций, оценка и управление персонала.

Кириш. Бугунги кунда шиддат билан тараққий этаётган дунёда инновацион коялар ва технологиялар барча соҳаларни бирдек қамраб олмоқда. Натижада, ҳар қандай жабҳани бошқариш услублари анъанавий шаклдан янги замонавий шаклларга ўтмоқда. Хусусан, муайян соҳанинг муваффақияти айнан замонавий инновацион технологиялар шароитида ишлай оладиган юқори компетенцияларга эга бўлган кадрларни етишириб чиқариш, уларни танлаб олиш ҳамда мотивация қилишга боғлиқ бўлиб қолмоқда. Шунинг учун ҳам мазкур йўналишда кадрлар билан ишлашнинг ўзига хос замонавий технологияларини амалиётга жорий этиш давр талабига айланди.

Таъкидлаш жоиз, ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасини ислоҳ қилиш

борасида ҳам бундай ёндашувга таяниш долзарб масалалардан бирига айланган. Сабаби, бугунги кунда янги Ўзбекистон олдига қўйилган улкан мақсадлар сари илдам қадам ташлаш учун барча жабҳалар қатори ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасида ҳам замонавий ахборот технологияларини жорий этиш, жисмоний ҳамда юридик шахсларга хизмат кўрсатишда онлайн режимида фаолият юритишга қодир бўлган мутахассисларни кашф этиш ва уларни илгор технологияларга асосланган ҳолда бошқариш масалалари муҳим вазифалар қаторига киради. Айниқса, мамлакатимизнинг чекка худудларида соҳа фаолиятини янада замонавийлаштириш учун юқори компенетнцияга эга бўлган ходимларни танлаб олиш ҳамда уларни мақсадли ва самарали бошқариш стратегияларини ишлаб чиқиш зарурати жуда юқори эканини рад этиб бўлмайди.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Д.Непомняшайнинг таъкидлашича, адабиётларда "360 даража" методи натижаларини таҳлил қилишнинг мажбурий бер неча босқичлари борлиги эътироф этилади:

- ўзини ўзи баҳолаш профилини тузиш;
- レスpondентларнинг ҳар бир гуруҳи бўйича ўртача арифметик баҳоларни ҳисоблаш;
- шахсий (ўзини ўзи баҳолаш профили) баҳо билан атрофдагиларнинг баҳосини таққослаш;
- ривожланиш ва ўқув режаси тавсифи. [3]

Албатта, ушбу услубнинг ҳам ижобий ҳамда салбий томонлари бор. Ижобий жиҳати шундаки, баҳоланаётган мутахассис атрофдагилардан қайтма алоқа олади. Натижада, у ўзига объектив баҳо бера олади ва унда ўзини ривожлантиришга бўлган иштиёқ ошади. Мутахассисдаги бундай ҳолат ишга бўлган лаёқатни оширади ва мотивацияга олиб келади. Макур методнинг салбий томони мутахассиснинг эришган кўрсаткичлари ёки натижалари эмас, аксинча, унинг компетенциялари баҳоланади. Бундай ҳолатда буткул махфийлик муҳити шакллантирилмаса, объектив баҳога эришиб бўлмайди.

Бизнингча, "360 даража" методининг айнан ушбу ютуқ ва камчиликлари уни ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасида персонални танлаш ва бошқаришда қўллаш имконини беради. Чунки мазкур соҳа мутахассислари аксарият ҳолларда мижозларга хизмат кўрсатиш билан боғлиқ фаолиятни амалга оширадилар. Шунинг учун уларнинг компетенцияларига қўйилган баҳо бир вақтнинг ўзида эришилган кўрсаткич ва натижаларга бўлган муносабатни ҳам ифодалайди. Сабаби одатда, ҳар қандай хизмат турининг мижози унда фаолият юритаётган мутахассиснинг компетенцияларини баҳолаётган пайтида, асосан, кўрсатилган хизматдан келиб чиқиб, фикр билдиради. Табиийки, ташкилот раҳбари мижозларнинг қониқишидан манфаатдор бўлади ва ходимини нафақат мижозлар, балки унинг ҳамкаслари ва бошқа гуруҳдаги мутахассисларнинг фикри билан қиёсий ўрганади. Натижада, ташкилот фаолиятининг самарадорлиги юзасидан объектив хуроса чиқариш ва тўғри чора-тадбирларни амалга оширишга эришади.

Таҳлил ва натижалар

Бугунги кунда дунё тажрибасида илгор методология сифатида қўлланилиб келаётган методлар мажмуи, яъни ассесмент марказ технологиялари турли соҳаларни ривожлантиришда муҳим восита вазифасини ўтамоқда. "Ассесмент марказ" ёки "баҳолаш маркази" тушунчаси ходимларни (персонални) ҳар жиҳатдан қобилияти, иқтидори, рационал ҳамда эмоционал интеллектини тадқиқ этишни

назарда тутувчи метологияни ифода этади. Ассесмент марказ ("Assessment centre") инглизчадан процедуралар серияси мазмунини беради.

Мұхими ушбу методология орқали ходимларнинг кучли ва кучсиз томонлари аниқланиб, соғаны ривожлантириш йўлида уларнинг имкониятларидан келиб чиққан ҳолда қандай вазифаларни юклаш лозимлиги юзасидан қарорлар қабул қилинади. Бундай ёндашув эса ташкилот фаолиятининг самарадорлигига олиб келади. Албатта, "... ассисмент марказ бошқа ҳар қандай метод каби 100 фоизлик аниқликни таъминламайди ва бир қатор чекловларга эга...".[1] Бироқ бу унинг барча усуллардан кўра самаралироқ эканлигини рад этишга асос бўла олмайди.

Илмий тадқиқотларда ассесмент центрнинг иккى мухим мақтовга лойиқ жиҳати айтиб ўтилади. Хусусан:

1. Юқори ижтимоий валидлик (асосланганлик).
2. Юқори прогностик валидлик.

Ижтимоий валидлик ассесмент центрни ўтказиш жараёнининг мақбуллигини ва баҳоланаётган ходимлар ёки ишга номзодлар учун қўйилган баҳоларни ифодалайди. Чунки ассесмент марказ технологиясини қўллаш жараёнида иштирокчилар гуруҳларда ишлайдилар ва кўп томонлама коммуникацияга жалб этиладилар. Бундай ёндашув уларга эришилган ютуқлар ҳамда ўзларининг кучли ва кучсиз томонларини муҳокама қилиш имконини беради. Бундан ташқари, баҳоланаётган шахслар бирга ишлаётган гуруҳ аъзолари ва ўзларининг имкониятларини сарҳисоб қила оладилар. Натижада, ишга жойлашмоқчи ёки хизмат погоналарида кўтарилимоқчи бўлган шахсларда сұхбатдан ўтишни рад этиш иштиёқи пасаяди.

Юқори прогностик валидлик эса ассесмент центрда қўйилган баҳолар профессионал фаолиятдаги ютуқларни олдинда айтиш имкониятини яратишини ифода этади.[2]

Мазкур методологиянинг тарихига назар ташласак, ассесмент марказ дастлаб биринчи жаҳон урушидан сўнг Германияда қўлланилган бўлиб, Буюк Британиядаги Адмераллар қабул комиссияси томонидан ишлаб чиқилгани маълум бўлади. Кейинчалик иккинчи жаҳон урушидан кейин у ривожлантирилган. Ассесмент марказ Буюк Британияда кичик офицерларни, АҚШда эса разведкачиларни танлаб олишда қўлланилган. 1956 йилдан бошлаб ушбу методика фуқаролик ташкилотларида ишлатила бошланган ва бугунги замонавий қиёфаси йиллар давомида шакллантириб келинган.

Маълумки, ходимларни анъанавий методлар ёрдамида саралаб олиш, кўпинча субъектив баҳолашга олиб келади. Бу эса, ташкилотда ходимлар орасида, одатда тушунмовчиликлар ҳамда мажароларни юзага келтиради. Бундай муаммоларни олдини олишда ташкилот раҳбарларига ассесмент марказ методларини қўллаш ёрдам беради. Чунки ушбу методлар ўзини ривожлантиришни хоҳловчи ва шунга қодир бўлган энг яхши мутахассисларни саралаб олиш имконини беради. Таъкидлаш жоиз, "360 даражада" ассесмент марказ технологиясининг энг оммалашган методи ҳисобланади.[3] Ушбу усулнинг моҳияти шундаки, унда баҳо компетенцияларга асосланади ва ходим билан доимий равишда мулоқотда бўлувчи инсонлар томонидан амалга оширилади. Мана шу ёндашув асосида 4 гуруҳни ўз ичига оловчи шахслар, яъни раҳбар, ҳамкаслар, бўйсунвидаги ходимлар ҳамда мижозлардан баҳоланаётган мутахассис ҳақидаги маълумотлар йиғиб борилади. Мутахассисни баҳолаш учун 7-12 кишидан иборат гуруҳ тузилади. Ушбу гуруҳдаги шахслар нафақат ижобий, балки танқидий баҳо қўйишлари зарур бўлади. Яъни

улар танқидий фикрлаш компетенциясига эга бўлишлари лозим. "360 даражада" методини қўллаш учун компетенциялар рўйхати ва улар асосида сўровнома билан баҳолаш мезонлари ишлаб чиқилиши керак бўлади.

Маълумки, Ўзбекистон Республикасида Жаҳон банки иштирокида "Кадастр ва кўчмас мулкни рўйхатдан ўтказиш тизимларини модернизация қилиш" борасида инвестиция лойиҳасини амалга ошириш режалаштирилган. Ушбу лойиҳа моҳиятан бизнес жараёнларини тубдан ривожлантириш, кўчмас мулк реестри ва кадастрида мижоз талабларига йўналтирилганлик даражасининг оширилиши, соҳа бўйича тўлиқ рақамлашган тизимни яратиш, мол-мулк ва кўчмас мулк билан боғлиқ битимлар тўғрисидаги маълумотлар шаффоғлигини таъминлаш, кўчмас мулк кадастри ва рўйхатга олиниши бўйича маълумотларга ишлов бериш марказларини ташкил этиш каби муҳим вазифаларни назарда тутади.

Бундан ташқари, мамлакатимизда соҳага оид амалга оширилаётган ислоҳотлар доирасидаги яна бошқа муҳим ҳамкорлик лойиҳаларини эътироф этиш мумкин. Масалан, 2019 йилнинг 18-21 апрель кунлари Кореяning ер ва геофазовий маълумотлар корпорацияси (LX) делегациясининг Ўзбекистон Республикаси Ер ресурслари, геодезия, картография ва давлат кадастри давлат кўмитасига ташрифи чоғида "Ўздаверлойиҳа" институти билан КОICA ҳамкорлик агентлиги гранти асосида юртимизда геофазовий маълумотлар базасини шакллантириш режалаштирилгани таъкидлаб ўтилганди. Геофазовий маълумотлар объектларнинг маълум бир жойлашуви билан боғлиқ ахборот бўлиб, одатда улар географик координаталар ва топологиялар кўринишида сақланади.

Юқорида келтирилган мисоллар ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасини ислоҳ қилиш учун жабҳада, аввало, ходимлар салоҳиятини аниқлаш, олинган натижа асосида уларнинг малакаларини ошириш бўйича зарур стратегиялар ишлаб чиқиш долзарб эканлигини яна бир бор тасдиқламоқда. Сабаби соҳани зарур кадрлар билан таъминламай туриб ушбу лойиҳалар асосида режалаштирилган вазифаларни амалга ошириб бўлмайди. Мазкур масалани ҳал этиш учун эса, персонални бошқариш бўйича янгича ёндашувларга асосланган методикани қўллаш зарур. Чунки тўғри танланган методика соҳада фаолият юритаётган тажрибали кадрларни йўқотмаслик ҳисобига янги замонавий мутахассисларни яратиш имконини беради. Яъни ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасида муайян тажрибага эга бўлса-да, жабҳани ривожлантириш учун замонавий билимлари этишмайдиган ходимдан воз кечиш йўлидан борилмайди. Аксинча, унинг кучли ва кучсиз томонлари аниқланиб, унга зарур бўлган билим, малака ва кўникумалар ўргатилади. Янги кадрларни тайёрлаш учун эса катта сармоя ва вақт талаб этилади. Таъкидлаш жоиз, соҳани жадал ва тез суръатларда ривожлантириш ишлари кейинга қолдириб бўлмайдиган вазифалар сирасига киради.

Персонални бошқариш бўйича тўғри танланган методика нафақат соҳада фаолият юритаётган кадрлар учун, балки бугунги кунда ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри йўналишида таълим олаётган, яъни ўсиб келаётган авлоднинг келажаги учун ҳам муҳим ҳисобланади. Чунки замонавий менежмент имкониятларидан фойдаланиш соҳага ихтисослашган ташкилотнинг эҳтиёжини, унга қандай кадрлар кераклигини кўрсатиб беради. Натижада, ташкилот таълим муассасаларига зарур кадрлар бўйича буюртмалар бериш имконига эга бўлади. Бундай ёндашув эса, ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳасининг таълим муассасалари билан ҳамкорлигини янада оширади.

Яна бир муҳим масалага диққатингизни қаратмоқчимиз. Маълумки, бугун дунё

илгор ахборот технологиялар сабабли шиддат билан ривожланиб бормоқда. Шунинг учун ҳам дунё тамаддунининг бугунги ҳолати ҳар бир мамлакатни жадал ривожланишга етаклаётгани ҳеч кимга сир эмас. Масаланинг муҳим жиҳата шундаки, ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳаси ҳам бундан мустасно эмас. Масалан, ривожланган мамлакатлар ахборот технологиялари жабҳасида шу даражада илгарилаб кетганларки, улар бугунги кунда нафақат ер, балки фазо инфраструктураси ҳақида ҳам бош қотиришмоқда. Чунки инсониятнинг фазода 50 йилдан ортиқ давом этаётган фаолияти натижасида орбитада қолдиқлар тўпланган бўлиб, бундай ҳолат у ердаги қимматбаҳо сунъий йўлдошларнинг ишлашига салбий таъсир этиши эҳтимолини оширмоқда. Бу эса келажакда орбитадаги барқарорлик учун хавф солади. Шу нуқтаи назардан тадқиқотчилар А.В.Георгий ва Д.Е.Ючнович ушбу масалага ургу бериб, заиф фазовий инфраструктуранинг кадастрини юритиш сунъий йўлдош ишлаб чиқарувичлари ва операторлари учун фазо инфраструктурасини бошқаришдаги муҳим инструмент вазифасини ўташи мумкинлигини таъкидлайдилар.[4] Масаланинг муҳим жиҳати шундан иборатки, орбитадаги барқарорлик нафақат фазога сунъий йўлдош учирган етакчи мамлакатлар, балки бутун дунё учун аҳамиятлидир. Сабаби орбитадаги барқарорлик бутун дунёдаги коммуникация воситаларининг узлуксиз ва сифатли ишлашини таъминловчи омил ҳисобланади. Бундан ташқари, сунъий йўлдошларнинг барқарор фаолияти давлатлар хавфсизлиги борасидаги ҳарбий-тактик стратегияларнинг самарадорлигини белгилаб беради.

Албатта, фазога ўзининг сунъий йўлдошини учирмаган мамлакатларда фазо инфраструктураси кадастрини юритишга эҳтиёж бўлмаслиги мумкин. Лекин келгусида фазода ўз сунъий йўлдошига эга бўлишни режалаштираётган мамлакатлар учун тадқиқотчилар А.В.Георгий ва Д.Е.Ючновичларнинг гояси қимматли манба ҳисобланади. Мисол учун Ўзбекистон ҳам мана шундай мамлакатлар сирасига киради. 2018 йилда Халқаро пресс-клуб сессияларидан бирида Ўзбекистон Республикаси инновацион ривожланиш вазири Иброҳим Абдураҳмонов бу ҳақда шундай деган эди: "... яқин вақтлар ичида ўзимизнинг сунъий йўлдошларимизни учирамиз. Ўзбекистоннинг аэрокосмик худудида сунъий йўлдошларимиз бўлади".[5] Демак, ўз-ўзидан кўриниб турибдики, агар А.В.Георгий ва Д.Е.Ючновичларнинг таклифлари рўёбга чиқса, келгусида Ўзбекистонда ҳам фазо инфраструктураси бўйича кадастри ишларини юритувчи мутахассисларга эҳтиёж туғилади. Ушбу гипотезадан келиб чиқиб айтиш лозимки, келажакда ер тузиш ва кўчмас мулк кадастри соҳаси миқёси кенгайиб, ушбу йўналишда нафақат ер, балки фазони тадқиқ этиш каби масъулиятли вазифалар амалга оширилади. Шундай экан, бугун биз соҳани ислоҳ қилиш жараёнида узоқ ва яқин келажак ракурсидан боқиб, илгор мақсадларни назарда тутувчи стратегияларни айни кунларданоқ белгилаб олишимиз зарур. Бунинг учун бизга персонални бошқаришнинг замонавий усуллари ва асессмент марказлари технологияларини қўллашни ривожлантириш борасида амалга ошириладиган ишлар ёрдам беради.

Юқорида таъкидланган масалалар қаторидаги муҳим соҳага оид вазифалардан яна бири бу жабҳага замонавий ахборот технологияларини жорий этишда миллий ва халқаро нормаларга мувофиқ келадиган стандартларни ривожлантириш ва уларга амал қилиш ҳисобланади. Чунки ер ресурсларидан самарали фойдаланиш нафақат миллий манфаатлар, балки халқаро аҳамиятга молик масала ҳисобланади. С.Псомадаки, Э. Димопулу ва П. ван Оостеромлар айнан ушбу масала бўйича

тадқиқот олиб бориб, Юнонистон кадастрида халқаро меъёрлар асосида ер бошқаруви бўйича намунавий архитектура моделини таҳлил қилиб берадилар.[6] Соҳага оид хорижий манбаларни тадқиқ этиш жараёнидан маълум бўлмоқдаки, ер тузиш ва қўчмас мулк кадастри соҳасини ислоҳ қилиш ва Ўзбекистонни ушбу йўналишда дунё миқёсида етакчи мамлакатлардан бирига айлантириш учун кўплаб вазифларни амалга ошириш лозим. Таъкидлаш зарурки, ер ресурсларидан самарали фойдаланиш мамлакатнинг инвестицион жозибадорлигини оширувчи омиллардан бири ҳисобланади.

Хулоса ва таклифлар

Юқорида билдирилган фикрлардан келиб чиқиб хулоса қилсак, бугунги кунда мамлакатимизда ассесмент марказ технологияларини ер тузиш ва қўчмас мулк кадастри соҳасида қўллаш давр талабига айланган. Шунинг учун мазкур йўналишда фаолият юритувчи давлат ташкилотларида ассесмент марказ технологиясининг "360 даражা" методини қўллаш бўйича дастур ишлаб чиқиб, уни муайян худуд доирасида апробациядан ўтказишни мақсадга мувофиқ деб ҳисблаймиз. Олинган натижалар асосида дастурни такомиллаштириш орқали уни бутун мамлакат миқёсида қўллаш имконияти юзага келади.

Иккинчидан, яқин ва узоқ келажакда ер тузиш ва қўчмас мулк кадастри соҳасида рўй бериши мумкин бўлган ўзгаришларни форсайт (тизмли равища келажак тасвирини шакллантириш) усулида аниқлаб, жабҳада амалга оширилиши лозим бўлган янги турдаги вазифаларни кашф этиш ҳамда уларнинг рўйхатини шакллантириш лозим. Бу келгусида соҳа учун зарур бўладиган кадрлар ҳақидаги тасаввурни шакллантиради. Натижада таълим тизимида ушбу соҳа эҳтиёжи учун керакли кадрларни тайёрлаш бўйича янги йўналишлар очиш режасини тузишга замин яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Базаров Т. Ю. Технология ассесмент-центра для оценки профессионально-управленческих ролей современного руководителя. Технологические основы оценки персонала. Проекты ассесмент-центров / под ред. Т. Ю. Базарова ; сост. М. А. Ладионенко Ю. А. Сотникова. - М. : Издательство Перо, 2018. Стр. 10. (- 248 с.).
2. Бурмистров С.В., Тихоновская С.А., Самыгин С.И., Ассесмент-центр как новая технология в системе управления персоналом. // Гуманитарные социально-экономические общественные науки. 2017, №6-7. Стр. 187-190.
3. Непомнящая Д.О. Использование компетентостного подхода при оценке персонала методом "360 градусов". // Бизнес-образование в экономике знаний, 2018, №2(10). Стр.49-53.
4. Gheorghe, A.V., Yuchnovicz, D.E. The Space Infrastructure Vulnerability Cadastre: Orbital Debris Critical Loadlas. International Journal of Disaster Risk Science, 2015. № 6. - Р. 359-371.
5. Ўзбекистон яқин келажакда ўз сунъий йўлдошини учиради. // "Kun.uz" электрон нашри, 2018 йил 26 январь, соат 14:03.
6. Psomadaki, S., Dimopoulou, E. & van Oosterom, P. Model driven architecture engineered land administration in conformance with international standards - illustrated with the Hellenic Cadastre. Open geospatial data, softw. stand. 1, 3 (2016).

ИҚТІСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Турдихўжаева Ширин

Жаҳон иқтисодиёти ва дипломатия университети магистранти

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАДБИРКОРЛИКНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА ИЛГОР ХОРИЖ ТАЖРИБАСИНИ ҚЎЛЛАШ

For citation: Turdixo'jayeva Shirin. APPLICATION OF ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN. Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp.160-169

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-19>

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолда Германия ҳамда Исроилда тадбиркорликнинг фаолият юритаётган ва қонун билан мустаҳкамланган ташкилий-хуқуқий асослари ўрганилган бўлиб, таҳлиллар натижасида Ўзбекистонда тадбиқ этилиши мумкин бўлган жиҳатлари таклиф этилган.

Калит сўзлар: кичик, ўрта ва йирик тадбиркорлик, масъулияти чекланган жамият, тижорат тадбиркорлик фаолияти ва эркин профессионал фаолият.

APPLICATION OF ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE IN ENTREPRENEURSHIP DEVELOPMENT IN UZBEKISTAN

ABSTRACT

This article examines the existing legal framework of entrepreneurship in Germany and Israel, and as a result of the analysis suggests aspects that can be applied in Uzbekistan.

Keywords: small, medium and large business, limited liability company, commercial business activity and free professional activity.

ПРИМЕНЕНИЕ УЛУЧШЕННОГО ИНОСТРАННОГО ОПЫТА В РАЗВИТИИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В УЗБЕКИСТАНЕ

АННОТАЦИЯ

В этой статье рассматриваются существующие правовые рамки предпринимательства в Германии и Израиле, и в результате анализа предлагаются аспекты, которые могут быть применены в Узбекистане.

Ключевые слова: малый, средний и крупный бизнес, общество с ограниченной ответственностью, коммерческая деятельность и свободная профессиональная деятельность.

Кириш. 21 асрға келиб тадбиркорлик, унинг ҳажмидан қатый назар мамлакат иқтисодиётида мұхым аҳамият касб этадиган йүналишга айланди. Жумладан, ялпи ички маҳсулотни яратища, янги иш жойларини ташкил этища, истеъмол товарларини ишлаб чиқарища, инновацияларни ишлаб чиқариш жараёнiga тадбиқ этища, экспортни ривожлантириша тадбиркорлик асосий дастакларидан бирига айланди. Шу сабабдан ҳам мамлакатлар ривожланиш даражасидан қатый назар тадбиркорлик фаолиятини қўллаб-қувватлашади.

Хорижий мамлакатларда тадбиркорлик ҳуқуқий, ташкилий, иқтисодий-молиявий жиҳатдан қўллаб-қувватланади.

Ўзбекистон Республикасида бозор иқтисодиётига босқичма-босқич ўтиш ва мулкни давлат тасарруфидан чиқариш жараёнида тадбиркорлик фаолияти турли йўналишларда қўллаб-қувватланиб келинмоқда.

Жумладан, 2012 йилда Ўзбекстон Республикасининг "Тадбиркорлик фаолияти эркинлигининг кафолатлари тўғрисида"ти Қонуни қабул қилинди. Унга мувофиқ тадбиркорлик субъектлари якка тартибдаги тадбиркорлик, микрофирма, кичик корхона ва йирик тадбиркорлик каби шаклларга ажратилди ва уларни солиқ тортиш, имтиёзлар бериш бўйича механизмлар ишлаб чиқилди.

Мамлакатимизда ўрта талбиркорлик атамаси қўлланилмайди. Йирик тадбиркорликдан бошқа субъектлар учун кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъекти, деб аталади. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик субъектларига якка тадбиркор, микрофирма ва кичик корхоналар киради. Ривожланган хорижий мамлакатларда тадбиркорлик субъектларининг микроташкилот, кичик, ўрта ва йирик тадбиркорлик шакллари кенг қўлланилади.

Ушбу тадқиқот доирасида хорижий мамлакатларда тадбиркорликни давлат томонидан қўллаб-қувватланиш йўналишлари ва бизнес мұхитнинг ўзига хос хусусиятларини тадқиқ этиш ва уларнинг тажрибасини Ўзбекистонда қўллаш имкониятларини таҳлил қилиш илмий мақоланинг асосий мақсад бўлиб хисобланади.

Мавзунинг ўрганилганлик даражаси

Тадбиркорликнинг жаҳон хўжалигидаги турли мамлакатлардаги ривожланиш динамикаси ва тенденциялари, бизнес юритиш шарт-шароитлари қўплаб олимлар томонидан турли йўналиш ва усулларда тадқиқ қилинган бўлса ҳам, мавзу ўз долзарблигини йўқотган эмас. Жаҳон хўжалиги мамлакатларида бозор иқтисодиёти ҳамда аралаш иқтисодиёт ҳукм сурар экан тадбиркорлик фаолияти, давлатнинг тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш механизми такомиллашиб бораверади.

Турли мамлакатларда тадбиркорлик учун яратилган шарт-шароитлар ва ривожланиш динамикаси турли бўлгани сингари олимларнинг ҳам тадбиркорликни ривожлантиришга оид холоса ва таклифлари ҳам турличадир. Жумладан:

Кжелл Гронҳауг ва Олав Кветастейнларнинг "Distributional involvement in

"international strategic business units" [1] номли мақоласида ҳар қандай бизнес фирмасининг асосий хусусияти унинг бозорга боғлиқлиги, омон қолиш ва гуллабяшнаш учун, этарли миқдордаги мижозлар ўз маҳсулотларини таклифларини камида харажатларни қоплайдиган нархларда сотиб олишга тайёр бўлишлари кераклиги айтилади.

Тадбиркорлик, унинг ривожи ва йўналишларини ўрганган олимлар. Ж.Б.Сей, А.Маршалл[2], В.Ё.Шумпетер[3], Ф.Нойт, В.Валес [4,5,6]лар тадбиркорликнинг илмий асосчилари ҳисобланади.

Мамлакатимизда эса Ё.Абдуллаев, Ш.Юлдашев, А.Ўлмасов, М.Шарифхўжаев, А.Ваҳабов, Ш.Шодмонов, Р.Алимов, Т.Жўраев, А.А.Қулматов, А.Ваҳобов, К.Курпаяниде, Р.Ходжаев, Э.Эгамбердиев, А.Фофуров, Н.Тўхлиев, Қ.Ҳақбердиевлар томонидан тадбиркорлик ва унинг назарий-услубий асослари каби масалалар ўрганилган ҳамда таҳлил қилинган. [9-13].

Жумладан, Э.Эгамбердиевнинг илмий ишларида тадбиркорликнинг ҳуқуқий асослари ва шакллари чуқур таҳлил қилиниб, ташкилий-ҳуқуқий асосларига алоҳида эътибор берилган.

Ё.Шумпетер эса тадбиркорликка "Тадбиркорлик - иқтисодиётни юритувчи куч. Тадбиркорникнинг вазифаси эса кашфиётларни ишлатган ҳолда ишлаб чиқариш жараёнини қайта қуришдан иборат" [3], дея таъриф берган.

Тадқиқот методологияси

Мавзууни тадқиқ қилиш жараёнида индукция, дедукция, илмий абстракциялаш, анализ ҳамда синтез сингари илмий тадқиқот усулларидан, шунингдек қиёсий таҳлил усулларадан ҳам кенг фойдаланилди. Тадқиқот усуллари мавзууни кенг ўрганиш ва таҳлил қилиш илмий хулоса чиқариш ва таклифларни тақдим этишда катта аҳамият касб этди.

Таҳлил ва натижалар

Мамлакатда тадбиркорликнинг ривожланиши қўплаб омилларга боғлиқ бўлиб, тадбиркорликнинг ривожланиши натижасида ҳам мамлакатда иқтисодий ривожланиш амалга ошади. Жумладан, мамлакатда тадбиркорликнинг ривожланиши қулай сиёсий ва ҳуқуқий муҳитга, иқтисодий-молиявий шартшароитлар ва имтиёзлар, ташкилий, жумладан, тадбиркорлик субъектини рўйхатдан ўтказиш ва тугатиш жараёнининг осонлиги, текширувларнинг камлигига боғлиқ бўлса, мамлакатда тадбиркорликнинг ривожланиши аҳолининг иш билан бандлик даражасининг ортишида ва инновацион салоҳиятига ҳам таъсир қўрсатади.

Жаҳон ҳўжалигида тадбиркорларга яратилган имтиёзлар ва тадбиркорликнинг давлат томонидан қўллаб-қувватланиши бўйича Германия ҳамда Истроил алоҳида аҳамиятга эга бўлиб, ҳар икки мамлакат иқтисодиётida тадбиркорликнинг улуши ва давлатнинг тадбиркорлик субъектлари учун тақдим этган имтиёзлари халқаро рейтингларда ҳам ўз аксини топади.

Жумладан, Doing business-2020 рейтингида Германия 22 ва Истроил 35-позицияни эгаллаган, Иқтисолий эркинлик индекси-2019 да мос равиша 24 ва 27 ўринларни, Ўзбекистон эса 140ни, Глобал рақобатбардошлиқ индекси-2019 да Германия ва Истроил 7 ва 20-позицияни, Глобал инновацион ривожланиш индекси-2019да 9 ва 10 ўринларни эгаллаган. (1-жадвал)

Глобал индексларнинг қайси бирига назар ташламайлик, барчасида тадбиркорлик учун яратилган шароитлар, тадбиркорлик инфратузилмасининг ҳолати, иқтисодий эркинлик каби омиллар ҳисобга олинганини қўрамиз.

1-жадвал. Глобал индексларда Германия, Исройл ҳамда Ўзбекистонинг позицияси

	Германия	Исройл	Ўзбекистон
Доинг бусинесс-2020 [14]	22	35	69
Иқтисодий эркинлик индекси-2019[15]	24	27	140
Глобал рақобатбардошлиқ индекси-2019[16]	7	20	-
Глобал инновацион ривожланиш индекси-2019 [17]	9	10	

Жумладан, Германияда тадбиркорликни ривожлантириш учун таъминланган шарт-шароитларни тадқиқ этилганда, тадбиркорлик шакллари ва уларнинг ҳуқуқий асосларининг ўзига хослигини кўринди.

Германияда тижорат тадбиркорлик фаолияти ва эркин профессионал фаолият ўргасида фарқ мавжуд.

Эхистензгриндер тушунчаси Германияда ўз бизнесини очишни режалаштирган барча кишиларга қўлланилади.

Эркин профессионал фаолиятга эга бўлган шахслар тоифасига тегишли бўлишнинг асосий мезони шахсий, мустақил ва "юқори" тартибда хизматларни тақдим этишдир. Ушбу касблар жумласига шифокорлар, муҳандис, таржимон, журналист, адвокат, солиқ маслаҳатчиси ва бошқалар каби касблар, шунингдек илмий, ёзма, бадиий ёки ўқитувчилик (таълим) соҳаларидаги фаолият юритаётганларни киритиш мумкин.

Эркин касблар учун одатий ҳуқуқий шакллар хусусий корхонаси, фуқаролик-ҳуқуқий жамияти, шериклар ҳамжамияти ёки маъсулияти чекланган жамиятлар ташкил этишга рухсат этилади. Масъулияти чекланган жамият фаолияти автоматик равишда тижорат сифатида кўриб чиқилади ва тижорат фаолияти учун солиқ тўланиши керак.

Эркин касблар соҳасида бизнес бошлаш учун ариза тўғридан-тўғри тегишли солиқ рақамини берадиган солиқ идорасига топширилади.

Бизнеснинг деярли барча жиҳатлари Gewerbeordnung қонуни билан тартибга солинади. Тадбиркорлик фаолиятини бошлаш учун ариза (бизнеснинг юридик шаклидан қатъи назар) учун туман назорат органига берилади.

Умуман олганда, Германияда бизнес эркинлиги бўлиб, одатда ортиқча ҳужжатбозлик ва расмиятчиликка йўл қўйилмайди. Аммо истеъмолчилар хавфсизлигини таъминлаш мақсадида, ҳунармандчилик фаолиятининг айrim турлари, қурол ва дори-дармон ишлаб чиқариш, такси хизмати ва бошқалар учун маҳсус рухсатномалар олиниши керак. Шу билан бирга, шахсий ишончилик,

касбий билимлар (масалан, ҳунармандлар учун мастер сертификати), шунингдек биноларга қўйиладиган маълум талаблар текширилади.

Германиянинг хуқуқий тизими бизнесни хуқуқий ташкил этишнинг қўйидаги шакллари кенг қўлланилади:

Ўз-ўзини иш билан таъминлаш

Шериклик

устав капиталига эга компаниялар.

Хусусий тадбиркор ўз бизнесини ўз номи билан юритади ва қарзлари учун шахсий мулки билан жавоб беради. Хусусий тадбиркор жисмоний шахс ҳисобланади.

Корпоратив компаниялар юридик шахслар ҳисобланади ва фақат устав капитали миқдорида жавобгар бўлади.

Бундан ташқари, аралаш хуқуқий шакллар ва жамоат бирлашмаси, фонд каби бирлашмалар ҳам мавжуд.

Солиқ нуқтаи назаридан, шерикларга шахсий даромад солиги солинади.

Очиқ ҳамкорлик камидан 2та шерикдан иборат бўлади. Бундай шериклик юридик шахслардан бири сифатида рўйхатдан ўтказилади.

Фуқаролик-хуқуқий шериклик ширкатнинг шахсий мулки бўлган қарзлари учун чексиз жавобгарликка тортадиган (камидан) 2 шерикдан иборат. Номда ташкилотнинг юридик шакли кўрсатилиши керак. Сохта номларга рухсат берилган.

Ҳамкорлик 01.01.1995 йилдан бошлаб мавжуд бўлиб, фақат эркин касбларга эга бўлган шахслар учун қабул қилинади. Бундай компанияни тузиш учун шартнома талаб қилинади. Ҳамкорлик камидан икки кишидан иборат бўлиши керак. Компаниянинг номи камидан битта таъсисчилардан бирининг фамилиясини ўз ичига олиши керак.

Масъулияти чекланган жамияти минимал капитали 25 000 евро, минимал ҳиссаси 100 европни ташкил этиши керак. Ёзма ва нотариал тасдиқланган шартнома, шунингдек тижорат реестрига киритиш мажбурийdir.

Бизнес уюшмаси 1 ёки ундан ортиқ иштирокчи, минимал капитали 1 евро бўлиши керак. Нотариуснинг ёзма шартномаси ва тижорат регистрига киритиш талаб қилинади. Ушбу шаклнинг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, тақсимланмаган даромаднинг 25 фоизи ҳар йили устав капиталининг ўсишига йўналтирилади. Рўйхатдан ўтган капитал 25000 еврода етганида, компания GmbH га айланади.

Акциядорлик жамияти камидан битта таъсисчи, энг кам капитали 50 000 000 евро, жавобгарлик фақат киритилган капитал ҳисобланади ва жавобгарлик тижорат реестрига киритилиши керак. Акциядорлик жамиятининг устави нотариус томонидан тасдиқланиши керак. Кузатув кенгаши (Ауфсичцрат) таъсис этилган бўлиши талаб этилади.[18]

Бир қараашда Истроилнинг бизнес муҳити бошқа ривожланган мамлакатлар тадбиркорлик муҳитидан фарқ қиласи. Давлат томонидан Истроил ташкил этилганда ваъда қилинган ерларда яшайдиган одамларнинг бизнес юритиши, корхоналар очиши ва иш ўринлари яратиши учун барча имкониятларни ишга солмоқда, чунки келажакда улар нафақат жамиятга фойда келтиради, балки давлат бюджетига яхши солиқ тушумларини ҳам келтиради. Бунинг сабаби, бизнес бошлаш ва янги маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун турли хил кредитлар мавжуд.

Истроил жуда кичик ҳудудга эга, шунинг учун бу ерда одатда кичик ва ўрта компаниялар ташкил этилади.

Исроил иқтисодиёти ривожланишининг ўзига хос хусусияти мамлакатнинг геосиёсий позицияси билан бевосита боғлиқ, шунинг учун қўшни давлатлар билан нормал савдо алоқаларини амалга ошириш мумкин эмас. Табий бойликларнинг етишмаслиги Исроил иқтисодиётини технологияга асосланган бўлишига олиб келди.

Технология ҳақида гапирганда, биз нафақат саноатни, балки қишлоқ хўжалигини ҳам назарда тутамиз. Қишлоқ хўжалигида технологиянинг ривожланиши иқлим ва сув танқислигининг натижасидир. Бундан ташқари, МДҲ мамлакатларидағи қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқарувчисидан фарқли ўлароқ, Исроил ишлаб чиқарувчиси ўз маҳсулотларини экспорт қила олмайди ва яқин қўшниларининг бозорларида сота олмайди. Бугунги кунда, технология туфайли, Исроил маҳсулотлари Европа ва МДҲ мамлакатларига экспорт қилинади.

Исроил кўплаб мамлакатларга қишлоқ хўжалиги инновацияларини экспорт қиласиди. Шунингдек, ҳарбий-саноат комплекси маҳсулотлари экспорти бўйича мамлакат еттинчи ўринда туради.

Исроилда хусусий тадбиркорликни ривожлантириш имкониятлари деярли чексиздир. Аммо шуни таъкидлаш керакки, мамлакат шаклланишининг дастлабки йилларида Исроил "социалистик диктатура" эди. Мамлакатни давлат монополиялари, касаба уюшмалари ва бошқалар бошқарган. Аммо вакт ўтиши билан давлат қучли ўрта синф вакилларисиз мамлакат омон қолмаслигини тушунди. Натижада, Исроил ўрта синфнинг ривожланиши учун имконият яратди. Ушбу дастурнинг йўналишларидан бири ҳозирги кунда Исроил иқтисодиётида етакчи ўринни эгаллаб турган кичик ва ўрта бизнесни ривожлантиришга кўмаклашиш эди. Исроилда 450 мингдан ортиқ кичик ва ўрта корхоналар мавжуд бўлиб, улар ҳар минг кишига 60 тадан, бошқа ривожланган мамлакатларда эса ҳар мингтадан 40 тадан 72 тагача бизнесга тўғри қиласиди. Уларда 1,2 миллиондан ортиқ киши ишлайди (хусусий секторда банд бўлганларнинг 55 фоизи). Кичик ва ўрта бизнес ялпи ички маҳсулотнинг 45 фоизини ташкил қиласиди. Кичик ва ўрта бизнес саноат экспортининг 15 фоизини ташкил қиласиди.

Мамлакатда бизнесни бошлаш тизими жуда оддий. Дунёning бошқа жойларида бўлгани каби, бизнесни юритишнинг қуйидаги хуқуқий шакли мавжуд: микро бизнес, якка тартибдаги тадбиркор, МЧЖ.

Микробизнес ва якка тартибдаги корхона очиш жуда оддий - сиз бухгалтерга борасиз ва у икки-уч кун ичида сиз учун ҳамма нарсани қиласиди. Бунинг учун сиз Исроил фуқароси бўлишингиз ва солиқ идораларида қарздор бўлмаслигингиз керак. Агар биз МЧЖ ҳақида гапирадиган бўлсак, уни исроиллик ҳам, чет эллик ҳам очиши мумкин. Аммо иккинчи ҳолатда, бўлажак тадбиркор Исроилга келиши ёки ишончли вакилни топиши керак. МЧЖни очиш 1500 долларга тушади, шундан 750 доллари давлат божи, қолган қисми компания уставини тузадиган ва ҳужжатларни топширидингиз керак (у фреелансер бўлиши мумкин) ва йил охирида сиз ҳисобот топширидингиз керак. Агар хорижий компания бозорга киришни хоҳласа, унда ҳеч қандай муаммо бўлмайди. Бундай ҳолда, у Исроил компаниясини очиши керак бўлган хорижий юридик шахс сифатида ишлайди. Агар чет эл компанияси ўз ваколатхонасини очса, у барча зарур функцияларни бажара олмайди: маълум чекловлар мавжуд.

Ўзбекситонда тадбиркорлик фаолияти субъектлари қуйидаги шаклларда бўлиши мумкин:

1. Акциядорлик жамиятлари
2. Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар
4. Хусусий корхоналар
5. Якка тартибдаги тадбиркорлар (савдо, хизматлар ва хокозо)
6. Кичик корхоналар
7. Хорижий инвестициялар иштирокидаги корхоналар
9. Оилавий тадбиркорлик

Устав фонди (устав капитали) акциядорларнинг акциядорлик жамиятига нисбатан ҳуқуқларини тасдиқловчи муайян миқдордаги акцияларга тақсимланган тижорат ташкилоти акциядорлик жамияти деб эътироф этилади.[19]

Жамият юридик шахс бўлиб, у ўз мустақил балансида ҳисобга олинадиган алоҳида мол-мulkка, шу жумладан, ўзининг устав фондига берилган мол-мulkка эга бўлади, ўз номидан мулкий ва шахсий номулкий ҳуқуқларни олиши ҳамда амалга ошириши, зиммасига мажбуриятлар олиши, судда даъвогар ва жавобгар бўлиши мумкин.

Жамият давлат рўйхатидан ўтказилган пайтдан эътиборан юридик шахс мақомига эга бўлади. Жамият, агар унинг уставида бошқача қоида белгиланмаган бўлса, чекланмаган муддатга тузилади.

Масъулияти чекланган жамият бир ёки бир неча шахс томонидан таъсис этилган, устав фонди (устав капитали) таъсис ҳужжатлари билан белгиланган миқдорларда улушларга бўлинган хўжалик жамияти масъулияти чекланган жамият деб ҳисобланади. Масъулияти чекланган жамиятнинг иштирокчилари унинг мажбуриятлари бўйича жавобгар бўлмайдилар ва жамият фаолияти билан боғлиқ зарарлар учун ўзлари қўшган ҳиссалар қиймати доирасида жавобгар бўладилар.

Масъулияти чекланган жамиятнинг ўз ҳиссасини тўла қўшмаган иштирокчилари жамият мажбуриятлари бўйича ҳар бир иштирокчи ҳиссасининг тўланмаган қисмининг қиймати доирасида солидар жавобгар бўладилар.[20]

Мулкдор ягона жисмоний шахс томонидан тузилган ва бошқариладиган тижоратчи ташкилот хусусий корхона деб эътироф этилади. Хусусий корхона тадбиркорлик субъектларининг ташкилий-ҳуқуқий шаклидир.

Хусусий корхона ўз мулкида алоҳида мол-мulkка эга бўлади, ўз номидан мулкий ва шахсий номулкий ҳуқуқларга эга бўлиши ҳамда уларни амалга ошириши, мажбуриятларни бажариши, судда даъвогар ва жавобгар бўлиши мумкин.

Хусусий корхона ўз мажбуриятлари бўйича ўзига қарашли бутун мол-мulk билан жавоб беради.

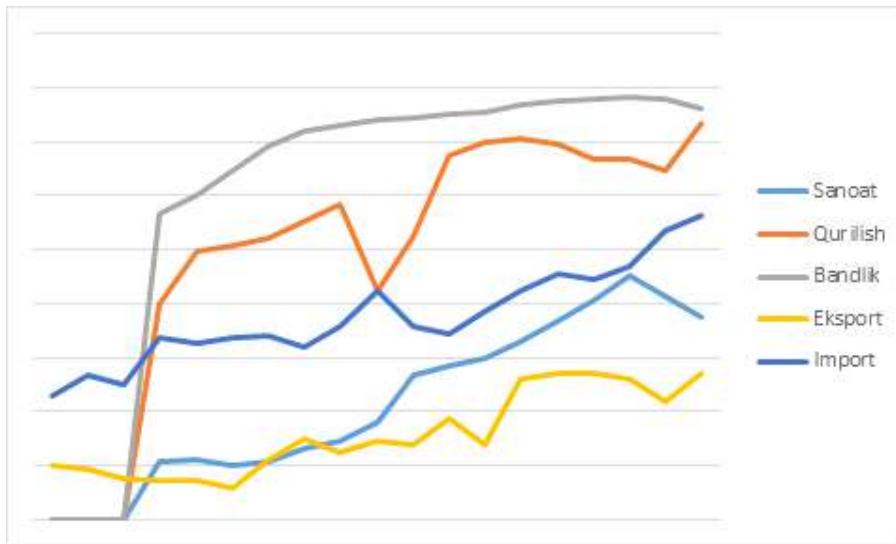
Хусусий корхона мулкдори корхонанинг мол-мулки етарли бўлмаган тақдирда хусусий корхонанинг мажбуриятлари бўйича ўзига қарашли мол-мulk билан қонун ҳужжатларига мувофиқ субсидиар жавобгар бўлади.

2014 йилнинг 1 июлидан қўйидагилар кичик тадбиркорлик субъектлари тоифасига киритилади:

- якка тадбиркорлар;
- ишлаб чиқариш соҳасида йилига ўрта ҳисобда йигирма нафардан, хизмат кўрсатиш ҳамда бошқа ноишлаб чиқариш соҳаларида - ўн нафардан, улгуржи, чакана савдо ва умумий овқатланиш соҳасида - беш нафардан ошмайдиган ишчи ходимларга эга бўлган микрофирмалар;
- қўйидаги соҳаларда йилига ўрта ҳисобда иш билан банд бўлган;
- енгил, озиқ-овқат ҳамда қурилиш материаллари саноатида - икки юз нафардан;
- металлга ишлов бериш ва асбобсозлик, ёғочсозлик ҳамда мебель саноатида

- юз нафардан;

- машинасозлик, металлургия, ёқилғи-энергетика ва кимё саноати, қишлоқ хұжалиги маңсулоттарини етиштириш ва қайта ишлаш, қурилиш.

1-расм. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг иқтисодиётдаги улуси [21]

Мамлакатда тадбиркорликни құллаб-қувватлаш мақсадида кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликнинг бандлықдаги улуси 2000 йилда 49,7 фоизни ташкид эттан бўлса, 2018 йилга келиб 76,3 фоизни ташкил этди. ЯИМ улуси мос равища 31 фоиз бўлган бўлса, 2018 йилда 59,4 фоизга етди.

Холоса ва таклифлар

Германия ва Истроилда тадбиркорликнинг ҳуқуқий шаклларини тадқиқ этган ҳолда қуйидаги холосаларга келдик:

- Тадқиқ этилган икки ривожланган мамлакатда ҳам тадбиркорликнинг кичик ва ўрта шаклларига алоҳида аҳамият берилиб, тадбиркорлик мамлакатда инновацион фаолиятнинг ривожланиши ва аҳолини иш билан таъминлашда муҳим аҳамият касб этади;
- Германияда фаолият юритаётган эркин профессионал касб әгалари деб номланадиган тадбиркорлик тури Ўзбекистонда фаолият юритаётган якка тартибдаги тадбиркорлик шаклига мазмунан яқин бўлиб ҳисобланади.

Холосалардан келиб чиққан ҳолда, қуйидагиларни таклиф этамиз:

- Ўзбекистонда мавжуд бўлмаган, аммо ривожланган хорижий мамлакатларда фаолият олиб борадиган ўрта тадбиркорлик ҳуқуқий-ташкилий шаклини ҳам Ўзбекистон Республикаси ҳуқуқий асосларига киритиш ва фаолият юритиш механизmlарини ишлаб чиқиши таклиф этилади. Тадбиркорлик ушбу шаклининг ташкил этилиши солиқ нормаларида енгилликларнинг бўлишига имконият яратади;

- Ўзбекистонда тадбиркорлик шаклининг якка тартибдаги тузилишини эркин профессионал касб әгалари номи билан алмаштиришни таклиф этамиз. Бундай шакл якка тартибда фаолият юритаётган шифокорлар, ўқитувчилар, аудиторларга нисбатан қўлланилса, ушбу касб эгаларининг касбий ривожланиши учун имконият ва имтиёзлар кенгроқ яратилган бўлар эди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Gronhaug, Kjell&Kvetastein, Olav. (1993). Distributional involvement in international strategic business units// International Business Review// Volume 2, Issue 1, 1993, Pages 1-14
2. Маршалл А. Принципы экономической науки// [Электрон ресурс]: [http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf.](http://www.library.fa.ru/files/Marshall.pdf;);
3. Шумпетер Й. Теория экономического развития. Исследования предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры / Пер. сангл. - М.: Прогресс, 1982.;
4. Wales W.J. Empirical research on entrepreneurial orientation: An assessment and suggestions for future research / W.J. Wales, V.K. Gupta, F.T. Mousa // International Small Business Journal. - 2013. - №31(4). - P. 357-383.;
5. Wales, W.J. Linking new venture entrepreneurial orientation to firm performance: A multidimensional model of organizational structure moderation / W.J. Wales, G.T. Lumpkin, M.D. Ensley // Frontiers of Entrepreneurship Research. - 2006. - №26(15). - P. article 8.;
6. Wales W. The organizational pervasiveness of entrepreneurial orientation. Entrepreneurship / W.Wales, E.Monsen, A.McKelvie // Theory and Practice. - 2011. - №35(5). - P. 895-923.
7. Wales, W. J. Nonlinear effects of entrepreneurial orientation on small firm performance: The moderating role of resource orchestration capabilities / W.J. Wales, P.C. Patel, V. Parida, P.M. Kreiser // Strategic Entrepreneurship Journal. - 2013. - №7(2). - P. 93-121.;
8. Гуломов С. умумий таҳрири остида. Кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик: ташкил этиш, режалаштириш, бошқариш. Т.: "Fan va texnologiya"-2005;
9. Ўлмасов А., Ваҳобов А. Иқтисодиёт назарияси. Дарслик (тўлдирилган ва қайта ишланган нашри). -Т.: Иқтисод-молия, 2014, - 460 б.;
10. Қобилов Ш. Иқтисодиёт назарияси. Тошкент, 2013;
11. Эгамбердиев Э., Хўжақулов. Кичик бизнес ва тадбиркорлик. Т.: 2003;
12. Курпаяниде К. "Doing business 2017: equal opportunities for all" как инструмент оценки эффективности регулирования предпринимательской среды в Узбекистане// "Иқтисодиёт ва инновацион технологиялар" илмий электрон журнали. № 3, май-июнь, 2017 йил. [Электрон ресурс]: [http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/22_K_Kurpayanidi.pdf.](http://www.iqtisodiyot.uz/sites/default/files/maqolalar/22_K_Kurpayanidi.pdf;);
13. Жураев Т., Зайниддинова У. Эффективность "узбекской модели" как новой модели экономического развития// "Халқаро молия ва ҳисоб" электрон журнали. № 1, сентябрь, 2016 йил. [Электрон ресурс]: [www.interfinance.uz/...](http://www.interfinance.uz/) / Эффективность%20"узбекской% 20модели" %20как%20нов.
14. <https://russian.doingbusiness.org/ru/reports/global-reports/doing-business-2020>
15. <https://gtmarket.ru/ratings/index-of-economic-freedom/index-of-economic-freedom-info>
16. <https://gtmarket.ru/ratings/global-competitiveness-index>
17. <https://gtmarket.ru/ratings/global-innovation-index/info>
18. <http://www.vaisband.com/blog/78-pravovye-formy-predprinimatelskoj-deyatelnosti-2.html>
19. Ўзбекистон Республикасининг 26.04.1996 й. 223-І-сон "Акциядорлик жамиятлари ва акциядорларнинг ҳуқуқларини ҳимоя қилиш тўғрисида"ги Қонуни

20. Ўзбекистон Республикасининг 06.12.2001 й. 310-II-сон "Масъулияти чекланган ҳамда қўшимча масъулиятли жамиятлар тўғрисида"ги Қонуни

21. <https://www.stat.uz/uz/180-ofytsyalnaia-statystika-uz/6576-kichik-biznes-va-tadbirkorlik>

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ INNOVATIONS IN ECONOMY

Хидиров Фозил Келдиёрович,
Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Давлат бошқаруви академияси тингловчиси

ЁШЛАРГА ОИД ДАВЛАТ СИЁСАТИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИНИ ТИЗИМЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ ИСТИҚБОЛЛАРИ (Қашқадарё вилояти мисолида)

For citation: Xidirov Fozil Keldiyorovich. TECHNOLOGIES OF STATE POLICY FOR YOUTH SYSTEMIC ORGANIZATIONAL PROSPECTS. (On the example of Kashkadarya region). Journal of innovations in economy. 2020. Special issue, Issue 2. pp. 170-178

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9491-2020-SI-2-20>

АННОТАЦИЯ

Мазкур мақолада мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш механизmlари ва технологиялари бугунги кунда жамиятимиздаги ижтимоий-сиёсий ислоҳотларнинг интеграциялашувига асосланиб таҳлил қилинган. Шунингдек, бугунги кунда давлат ва ноҳукумат ташкилотлари ҳамкорлиги натижасида ҳамда маҳаллий ҳокимият бошқарув органлари фаолиятларини такомиллаштириша ёшларнинг қўшаётган ҳиссаси келтириб ўтилган.

Калит сўзлар: Давлат, жамият, сиёсат, қонун, ижтимоий технологиилар, сиёсий механизmlар, ёшлар сиёсати, ёшлар манфаати.

TECHNOLOGIES OF STATE POLICY FOR YOUTH SYSTEMIC ORGANIZATIONAL PROSPECTS (On the example of Kashkadarya region)

ABSTRACT

This article analyzes the mechanisms and technologies for the implementation of state youth policy in our country based on the integration of socio-political reforms in our society today. He also noted the contribution of young people today as a result of cooperation between government and non-governmental organizations, as well as in improving the work of local governments.

Keywords: State, society, politics, law, social technologies, political mechanisms, youth policy, youth interests.

ТЕХНОЛОГИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ ДЛЯ МОЛОДЕЖИ СИСТЕМНЫЕ ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ПЕРСПЕКТИВЫ

(На примере Кашкадарьяинской области)

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируются механизмы и технологии реализации государственной молодежной политики в нашей стране на основе интеграции социально-политических реформ в наше общество. Он также отметил вклад молодежи сегодня в результате сотрудничества между правительственными и неправительственными организациями, а также в улучшении работы местных органов власти.

Ключевые слова: государство, общество, политика, право, социальные технологии, политические механизмы, молодежная политика, интересы молодежи.

КИРИШ. Ҳозирги кунда ёшлар масаласи, уларни баркамол шахс, маънавиятли ва фидойи қилиб тарбиялаш, ёшлар сиёсати жамиятимиз ижтимоий сиёсатининг энг еткачи жиҳатларидан бирига айланиб энг долзарб муаммолардан бирига айланиб бормоқда. Мамлакатимизда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш соҳасида олиб борилаётган ислоҳотлар даражасининг кенг кўламлилигини Президентимизнинг 2019 йилнинг 27 декабря "Янги Ўзбекистонни, албатта, ёшлар билан бирга қурамиз. 2020 йил ёшларга оид давлат сиёсатида туб бурилиш йили бўлади"[1], - деб таъкидлаганлари ҳам бу борада амалга оширилаётган ислоҳотларнинг истиқболини намоён қилмоқда.

Маълумки, ёшларга оид давлат сиёсатининг малакатимизнинг барча худудларида амалга оширилиш йўналишларини белгилаб берувчи асосий қонунимиз "Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида"ти қонуннинг 5- моддасида [2] мамлакатда ёшларга оид далат сиёсатини амалга оширишнинг асосий йўналишлари белгилаб берилган.

Мазкур йўналишлардан келиб чиқиб, қуйидаги вазифаларни тизимли равишда амалиётга жорий этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бир қанчасини ўзида намоён этмоқда:

биринчидан, ёшларнинг, айниқса чекка худудларда истиқомат қилаётган кўп сонли ёшларнинг замонавий касб-хунарларни пухта эгаллаши учун муносиб шароитлар яратиш, бандлигини таъминлаш, ишбилармонлик қобилиятини ривожлантириш, уларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорликка кенг жалб этиш, ташаббусларини рағбатлантириш, интеллектуал ва ижодий салоҳиятини рўёбга чиқаришига қўмаклашиш бўйича тизимли ишларни ташкил этиш. Хусусан, "Ёшлар иттифоқи" марказий кенгаши томонидан 2017 йил июл - 2018 йил июнь ойи давомида ёшларни кичик бизнес ва хусусий тадбиркорлик соҳасига кенгроқ жалб этиш, уларнинг бандлигини таъминлаш мақсадида бир қатор миллий банклар билан ҳамкорликда ёшларга имтиёзли кредитлар ажратиш натижасида 1 678 нафар ёшлар ўз шахсий бизнесини ташкил этиш[3]га эришилаётгани ҳам бу борадиги ишлар кўламини жадаллаштиришни тақозо этади;

иккинчидан, ёшларнинг илмий ва бадиий китоблар, жумладан, электрон асарларни ўқишига бўлган қизиқишини янада ошириш, ҳукуқий, экологик, тиббий ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш маданиятини юксалтириш. Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 13

сентябрдаги "Китоб маҳсулотларини нашр этиш ва тарқатиш тизимини ривожлантириш, китоб мутолааси ва китобхонлик маданиятини ошириш ҳамда тарғиб қилиш бўйича комплекс чора-тадбирлар дастури тўғрисида"ги қарори ҳам ёшларнинг маърифатли бўлиб улгайишларига қаратилганилиги билан эътиборлидир;

учинчидан, ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, уларни миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялаш, онги ва қалбида мустақиллик ғояларига содиқлик, миллий ўзликни англаш, Ватанга муҳаббат ва унинг тақдирига дахлдорлик, фидойилик, бағрикенглик ҳиссини қарор топтириш ва ривожлантириш;

тўртингидан, ёшлар учун очиқ ва бугунги замон талабига мос, сифатли таълимни таъминлаш, хусусан, бунда Давлатимиз раҳбари Ш.М.Мирзиёев: "Маълумки, ёш авлод тарбияси ҳамма замонларда ҳам муҳим ва долзарб аҳамиятга эга бўлиб келган. Аммо, биз яшаётган XXI асрда бу масала ҳақиқатан ҳам ҳаёт-мамот масаласига айланиб бормоқда", [4] деб алоҳида қайд этди. Шу боис, мамлакатимизда "мустақил фикрлайдиган, мамлакатимиз истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир, ташаббускор, шижаатли ёшларни тарбиялаш" [5] ҳар қвачонгидан долзарб ҳисобланади;

бешинчидан, ёш авлодни турли зарарли иллат ва зўравонлик ғояси "вируси" каби мафкуравий таҳдидлардан асраш, хусусан, диний экстремизм, терроризм, "оммавий маданият" ва бошқа ёт ғояларга қарши мустаҳкам иммунитетни шакллантириш;

олтингидан, ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарлик ва жиноятчиликнинг барвақт олдини олиш жиноятчиликка олиб келувчи сабаб ва омилларни бартараф этиш ва профилактика ишларини фаоллаштириш, хусусан, уюшмаган ёшларни маънавий-ахлоқий жиҳатдан ва ҳарбий ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, бўш вақтини мазмунли ташкил этиш мақсадида спорт ва жисмоний тарбия билан шугулланишга, ижодий тўгараклар, жумладан, хорижий тилларни ўргатиш ўқув курсларига кенг жалб этиш ва улар ўртасида соғлом турмуш тарзи, экологик маданиятни шакллантириш;

еттингидан, мамлакатни ислоҳ қилиш, янгилаш жараёнларида ёшлар фаолигини ошириш, юксак маънавиятли, мустақил фикрлайдиган, қатъий ҳаётий позиция, кенг дунёқараш ва чуқур билимларга эга ташаббускор, шижаатли, эл-юрт манфаати йўлида бор қуч-гайрати, билим ва салоҳиятини сафарбар қиласиган, мамлакат истиқболи учун масъулиятни ўз зиммасига олишга қодир бугунги давр талабига мос иқтисодий, сиёсий, ижтимоий, маданий ва бошқа соҳаларида рақобатбардош ўзбек ёшлари сафини кенгайтириш;

саккизинчидан, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзи ва оила муқаддаслиги ғояларини кенг тарғиб қилиш, эрта турмуш қуриш ва ёш оилалар ажралишининг олдини олиш. Ҳолбуки, бугунги кунда мамлакатимиз аҳолисининг 60 фоизидан ортигини 30 ёшгacha бўлган, 40%ни 18 ёшгacha бўлган ёшлар ташкил этишини инобатга оладиган бўлсак, айнан уларни жамиятимизнинг фаол ва жамият барқарорлагини таъмишлашга қодир бўлган ижтимоий капитал яратувчилари ва ташаббускорлари, деб аташ мумкин;

тўққизинчидан, ёш оилалар, хусусан, имконияти чекланган, ижтимоий ҳимояга муҳтоҷ ёшларни ҳамда етим болалар ва ота-она қарамогидан маҳрум бўлган болаларнинг маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитлар яратиш;

ўнинчидан, мамлакатда амалга оширилаётган ислоҳотларда фаол иштирок этадиган, халқ манфаатларига садоқат билан хизмат қиласиган билимли, ташаббускор, ишбилармон, ҳалол ва фидойи ёш, бугунги давр талабига мос рақобатбардош раҳбар кадрларни тарбиялаш, захирасини яратиш ва уларни давлат ва хўжалик бошқаруви органларининг масъул лавозимларига тавсия этиш лозим. Хусусан, Давлатимиз раҳбарининг "... юртимиздаги ҳар қайси инсон, ҳар қайси оиланинг энг эзгу орзу-мақсадлари, ҳаётий манфаатлари авваламбор унинг фарзандлари тимсолида намоён бўлади, рўёбга чиқади", [6] деган фикрлари ҳам ёшларнинг бугунги ислоҳолардан манфаатдорлиги ва қолаверса, уларга юксак масъулиятли ва инновацон тафакурлашни амалша оширишни назарга тутади;

ўн биринчидан, ёшлар сиёсати соҳасида халқаро ҳамкорликни янада ривожлантириш, хорижий мамлакатларда таҳсил олаётган ва меҳнат қилаётган ёшларнинг хуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш. Зоро, мамлакатимиз Президенти Ш.М.Мирзиёев, "Ёшлар ҳақида гап кетганда, мен доим бир нарсани ўйлайман. Мана, бугунги кунда қанча-қанча ёшларимиз чет элларда таълим олмоқда, меҳнат қилмоқда... Шу мақсадда Ўзбекистон ёшлари халқаро ассоциациясини тузиш ва унинг самарали фаолият юритиши учун тегишли шароит яратиб беришимиз керак. Ёшларимиз хориждаги тенгдошлари билан илм-фан, маданият, тадбиркорлик, спорт ва бошқа соҳаларда фаол мулоқотда бўлишлари мақсадга мувофиқ" [7], дейиши ҳам уларнинг манфатлари тўла таъминланишига имконият яратади;

ўн иккинчидан, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан ўзаро ҳамкорлик фаолиятини мувофиқлаштириш, мустаҳкамлаш ва такомиллаштириш;

ўн учинчидан, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга оширишда иштирок этувчи давлат органлари ва нодавлат нотижорат ташкилотлари ҳамда фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ва тизимли фаолиятни йўлга кўйиш каби вазифаларни амлга ошириш бугунги кунда муҳим аҳамиятга эга ўналишлар ҳисобланади. Бу борада ҳозирда жамиятда ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш борасида давлат бошқаруви органлари бир қатор мамлакатимиздаги фуқаролик жамияти институтлари, Ўзбекистон "Ёшлар иттифоқи", Ресбулика Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги Республика Маънавият ва маърифат маркази, Ўзбекистон касаба уюшмалари Федерацияси ҳамда бошқа жамоат ташкилотлари ўргасида ўзаро ҳамкорлик тамоили кечмоқда.

МАВЗУНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Бугунги кунда жамиятимизда ёшлар масаласи, уларнинг мамлакат ижтимоий-иқтисодий ислоҳотлардаги ташаббускорлиги ҳамда давлатнинг улрга яратадиган кенг имкониятлари, тадқиқотнинг у ёки бу жиҳатлари ўзбекистонлик олимлар, аввало, Давлатимиз Раҳбари Ш.М.Мирзиёевнинг (President of the Republic of Uzbekistan Sh.M. Mirziyoyev) маъруза ва асаларида, қолаверса, мамлакатимизда ёшларга оид, уларнинг ташаббускорлиги, уларни қўллаб-қувватлаш ва кенг шароитлар яратишга оид бўлган бир қатор норматив-хуқуқий ҳужжатлар, хусусан, Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 14 сентябрдаги ЎРҚ-406-сонли "Ёшларга оид Давлат сиёсати тўғрисида" ги қонун (The Law of the Republic of Uzbekistan "On State Youth Policy" of September 14, 2016), Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги "Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида" ги ПФ-4947-сонли Фармони (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. PF-4947 of

February 7, 2017 "On the Strategy of Actions for the further development of the Republic of Uzbekistan")ларида ўз аксини топган.

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Мазкур мақолада ёшларга қаратилаётган бугунги мамлакатимиздаги эътибор умум қабул қилинган тарихий ва социологик методлар - тарихийлик, қиёсий-мантиқийлик, таҳлилий, кетма-кетлик, холислик, социологик сўров тамойиллари асосида ёритилган.

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Тадқиқотимиз доирасида мазкур йўналишда Қашқадарё вилоятида ёшлар ташкилотлари ва ёшлар сиёсатига масъул раҳбарлар томонидан олиб борилган ишлар таҳлилига алоҳида эътибор қаратган ҳолда истиқболдаги вазифаларни илмий асослашга ҳаракат қилдик. Бунда асосий эътиборни статистик кўрсаткичларга қаратган ҳолда қуидагича таҳтилларни келтириб ўтсак.

Жумладан, бугунги кунда Қашқадарё вилоятида 30 ёшгача бўлган ёшлар сони 1 935 708 нафардан ортиқ бўлиб, ҳудуд аҳолисининг 61,4%ни ташкил этади. Шундан, 14 дан 30 ёшгача бўлган ёшлар 1 027 783 нафарни ташкил этади.

Вилоятда ёшларга оид давлат сиёсати соҳасида йўналишлар кесимида 2020 йилнинг 1 январь ҳолатига қуидаги ишлар ташкил этилган.

Ёшлар бандлигига кўмаклашиш йўналишида амалга оширилган ишларга оид:

2019 йил январь-декабрь ойлари давомида жами 54 та меҳнат ярмаркаси ҳамда 317 та очиқ мулоқот тадбирлари ташкил этилиб, 27 182 нафар ишсиз ёшлар қамраб олиниб, шундан 5 968 та ёшларни бандлиги таъминланган.

"Ёш мутахассис-келажак бунёдкори" шиори остида очиқ мулоқот ва давра сұхбатлари ташкил этилиб, унда 1 671 нафар ёшлар қамраб олинган, ижтимоий ҳимояга мухтоҷ кам таъминланган ёшларнинг 34 нафарини никоҳ ва суннат тўйлари ўtkазиб берилган, "Эзгулик албатта қайтади" шиори остидаги қон топшириш акциясида 62 нафар фидоий ёшлар бемор болажонлар учун ташкил этилган донорлик акциясида фаол иштирок этдилар.

Шунингдек, "Мехр улашиб" лойиҳаси доирасида туман тиббиёт бирлашмасига қарашли болалар шифохонасида даволанаётган 35 нафар болажонларга шириналклар ва ўқув-қуроллари, 235 нафар ижтимоий ҳимояга мухтоҷ ёшлар холидан хабар олиниб, 532 дона турли ҳил ўқув қуроллари ва китоблар ҳадя қилинган.

Ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш, ёш фермерларни қўллаб-қувватлаш йўналишида:

Ўтган йил давомида жами 2 501 маротаба турли мавзуларда тадбирлар ўтказилиб, 94 925 нафар ёшлар қамраб олинган.

Бундан ташқари, туман (شاҳар)лар миқёсида 512 маротаба бизнес клуб дарслари ўтказилиб, 26 062 нафар ёшлар қамраб олинган.

Шунингдек, 34 нафар ёшларга пенсия ҳисоб варақалари маблағлари ҳисобидан 15% ли кредитлар, 124 нафар ёшларга "Yoshlar - kelajagimiz" Давлат дастури доирасидаги 7% ли кредитлар ажратилиб 1 197 та янги иш ўринлари яратилган.

Ёшлар жиноятчилигини олдини олиш, хуқуқбузарликлар профилактикаси йўналишида:

Ўтган давр мобайнида 792 маротаба очиқ мулоқотлар ва учрашувлар ташкил этилиб, учрашувларда 112 937 нафар ёшлар (Шундан, 43 539 нафари ўқувчи ва талабалар, 8788 нафари меҳнат жамоаларида фаолият кўрсатаётган ёшлар, 60 610 нафари маҳаллалардаги уюшмаган ёшларга тўғри келади) қамраб олинган.

Учрашувларда жами 3 147 та таклиф ва муаммолар билдирилган бўлиб, шундан, 2 772 таси жойида ҳал этилган, 375 таси бўйича тегишли чора-тадбирлар белгиланган.

"Ёшлар - келажак бунёдкори" шиори остида 172 маротаба "Ҳоким ва ёшлар" учрашувлари ташкил этилиб, учрашувларда 50 783 нафар (Шундан, 25 206 нафари ўқувчи ва талабалар, 7 521 нафари меҳнат жамоаларида фаолият кўрсатаётган ёшлар, 18 056 нафари маҳаллалардаги уюшмаган ёшларга тўғри келади) ёшлар қамраб олинган. Учрашувларда жами 2 144 та таклиф ва муаммолар билдирилган бўлиб, шундан, 1 823 таси ҳал этилган, 321 таси бўйича тегишли чора-тадбирлар белгиланган.

Амалга оширилган ишлар натижасида, Қашқадарё вилоятида ёшлар жинояти ўтган йилга нисбатан нисбатан 3,1%га, вояга етмаганлар ўртасида эса жиноятчилик 16,7%га камайишига эришилган.

Ёшлар иттифоқига берилган имкониятлардан фойдаланиб, ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноят содир этиб, чин дилдан пушаймон бўлган 18 нафар ёшлар Ёшлар кафиллиги асосида қамоқ билан боғлиқ бўлмаган жазо турлари қўлланилган ҳолда суд залидан озод қилинди ҳамда уларнинг 16 нафари тўгараклар ҳамда ҳарбий қисм офицерларига бириктирилиб, 2 нафари ишга жойлаширилган.

Ёшларнинг маданият, санъат ва китоб ўқишига бўлган қизиқишини ошириш ҳамда спорт йўналишида:

Ёшлар ўртасида маънавий-маърифий ишлар самарадорлигини ошириш мақсадида 215 та маънавий-маърифий ва маданий тадбирлар ташкил этилиб, шундан 124 та давра сухбатлари, 91 та маданий тадбирлар ташкил этилиб, 23 200 нафарга яқин ёшлар қамраб олинган.

2019 йил январь ойида 36 турдаги 41 004 дона ҳамда сентябрь ойида 12 номадаги 13 668 дона бадиий китоблар 1 120 та умумтаълим мактаблари, 3 та олий таълим муассасалари, иттифоқнинг вилоят ҳамда 15 та маҳаллий Кенгашларига тарқатилган.

Шунингдек, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи тизим ва тизим қошидаги ходимлар томонидан "Қадрдон мактабимга китоб совфа қиласман" акцияси ташкил этилиб, вилоятдаги 1 125 та умумтаълим мактабларига 19 847 донага китоблар совфа қилинган.

Ёш олимларни қўллаб-қувватлаш, ёшларни инновацион ва ахборот технологияларига бўлган қизиқишини ошириш йўналишида:

Ушбу йўналишда 12 маротаба "Мен дастурчиман" лойиҳаси, "Интернет-имкониятлар калити", "Компьютер билимдони" кўрик танлови ўtkазилиб, 1 476 нафар ёшлар қамраб олинган.

Фаол ва иқтидорли ёшларни қўллаб-қувватлаш, Ёш кадрларни тайёрлаш, "социал лифт" бўйича амалга оширилган ишлар:

Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академияси қошидаги Ёшлар муаммоларини ўрганиш ва истиқболли кадрларни тайёрлаш институтининг 2018-2019 йиллар учун институтининг

4 ойлик ўқув курсида 4 нафар ёшлар, 2019 йил ўқув йили давомида 2 нафар ёшлар малака оширган. 2019-2020 ўқув йили учун 4 нафар ёш кадрлар ўқишни давом эттиromoқда.

Қолаверса, Ўзбекистон ёшлар иттифоқи вилоят Кенгашининг 1 нафар ходими Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги Давлат бошқаруви академиясининг 2019-2020 йил магистратурасига ўқишига тавсия этилган.

Иттифоқнинг вилоят Кенгаши ходимларидан 7 нафари, Миришкор тумани

Кенгашидан 2 нафар, Шахрисабз шаҳар Кенгашидан 2 нафар, Косон тумани Кенгашидан 1 нафар жами 12 нафар кадрлар юқори лавозимларга тавсия этилган.

2019 йилда Қашқадарё ёшларининг 2 нафари Зулфия номидаги давлат мукофоти, 2 нафари "Мард ўғлон" давлат мукофоти, 1 нафари "Келажак бунёдкори" медали, 1 нафари "Ўзбекистон белгиси" кўкрак нишони, 1 нафари Президент стипендиаси соҳиби бўлишга эришган.

Ёш оиласарнига кўмак бериш, ёшларни ижтимоий ҳимоялаш йўналишида:

Ушбу йўналишда ўтган давр мобайнида 20 маротаба турли мавзуларда давра сухбатлари, ўқув-семинар ва бошқа мавзуларда учрашувлар ташкил этилиб, 4 587 нафар хотин-қизлар ва 945 нафар оила қамраб олинган.

Халқаро ёшлар ташкилотлари билан ҳамкорлик алоқалари ва ёшлар туризмини ривожлантириш йўналишида:

2019 йил давомида Ёшлар орасида ички туризмни ривожлантириш мақсадида "Саёҳат-тур" лойиҳаси ташкил этилиб, вилоят ҳудудида жойлашган зиёратгоҳларга 20 500 нафар, Самарқанд вилоятига 12 350 нафар, Бухоро вилоятига 6 320 нафар, Хоразм вилоятига 2000 нафар ёшлар музейлар ҳамда тарихий қадамжоларга саёҳатлари ташкил этилган.

Ёшлар иттифоқининг бошланғич ташкилотлари, ҳарбий қисмлардаги бошланғич ташкилотлар ва "Камалак" болалар ташкилотлари билан ишлаш йўналишида:

Вилоят "Камалак" болалар ташкилоти томонидан жами 67 маротаба лойиҳа ва акциялар ташкил этилган.

Ёшларни ватанга муҳаббати ва садоқатини мустаҳкамлаш, она-юрт олдидағи фарзандлик бурчини юксак масъулият билан бажариш, уларда Қуролли Кучларимизга бўлган ижобий фикрларни янада кенгайтириш, ҳарбий хизмат нуфузини кўтариш мақсадида жами 169 та тадбирлар ўтказилиб, 60 922 нафар ёшлар қамраб олинган.

Албатта кўрсатиб ўтилган кўрсаткичлар Қашқадарё вилоятида ёшларга оид давлат сиёсати соҳасида олиб борилган айрим ишларнинг қисқача таҳлили бўлиб, унда вилоятда ушбу йўналишда эришилган энг асосий ютуқлар ўз аксини топган.

Эришилган ютуқлар билан бир қаторда ёшлар сиёсати соҳаси асосий ижтимоий соҳа бўлганлиги учун бир қатор камчиликлар ҳам юзага чиқмоқда.

Жумладан, Ёшларни ижтимоий-иктисодий қўллаб-кувватлаш ва иш билан бандлигини таъминлаш мақсадида бир қатор ишлар амалга оширилган бўлса-да, кўпчилик ёшлар доимий иш жойига эга эмас.

Иккинчидан, ўзининг яшаш ҳудудида муносиб иш ўрнини топа олмаган ёшларнинг чет давлатларга ишлаш учун кетиши ва одам савдосининг қурбонига айланиши билан боғлиқ муаммолар долзарблигича қолмоқда.

Учичидан, ҳудудда вояга етмаган шахсларнинг қаровсизлиги ҳамда мусъул ташкилотларнинг тарғибот-ташвиқот ишлари етарли даражада самарали амалга оширмаётганлиги сабабли ёшлар томонидан турли ҳукуқбузарликлар содир этилиши давом этмоқда.

Тўртинчидан, оиласарнига тарбиянинг тўғри йўлга қўйилмаганлиги ҳамда ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятининг сустлиги сабабли ёш оиласарнинг ажрашиши доимий сақланиб қолмоқда.

Бешинчидан, интернет ва ўйин клублари мижозларининг аксариятини ёшлар, хусусан вояга етмаганлар ташкил этади. Уларда санитария-гигиена қоидаларига амал қилинмайди. Ёшларнинг тамаки ва алкоголь маҳсулотларини истеъмол

қилишларига қарши чоралар кўрилмаган.

ХУЛОСА ВА ТАКЛИФЛАР

Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, тадқиқотимиз доирасида қуидаги таклиф ва мулоҳазаларни амалиётга жорий этиш лозим, деб ҳиоблаймиз.

Ёшларни иш билан таъминлашда вилоятдаги барча ҳудудларда дастурий ишларни амалга ошириш ҳамда олиб борилаётган ишлар юзасидан ҳар чорак якуни бўйича вилоят ҳокимиға ҳисобатлар бериб бориш тизимини жорий этиш лозим бўлади:

- вилоят ёшларининг чет давлатларга ишлаш учун кетишларини олдини олиш мақсадида ҳудуд имкониятлар ҳамда ишсиз ёшлар сони ва мутахассислигидан келиб чиқсан ҳолда иш ўринларини яратиш тизимини ишлаб чиқиши.
- ҳудудда жиноятга мойиллиги бор, ишсиз ёшлар тарбиясига алоҳида эътибор қаратиш ҳамда мусъул ташкилотларнинг тарғибот-ташвиқот ишлари ва профилактика тадбирларини ўтказиш механизмларини янада такомиллаштириш.
- ёшлар орасида соғлом турмуш тарзини шакллантириш, алкоголизм ва гиёхвандликка қарши курашишга қаратилган ишлар самарадорлигини янада оширишга қаратилган чора-тадбирлар дастурларини ишлаб чиқиши.
- ўйин клублари фаолиятини тартибга солувчи меъёрий ҳуқуқий ҳужжатларни қабул қилиш ва лицензия бериш тартибини қайта кўриб чиқиши, лицензия бўйича фаолият юритишини назорат қилишни қучайтириш. Зарур ҳолларда Халқ депутатлари маҳаллий Кенгашларининг таълим муассасалари яқинида ўйин клубларини ташкил этишни таъқиқловчи қарорларини ишлаб чиқиши, ҳаётга татбиқ этиши.

Умуман олганда, ёшлар сиёсатига оид юқорида келтириб ўтилган таҳдиллар бу борадаги ташкилотлар ўртасидаги муносабатлар учун бирламчи асос ва стандарт вазифасини бажаради. Унда келтириб ўтилган таклифларнинг аксарияти Қашқадарё вилоятида амалга оширилаётган ёшларга оид давлат сиёсатининг миллий хусусиятларида намоён бўлаётган бўлсада, ёшларга оид давлат сиёсатини амалга ошириш жараёнларини оптималлаштириш ва самарадорлигини оширишга шунингдек, уларнинг ушбу соҳадаги сиёсатга интеграциялашувини таъминлаши учун ушбу меъёрлар янада аниқроқ ҳуқуқий ҳужжатларда ўз аксини топиши мақсадга мувофиқдир. Бу эса ёшларга оид давлат сиёсатини самарадор амалга ошиши учун имкон ятиб, бутун вилоят миқёсида ёшлар учун тенг имкониятларга эга қулагай макон ҳамда сотцио-маданий муҳитни юзага келтиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

[1] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 27 декабрь куни Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги мактабда ёшлар билан учрашувдаги маърузаси <http://uza.uz/oz/politics/>.

[2] Ўзбекистон ёшлар иттифоқи фаолиятига доир ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлар (I қисм). - Т: "O'zbekiston" НМИУ, 2017. Б - 34

[3] [Электрон манба]: Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи расмий сайти: yoshlarittifoqi.uz

[4] Мирзиёев Ш. Жисмоний ва маънавий етук ёшлар - эзгу мақсадларимизга этишда таянчимиз ва суюнчимиздир / "Халқ сўзи" 2017 йил 1 июль.

[5] Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги

"Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида"ги ПФ-4947-сонли Фармони //Ўзбекистон Республикаси қонун хужжатлари тўплами, 2017 й., 6-сон, 70-модда.

[6] Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганлигининг 24 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маъруzasи. //"*Халқ сўзи*" газетаси. 2016 йил 8 декабрь.

[7] Ўзбекистон Республикаси Президентининг мамлакатимиз парламенти - Олий Мажлисга Мурожаатномаси. "*Халқ сўзи*" газетаси, 2017 йил, 23 декабрь сони.

Tadqiqot.uz

ISSN 2181-9491

Doi Journal 10.26739/2181-9491

ИҚТИСОДИЁТДА ИННОВАЦИЯЛАР

ИННОВАЦИИ В ЭКОНОМИКЕ

INNOVATIONS IN ECONOMY

№SI-2 (2020)

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амир Темур пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Тел: (+998-94) 404-0000

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC The city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz
Phone: (+998-94) 404-0000